

‘પ’ પરિવાર

પુસ્તકોની પ્રેમમાળા
પ્રભુજીને પહેરાવું
પામવા પરમને
પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ
પ્રોત્સાહકને પ્રેમપૂર્વક
પ્રણામ
પુરસ્કાર પ્રસન્નતાનો

પ્રણામ - પંચ પરમેષ્ટીને

૧. જન્મદાતા : પૂ. માતા મુક્તાબેન
: પૂ. પિતા બાબુભાઈ વોરા
૨. વિદ્યાદાતા : પૂ. યશોદાબેન પટેલ
૩. પ્રેરણાદાતા : શ્રી હર્ષદ ચંદુલાલ શાહ
૪. પુષ્ટિદાતા : પૂ. કૃષ્ણશંકર શાસ્ત્રીજી
૫. જ્ઞાનદાતા : પૂ. ગીતાબેન શાહ

પિપાસા

પ્રેમ - પરિવારનો
પ્રીત - પ્રકૃતિની
પ્રવાસ - પારાવારનો
પથિક - પરમ પંથની
પ્રેરણા - પિયુજીની
પ્રસાદી - પરમેશ્વરની

પ્રાપ્તવ્ય

પરમાનંદ

પિપાસા

(તરસ, પ્યાસ)

અનુભવનાં અમૃતખિંદુ - ૧૦૪

પ્રથમ આવૃત્તિ : તા. ૧-૧-૨૦૨૦

પરિકલ્પના : રમા હર્ષદ શાહ

મુદ્રણ : શ્રી બ્રધર્સ
: ૯૩૨૩૮૦૪૦૭૪
: ૦૨૨૨૩૮૬૨૭૬૬

ટાઈપ સેટિંગ : નરેશ પટેલ - ૮૦૮૦૨૦૨૫૪૧

પ્રકાશક : રમા હર્ષદ શાહ

પ્રાપ્તિસ્થાન : ૧૬, પ્રકાશ નં. ૧, ૨૮/એ, રીજ રોડ,
મલબાર હીલ. મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૦૬
: ૨૩૬૭૧૬૧૨
: ૯૭૫૭૨૧૦૭૮૧

મૂલ્ય : પ્રસન્નતા

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	લેખ	પાના નં.
૧	સાહિત્ય સર્જન	૫
૨	સાર્થક	૮
૩	થેંક્યુ	૧૧
૪	વાનપ્રસ્થાશ્રમ	૧૪
૫	ચથોચિત	૧૯
૬	સહજ	૨૨
૭	વૃક્ષ વિનાની વેલી	૨૭
૮	સદાચાર	૩૩
૯	સાસુ પુરાણ	૩૮
૧૦	સખોડે	૪૧
૧૧	હક્ક	૪૫
૧૨	પુનરાગમન	૫૦
૧૩	શાંતિ સદન	૫૬
૧૪	પર્વત-પિતા	૫૯
૧૫	ચંગા મન	૬૨
૧૬	ઊંચુનીચું	૬૫
૧૭	ઘડતર	૬૯
૧૮	ચૈતન્ય	૭૪
૧૯	નવચેતના	૭૭
૨૦	કંકુથાપા	૮૨
૨૧	પંગુતા	૮૫
૨૨	પડઘો	૮૮
૨૩	કુદરતના સાંનિધ્યે	૯૧
૨૪	ભાભી	૯૪

સાહિત્ય સર્જન

‘કાવ્ય, શાસ્ત્ર, વિનોદન, કાલો ગચ્છતિ ધીમતામ્’

અર્થાત્ બુદ્ધિશાળી લોકો કાવ્ય, શાસ્ત્ર ચર્ચા, આનંદવિનોદમાં સમય પસાર કરે છે. નવરા માણસની જેમ ફાલતું ગપસપ કરવામાં સમય ગુમાવતા નથી. એમને ખબર છે કે સમય મૂલ્યવાન છે. સમય ઇશ્વરદત્ત વરદાન છે, એને ગુમાવવો પરવડે તેમ નથી. સમય ગયો તે ફરી કદી પાછો ફરવાનો નથી.

સાહિત્ય જીવનનું પ્રતિબિંબ છે. જેવો સમાજ એવું સાહિત્ય. સાહિત્ય જીવનનું, પ્રજા જીવનનું, સમાજનું પ્રતિબિંબ છે. એ સનાતન સત્ય છે. જિંદગી અસંખ્ય સ્વરૂપે વિલસે છે. સાહિત્યકાર જે વર્ગમાંથી આવે છે એ વર્ગનું પ્રતિબિંબ એના સાહિત્યમાં પડે છે. દા.ત. પન્નાલાલ પટેલ, ઇશ્વર પેટલીકર, રવજી પટેલ, જોસેફ મેકવાન, દલિત, ગ્રામ્ય સમાજનું ચિત્રણ કરે છે.

ઝવેરચંદ મેઘાણી - આઝાદીના સંગ્રામ સમયના સાહિત્યકાર હતા. એ જમાનામાં ડાકુઓ, ધાડપાડુઓની ત્રાડ હતી. કાઠિયાવાડ નાના નાના અનેક ગરાસિયાઓ વચ્ચે વહ્ણયાયેલું હતું. ગરાસ માટે અંદરોઅંદર શત્રુવટ હતી. આંતરવિગ્રહ હતો. ઓરમાન ભાયા વચ્ચે તો સત્તા, સામ્રાજ્ય માટે લડાઈઓ થતી, ડાયરાઓ ભરાતા, કસુંબો ધોળાતો. વટ, વચન, વ્યવહાર ખાતર જાનકુરબાની અપાતી. ઝવેરચંદ મેઘાણીના સાહિત્યમાં આ બધાનું પ્રતિબિંબ છે. ગાંધીજીની આઝાદીની લડત અંગે પાનો ચડાવે એવી શૂરવીરતાના ગીતો એમણે રચ્યા. ‘છેલ્લો કટોરો ઝેરનો આ પી જજો બાપુ’ -

નર્મદે ‘દાંડિયા’ દ્વારા સમાજ સુધારક તરીકે નગારા પર સચોટ દાંડી મારી. સુંદરમ, નરસિંહરાવ દીવેટીયા, ઉમાશંકર જોષી, ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી વગેરે સુસંસ્કૃત સાહિત્યકાર હતા. અનોખા

સંસ્કારની ઝલક, સંસ્કૃતની છાંટ એમના સાહિત્યમાં વર્તાતી. સાહિત્યરિસક પ્રજાજનો હતા. જેમનું જીવન ગામડાઓમાં વિત્યું. તેમના સાહિત્યમાં એની ઝલક જોવા મળે. એમની ભાષા બળકટ અને પ્રાદેશિક ગામઠી હતી. પોતાના સ્વાનુભાવ, સંવેદનો એમણે સાહિત્યમાં વર્ણવ્યા. તેમની સાહિત્યકૃતિ પ્રાદેશિક હતી, લોકભોગ્ય હતી, બહુધા વાસ્તવિક સાહિત્ય હોવાથી કલાત્મક હતું. કારણ જીવનદર્શી સાહિત્ય હતું.

શહેરી સાહિત્યકારોની કૃતિમાં દાંપત્ય, જાતીયતા, પ્રણય, મજૂર વર્ગ, શોષિત વર્ગની કથાઓ હોય, રંગરાગની ઝલક પણ હોય. સાંપ્રત સામાજિક અને રાજકીય પરિસ્થિતિની પડછે તેની પાર્શ્વભૂમિ થકી સત્યદર્શન કરાવનારી કૃતિઓ કવચિત જ જોવા મળે છે.

સાંપ્રત પરિસ્થિતિમાં પોતાના જીવનની કરુણ અને કડવી વાસ્તવિકતા આલેખવામાં આવે છે. દા.ત. સૈકા પહેલાં ગામડેથી શહેરમાં કમાવા આવેલા એકના એક દીકરાને પત્ર ‘આંધળી માનો દીકરો’ આજે મોબાઇલના જમાનામાં લોકપ્રિય છે. અવિનાશ વ્યાસની કવિતાઓમાં લોકજીવન રાધાકૃષ્ણના ગીતો-ગરબા સ્વરૂપે ઘેર ઘેર ગવાયા.

પૂર્વગ્રહ પ્રેરિત કે પ્રચારાત્મક સાહિત્ય ક્ષણજીવી હોય, એ ચિરંજીવ ન બની શકે. સમાજના ઉપેક્ષિત વર્ગની વેદના, પ્રશ્નો, સમસ્યાઓ અને સંવેદનાને યોગ્ય અભિવ્યક્તિ આપી શકે, ઝવેરચંદ મેઘાણી કે જોસેફ મેકવાન સમા બળકટ સાહિત્યસર્જકો. એમની કૃતિ સદા સદાબહાર બની રહી છે. કારણ એમાં તત્કાલિન પરિસ્થિતિનું યથાર્થ ચરિત્ર રજૂ થયું છે. આજનું જીવન વિશેષ જટિલ અને કુટિલ બની રહ્યું છે. દ્વેષ, વેર, ઝેર, પૂર્વગ્રહોથી ભરપૂર છે આજનું પ્રજાજીવન. કોણ વાચા આપે એને? આજે તો ગુજરાતી સાહિત્યિક સામાયિકો બંધ પડી ગયા છે અથવા મરવાને વાંકે જીવી રહ્યા છે. અખંડ આનંદ, જન કલ્યાણ જેવા જીવનલક્ષી, ઉચ્ચ સાહિત્યિક વાનગીઓ પીરસતા મેગેઝીનો ગણ્યાગાંઠ્યા બચી ગયા છે.

સર્જક અને શબ્દનો સંબંધ શિવરૂપ અદ્વૈત છે. સાહિત્ય સર્જકના સર્જનતત્ત્વમાં ઊંડે ઊંડે એક સૂક્ષ્મતત્ત્વ ગોપાયેલું હોય છે, પ્રચ્છન્નપણે. સર્જકની પ્રતિબદ્ધતા, નૈતિક હોવી જોઈએ એની આસપાસ સત્ત્વનો પિંડ વાતાવરણ પ્રમાણે બંધાય છે. સર્જકના આંખ, કાન, મન, મગજ, હૃદય સર્વ સંવેદનશીલ અને ક્રિયાશીલ હોય છે. લજામણીનો છોડ, સહજમાત્ર સ્પર્શથી સંવેદનશીલતાને કારણે બીડાઈ જાય છે પણ સાહિત્યકારનું સંવેદન તંત્ર વિશેષ ખીલી ઊઠે છે, ચેતનવંત બની જાય છે.

‘વિયોગી હોગા પહેલા કવિ, આહ સે ઉપજા હોગા ગાન’ સંવેદનપૂર્ણ હૃદયમાંથી ઝરમર ઝરમર મનભાવન વર્ષા થવા માંડે, પછી સાહિત્યનું ઝરણું વહેવા લાગે, અવિરતપણે, અને પછી ધોધમાર પ્રવાહ વહેવા લાગે. દર્દનાક પ્રસંગ હોય કે પ્રેમાસક્ત વિભાવના હોય, શબ્દોને સથવારે, સહારે પ્રભાવક સાહિત્ય સર્જાઈ જાય. જેમાં માનવતા મહેકી ઊઠે એવી ગુલાબી ફૂલોની પાંખડીઓ હોય. દુકાળમાં પીસાતા, શોષાતા, દરિદ્રનારાયણની કરુણાદશાનું વર્ણન હોય, પ્રેમાલાપ હોય કે પછી કોમ્પ્યુટર યુગની વાંસલડી ડોટ કોમ હોય. સર્જકની પ્રતિબદ્ધતાનો પ્રતિધોષ એના સર્જનોમાં પડવો જોઈએ.

આજકાલના છાપાઓ ખોલીએ, ખૂનખરાબા, ભ્રષ્ટાચાર, બળાત્કારોની, ગંદુ રાજકારણ સમાજની તાસીરનું પ્રતિબિંબ પાડે છે.

ક્યાં ગઈ ભારતીય સંસ્કૃતિની અસ્મિતા? જન જનની નસ નસમાં વહેતી કરુણા, ઋજુતા, સંસ્કારિતાની ઝલક કેમ જોવા મળતી નથી. આપણે જીવતા રહેવું હોય તો લોકસાહિત્યને જીવવું રાખવું પડશે, ધબકતું રાખવું પડશે.

સાર્થક

શતં જીવ શરદઃ। દીર્ઘાયુ થાઓ, સો વરસના થાઓ, અષ્ટપુત્રા ભવેત્ એવા આશીર્વાદ આપવામાં આવે. જો કે હવે મનુષ્યની આયુ મર્યાદા (lifespan) સાઠ-સિત્તેરને બદલે એસી, નેવું સુધી પહોંચી છે. તબીબી વિજ્ઞાન થકી અનેક દવાદારૂની શોધ, રોગપ્રતિકારક દવાઓ, ઓપરેશનો વગેરે થકી આવરદા વધતી ચાલી છે. લોકો હવે હેલ્થ કોન્સીયસ થતા જાય છે. જીમમાં જાય છે. કસરત કરે છે, ડાયેટીંગ કરે છે. જીવનના શરૂઆતના પચાસ વર્ષ સુધી જબર દસ્ત સંઘર્ષ કર્યા પછી વહેલા થાકી જવાય. કાં'તો નોકરીમાંથી VRS લઈ છૂટા થાય છે કાં'તો સંતાનોને કાર્યભાર સોંપી રીટાયર થઈ જાય છે. પણ પછી શું થાય છે? મુખ્ય પ્રવાહથી છૂટા પડી જવાય. ફક્ત ધંધો અને નોકરી, પૈસા કમાયા, પણ બીજા કોઈ શોખ-સંગીત, બાગબાની, વાંચન લેખનનો શોખ કેળવ્યો નથી. ઉંમર થાય, હાથ-પગ બહુ ચાલે નહીં. ચાલતા હોય તો યે રીટાયરમેન્ટના નામે બેઠાડું થઈ જાય. પરિણામે બહારગામ જઈ શક્તા નથી. ઘરમાં બેસી કંટાળી જવાય, કચકચ વધે. ઘરમાં અળખામણાં થઈ જવાય. સ્ત્રીને તો ઘરકામ હોય, પુરુષ કંટાળી જાય. પછી જીવન ઢસરડો બની જાય.

જીવન એટલે માત્ર જીવવું, સમય કાઢવો એવું રહ્યું નથી. કંઈક કરવા માટે જીવવાનું છે, આનંદથી જીવવાનું છે, ઉત્સાહથી જીવવાનું છે. એમ તો બે ચાર દિવસથી માંડી બે મહિના સુધી વેન્ટીલેટર પર જીવી શકાય. પણ એવા જીવતરનો અર્થ શો? મરવાના વાંકે જીવવું પડે - એ તો શ્રાપરૂપ થાય. ધ્યેયપૂર્ણ, સક્રિય રીતે જીવવું છે. ચહેરા ઉપર સખત તાણનો બોજો લઈ જીવવું પડે એનું નામ જીવન નથી. બધી મુશ્કેલી મારા પર જ આવી પડી છે એવી તાણ અને ચિંતા લઈ શા માટે જીવવું. જીવન અસહ્ય બોજારૂપ બનવું ન જોઈએ, લાચાર, વિવશ,

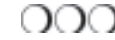
હતાશ થઈને જીવવાનો મતલબ નથી. જીવીએ ત્યાં સુધી અનેરા ઉત્સાહથી, થનગનાટથી, જીવવું છે. મુશ્કેલી તો આવે અને જાય, ડગ્યા વિના સ્થિરતાથી, ધૈર્યથી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવાનો છે. ભાગ્ય રૂઠે કે રીઝે, શો ફરક પડે? ખીલે તેકરમાય, ચડે તે પડે, સરજાય તે લોપાય. ઊંચી નીચી ફર્યા કરે જીવનની ઘટમાળ.

ઘરડા થયા, ફક્ત ઉંમરથી, ના અનુભવથી વૃદ્ધ થયા છીએ. ગુણ, ચિંતન, સમજ, જ્ઞાનથી સમૃદ્ધ થવાનું છે. જ્ઞાન અનુભવ છે, પણ આપણાથી નાના પરિવારજનો સાથે પ્રેમથી મહોબ્બતથી, એમના હમરાહી, હમસાથી થઈ જીવવાનું છે, વડીલપણું દાખવવાનું નથી. નમ્રતા અને નિખાલસતાથી જીવવાનું છે. જીવનભર જે નૈતિક મૂલ્યોની અનુમોદના કરી એને જીવનમાં સ્થાપિત કરી, સદાચારી જીવન જીવી બીજાને માટે અનુકરણીય બનવાનું છે. ઉપદેશ આપવા કરતાં આપણું જીવન જ એવું આદર્શ રીતે જીવીએ કે લોકો આપણને અનુસરે. જીવન એક પ્રયોગશાળા છે. દરરોજ આત્મનિરીક્ષણ કરતાં રહેવું, ભૂલોને સુધારતા જવું. સ્વયંને જાતે જાણ્યા વિના સિધ્ધિ નથી. સ્વયંની ખોજ-ઓળખ મળી જાય તો જન્મારો સુધરી જાય. અંતરમાં ડોકિયું કરી પોતાની અશુધ્ધિઓ દૂર કરી કષાયો દૂર કરી શકીએ તો જીવનમાં નિર્મળતા અને પારદર્શકતા આવે. ઘણા માણસો ધાર્મિકતાનો અંચળો ઓઢી ફરતા હોય છે, પ્રસંગ આવ્યે, એમનું અસલી સ્વરૂપ જાહેર થઈ જાય. માણસને ચહેરા બદલતા આવડે છે. બહારથી ધાર્મિક દેખાતી વ્યક્તિ ફરેલી હોઈ શકે. બહારથી સરળતા, વિનમ્રતાનો દેખાવ કરનારા અંદરથી ક્રોધી હોય છે. જરા અમથી અહંકાર પર ચોટ પડે માણસનો અસલી સ્વભાવ પ્રગટ થઈ જાય છે. આજના જમાનામાં શો બીઝનેસ ફૂલ્યોફાલ્યો છે. જરા જેટલી ટાંચણી ભોંકાય, માણસ હલબલી ઊઠે. આપણું જીવન અન્યને માટે ઉપકારક થઈ શકે એ જ સાચો માનવધર્મ. આવા સાચા ધર્મી માણસમાં સદાચાર અને સંસ્કૃતિનો ધબકાર સંભળાય. માનવતાની વાતો કરનારા, ભાષણ કરનારા ક્યારેક રક્ષકને બદલે ભક્ષક બની જતા હોય છે.

પોતે નીતનવા, મોંઘાદાટ વસ્ત્રો પહેરે ફેશનેબલ થઈ ફરે અને પરિવારજનોના દેહને ઢાંકે નહીં, ધાન ખવરાવે નહીં, બીજાના દુઃખે ભીંજાય નહીં, એ માણસ માણસ કહેવરાવવાને લાયક નહીં.

મોટા વનમાં તાડ, ઢાંકે નહીં નિજ પંડને.

અન્યને છાંયો ન આપી શકે તો ઊંચા થયા, એનો શો લાભ? સ્વાર્થની સગાઈ સૌ કરે. પછી જીવનના આખરી દિવસોમાં પસ્તાવો થાય એ શું કામનો? જીવન એવું જીવીએ કે - આપણે જઈએ ત્યારે જગત યાદ રાખે. ‘મનની મનમાં રહી ગઈ’ એવું જીવવું નથી. મનભર, મનની બધી ઇચ્છાઓ જીવતે જીવન તૃપ્ત કરી લેવી. શુભ વિચાર આવ્યો, અમલમાં મૂકી દેવો. જતાં પહેલાં જીવનનું ભાથું પરલોક માટે બાંધી લેવું. જે કંઈ કરીએ, વિચારપૂર્વક કરીએ, વિવેકપૂર્વક કરીએ તો જ ફળ મળે. ખેતર ખેડી રાખીએ, પણ જો વરસાદ ખેતર પર ન પડે, ઢોર ઉપર જઈ પડે તો ખેતર કોરું રહી જશે, અનાજ પાકશે જ નહીં, તો પછી મોટાઈ શા કામની, જો યોગ્ય જગ્યાએ, દુઃખી માણસ પ્રત્યે લાંબો હાથ કરી મદદ ન કરી તો? બીજાને ઉપયોગી ન થઈ શકાય તો આ મોટાઈ શા કામની? નાના મોટા લોકથી કદી ન કરીએ વેર. નાના-નિર્બળ જીવ પ્રત્યે દયાભાવ રાખવો. સમુંદર જેવા સાગર પેટાં થતાં શીખીએ, જે બધાને પોતાના પેટમાં સમાવી લે છે. ઇશ્વરના દરબારનું તેડું આવે, હસતે મોંઢે જઈ શકીએ એવું નિર્મળ જીવન જીવી લઈએ.

થેંકયુ

ઈશ્વરની અપરંપાર કૃપા છે આપણા સૌની ઉપર. ધનધાન્યથી ભરપૂર, હરિયાળીથી લયકાતી ધરતી અનેક પ્રકારના સુખ-સગવડો ઉપલબ્ધ થયા છે. ઘરમાં એરકંડીશનરો છે, ફીઝ, ટીવી એવી આધુનિક સગવડો છે. ઘી-તેલ-તાજાં શાકભાજી અને ફળફૂલ તથા ડ્રાયફ્રૂટથી બરણીઓ ભરેલી છે. ધંધો ધાપો જામેલો છે. બેંકમાં તગડું બેંક બેલેન્સ છે. વોર્ડરોબમાં કપડાં સમાતા નથી. સોના-મોતી, હીરાના દાગીનાઓ છે. વેકેશન પડે કે હીલ સ્ટેશનો પર ફરવા જઇએ છીએ. ક્યારેક તીરથ યાત્રા કરવા જઇએ છીએ. દીકરાને ઘેર દીકરા છે. પરિવારનો પ્રેમ પામ્યા છીએ. સૌ સુલેહસંપથી રહીએ છીએ. અડોશીપડોશી સારા છે. સમાજમાં માન-સન્માન મળે છે. હે પ્રભુ તારી અનહદ કૃપા અમારા પર સતત વરસતી રહી છે. તારી મરજી વિના પાંદડું પણ હલી શકે નહીં. બધા જાણીએ છીએ છતાં અમારો અહં એટલો પ્રબળ છે કે અમે જ જાણે બધું કર્યું છે. અમારી મહેનતનું ફળ ચાખી રહ્યા છીએ. ‘માણસ જાણે મેં કર્યું, કરતલ દુજો હોય.’

જગત પરના સર્વ જીવો, પશુ-પંખી, સૌ કંઈ તારું સર્જન છે. કોઈ મા પોતાના સંતાનો દુઃખી થાય એવું ઇચ્છે જ નહીં. છતાં યે મનુષ્ય ઉપર સુખદુઃખના પડછાયા ઓછાયા પડ્યા જ કરે છે, શા માટે? કોઈ વખત એવું લાગે છે કે ધરમીને ત્યાં ધાડ પડે છે, લુચ્ચાં-લફંગા અેશ કરતા જણાય છે. સજ્જનો ઉપર દુઃખના ડુંગરા કેમ ખડકાય છે? તારા જ ભક્તોની તું સખત તાવણી કેમ કર્યા કરે છે?

કોઈ માણસ કહેતો નથી કે હું સુખી છું. જાણીએ છીએ કે સુખદુઃખ અમારા જ કર્મોનું ફળ છે. છતાં યે મનમાં અનેક દુઃખિધાઓ ઉઠ્યા કરે છે? શા માટે? શા માટે? અમારે આટઆટલા દુઃખો વેઠવા પડે છે?

વિજ્ઞાનનો વિકાસ એટલો બધો થઈ રહ્યો છે. અનેક રોગોના ઇલાજ

માટે અનેક ડીગ્રીઓ ધરાવતા ડોક્ટરો છે. હોસ્પિટલો છે. રોગોના નિદાન માટે અનેક યંત્રો ઉપલબ્ધ છે. બ્લડટેસ્ટ, સોનોગ્રાફી, એમઆરઆઈ, કાર્ડિયોગ્રામ અનેક યંત્રો રોગનું નિદાન કરી આપે છે. ઓપરેશનો થાય, ખરાબ અંગો રીપેર થઈ જાય, સ્ટેન્ટ મૂકાવાય, બાયપાસ, જોઇન્ટ રીપ્લેસમેન્ટ, મોતીબિંદુ ઓપરેશનો સરળ બની ગયા છે, છતાંયે હોસ્પિટલો દર્દીઓથી ઉભરાય છે.

મનમાં એક પ્રશ્ન વારંવાર ઊઠ્યા કરે છે. માણસજાત જ કેમ આટલી દુઃખી છે? એને જ કેમ આટઆટલા રોગો કનડે છે? કૂતરા, બિલાડી કે પંખીઓને કેમ કોઈ રોગ સતાવતા નથી! કદાચ એમ હોઈ શકે કે એ બધા કુદરતી નિયમોનું પાલન કરે છે. એમને લાયક ચારો જ તેઓ ચણે છે. એમનો ખોરાક નિયમિત હોય છે. ગાય માંસ ખાતી નથી અને સિંહ ઘાસ ખાતો નથી. પક્ષીનો માળો ઉડી જાય, ઉખડી જાય, છતાં તેઓ ચિંતા કરતા નથી. ચિંતા ચિતા સમાન હોય છે. વૃક્ષના પાન ખરી જાય એ ધીરજ ગુમાવતું નથી. ફરી વસંત આવશે અને નવી ફૂંપળો ફૂટશે.

કાબરને કોઈ દિવસ તાવ આવતો નહીં હોય? કાબર કે કાગડાને કોસીન લેવી પડે છે? કૂતરાને ક્વીનાઇન ખવરાવવી પડે છે? પોપટનું બ્લડ ટેસ્ટ કરાવવું પડે છે? એના બ્લડમાં પ્રોટીનની કમી જણાય છે? એને હોસ્પિટલમાં દાખલ કરી સલાઇન ચડાવવા પડે છે? સસલાને ક્યારેય શરદી થાય છે? એને સુદર્શનની ફાંકી લેવી પડે છે. કાબરને કબજીયાત થતી નહીં હોય? એને કાયમચૂર્ણ લેવું પડતું હશે? બકરીને બાયપાસ કરાવ્યાનું કોઈ દિવસ સાંભળ્યું છે? કે કોયલની કીડની ફેઇલ થાય છે અને ડાયાલીસીસ કરાવવું પડે છે? મધમાખી મધ ચૂસ્યા કરે છે એને ડાયાબીટીસ કેમ થતો નથી? ચકલીને મોતીયો આવતો હશે? એને ચશ્મા બનાવવા પડે છે? ગાયને ગેસ ચડતો હશે ખરો? વધુ ચારો ચરાઈ જાય તો વાગોળી લે છે છતાં? કે પતંગિયાને ક્યારેય પથરી કેમ થતી નહીં હોય? અમે માણસ ક્યારેય ધરાતા નથી. કેટકેટલો સંગ્રહ કરીએ છીએ? ધનનો, ધાન્યનો, કપડાંનો, જરૂરથી

અધિક પામ્યા છીએ છતાં સંતોષ નથી. ફીઝરમાં વસ્તુઓ સાચવીએ છીએ જેમ કે વટાણા, કેરીનો રસ વગેરે. સિંહ પેટ ભરાઈ જાય, વધારાનું માંસ છોડી દે. પંખી ચાંચમાં સમાય એટલું જ ચણ લાવે.

માણસ જાતને ઇશ્વરે બુદ્ધિ આપી છે. સારા કે ખરાબ કર્મ કરવાની પસંદગી -આઝાદી આપી છે. હાથપગ આપ્યા છે. એને મહેનત કરવી નથી. પરિશ્રમ કરવો નથી. કામચોરી, દાનતચોરી કરવી છે. જાણે મરવું જ નથી. ખૂબ ખૂબ સંઘરવું છે. પાંચ સાત પેઢી ખાય તોયે ખૂટે નહીં એટલું સંઘરવું છે. કાવાદાવા, છળપ્રપંચ કરવામાં નાનપ અનુભવતા નથી. કોઈ વાતે ધરવ નથી.

જ્યારે આપણે અકરાંતીયા થઈ જમીએ, ચા, કોફી, દારૂના, તમાકુના બંધાણી થઈએ. બીન જરૂરિયાતનું, અપૌષ્ટિક અન્ન ખાઈએ, કુદરતની વિરુદ્ધનું વર્તન કરીએ પછી બિમાર પડીએ જ ને! જે સભાન રહી ન શકે, બેભાન બની વર્તે તે બિમાર પડે. ભગવાન અમને તારી દુઆની જરૂરત છે, દવાની નહીં. તારા કૃપા પાત્ર બની જઈએ. પ્રભુ અમને સાચી સમજ આપજે પ્લીઝ. તને બીગ બીગ થેંક્યુ અમારા સૌના.

વાનપ્રસ્થાશ્રમ

જીવનભર દોડાદોડી કરી. પેટ ભરવા વૈતરાં કર્યા. છોકરા-છોકરીને ભણાવ્યા, પરણાવ્યા, ઠરીકામ કર્યા. સુનીલ અને સુનંદા માને છે કે હવે રીટાયર થઈ ગયા. સુનીલ સવારે યોગા ક્લાસમાં જાય, મોર્નીંગ વોક માટે જાય. પ્રેમપૂરી આશ્રમમાં મોહાનંદગીરીજી કે વિદિતાત્માજીના પ્રવચનોમાં જાય. ઘરે આવે, સંસ્કાર કે આસ્થા ચેનલ પર મોરારીબાપુની કથા સાંભળે. હવે ઘરસંસારની પળોજણ કરવી નથી. બહુ કામ કરી લીધું. ફેક્ટરી પર જવાનું બંધ, ઓફિસે જવાનું બંધ.

દીકરો વત્સલ માતા-પિતાને પ્યાર કરે છે. નવા જમાનાની અસર તેના ઉપર હોય એ સ્વાભાવિક છે. એ સુનીલ પપ્પાને સમજાવે કે મથુરા-ગોકુળ-ગંદા અને અસ્વચ્છ હોય છે. તમે જ્યારે જ્યારે યાત્રા કરવા જાઓ છો, માંદા પડીને આવો છો. એ કરતાં માથેરાન, મહાબળેશ્વર ફરવા જઈ આવો. દર મહિને બે-ચાર દિવસ બહારગામ જઈ આવો. હવાફેર થાય, સ્થાનફેર થાય. તમે યુરોપ, અમેરિકા ગયા નથી. ઇંડિયા તો શું મુંબઈની બહાર પગ મૂક્યો નથી. આખો દિવસ ઘરને ઓફિસ વચ્ચે આંટા માર્યા, મમ્મી રસોડાની બહાર નીકળતી નથી. ઘરકૂકડી થઈ ગઈ છે. થોડા દિવસ ઘરથી દૂર રહેશો, નવી દૃષ્ટિ કેળવાશે, વિચારસરણી ઉદાત્ત બનશે. થોડા દિવસ તાજામાજા થઈ આવો. અમારે માથે પડશે, અમને ભાન પડશે.

સુનીલભાઈએ ફેક્ટરી ઓફિસ જવાનું બંધ કરી દીધું. વર્ષો સુધી કારીગરો, ક્લાર્ક, મેનેજરો સાથે કેવી રીતે કામ કર્યું એની દીકરાને સમજ નથી. વત્સલ કહે છે કે અઠવાડિયે એક બે વખત ઓફિસ કે ફેક્ટરી પર આવતા જાઓ, અમને માર્ગદર્શન આપો. અમારી કોઈ ભૂલ થતી હોય તો સમજાવો, અટકાવો. પણ ના સુનીલ તો જાણે

ક્ષેત્રસંન્યાસ લઈ બેઠા છે. છોડ્યું એટલે છોડ્યું. હવે મોહમાયા કેવી?

ખરી વાત એ છે કે સુનીલનો આ પલાયનવાદ કહેવાય. કોઈ શાસ્ત્રમાં એવું કહ્યું નથી કે તમે રોજિંદુ કામકાજ છોડી દો. આશ્રમ કે મંદિરમાં જઈ ત્યાં પડ્યા પાથર્યા રહો. એ તો સંસારની જવાબદારીમાંથી છટકવાની વૃત્તિ છે. માબાપ આખી જિંદગી વૈતરું કરે, સંતાનોને ઉછેરે, એવા ઓતપ્રોત થઈ જાય કે પચાસ સાઠની ઉંમર સુધી નથી કદી હીલ સ્ટેશને ગયા, નથી નાટક પીકચર જોયા, નથી મંદિરે ગયા, નથી કોઈ સામાજિક કાર્ય કર્યું. દાનધરમાદા તો કરે જ ક્યાંથી. સંતાનો માટે સંપત્તિનો પુંજ ખડકીને જવું છે. ક્યારે ય એ નથી વિચાર્યું કે ભલે ગૃહસ્થાશ્રમ રચાયા, પચાસ વર્ષ સુધી ફક્ત કમાયા કરવું અને પછી વાનપ્રસ્થ થઈ બધું અચાનક છોડી દેવું. કોને માટે અઢળક એકત્ર કર્યું. ન આરામ કર્યો.

દીકરા માંગે એટલું અપાવ્યું, માએ કોઈ દિવસ સંતાનોને પાણીનો ગ્લાસ ભરવા નથી દીધો. ભાવતું રાંધીને જમાડ્યા. રાતના ઉજાગરા કર્યા, ચિંતા કરી.

હવે એ સંતાનોને પાંખ આવી છે, ઊડવા સ્વતંત્ર આકાશ મળ્યું છે. તમારા કઢ્યામાં નથી રહેવાના. એમને એમનો આગવો ઘરસંસાર રચવો છે. ભણેલી ગણેલી વહુ લાવ્યા છો, એને એની રીતે જીવવાના અરમાન હોય. પચાસ થઈ ગયા. બધું એમનાં હાથમાં અચાનક છોડી વિતરાગી બની જવાનું નથી. સાથે ધીરે ધીરે એમને જવાબદારી સોંપવાની છે, વડીલ બનીને નહીં. સાથી-મિત્ર બનીને. તો જ એ તમારી વાત સાંભળશે, પચાસ વર્ષ સુધી મંદિરે ગયા નથી. હવે ભક્તિભાવ ક્યાંથી ઉભરાવવાનો. સંસાર માંડ્યો, કમાતા જવાની સાથે સાથે તમારા મોજશોખ પૂરા કરો, પત્નીને સાથે ફેરવો, તમે એન્જોય કરો. સુનંદા દાગીના વસાવે, કપડાં વસાવે, દીકરીના કરિયાવરમાં આપવા સાચવી રાખે. બચાવી બચાવીને ભેગું કર્યું. દીકરા-દીકરીના લગ્નના ખર્ચાને પહોંચી વળવા માટે.

જુવાનીમાં જે શોભે તે પાછલી અવસ્થામાં નહીં શોભે. શરીર લથડવા લાગશે, હાથપગ ચાલશે નહીં. એ પહેલાં હરીફરી લેવું જોઈએ. યથાયોગ્ય

પહેરી ઓઢી લેવું જોઈએ. કહે છે, વહુ આવે એ પહેલાં ખાઈ પી લ્યો, દીકરી મોટી થાય એ પહેલાં પહેરી ઓઢી લ્યો. મોટી ઉંમર થાય પછી મનના ઉમંગ ઓસરી જાય. પહેરવા ઓઢવાના દિવસો ગયા. પછી શોભે પણ નહીં. ઘરડી ઘોડીને લાલ લગામ. પછી દીકરા વહુ પહેરે કે હરેફરે એની મનમાં ને મનમાં ઊંડે ઊંડે ઇર્ષ્યા જાગશે. અમે આવું કંઈ મહાલ્યા નહીં. વહુ કેવી ઘણીને આંગળી પર નચાવે છે. આપણાથી તો કંઈ બોલાતું ન હતું. હવે ઘરમધ્યાનમાં મન ચોંટતું નથી. ઘરકામમાં જીવ છે પણ શરીરથી થતું નથી. હવે તમારા દીકરાને એની વહુ રોજ નવી નવી ડીશ બનાવી જમાડે છે. ચાઈનીઝ, થાઈ ને ઇટાલીયન. તમારા ઢોકળાં પાતરાં હવે તમારો દીકરો કે એનો દીકરો ખાવાના નથી.

ખરેખર જીવનમાં આવા ચાર કમ્પાર્ટમેન્ટ ભાગલા પાડવાના નથી. બચપણમાં અભ્યાસ પર ધ્યાન આપો. સંસાર માંડો, કમાવા લાગો, સાથે જવાબદારી નિભાવતા શીખો. પરિવારનું ભરણપોષણ કરવાનું છે. પણ તમારી પત્ની ઘર ઘાટી નથી કે ફક્ત કામવાળી કે રસોયાણી નથી તમે એની સાથે ઘરકામમાં થોડું શેરીંગ કરો. એને થોડો સમય આપો. સાથે બહાર ફરવા લઈ જાઓ. મિત્રો સાથે પીકનીકનો આનંદ માણો. સંતાનો માટે સરસ પ્લેટફોર્મ તૈયાર કરી આપો. ધંધો જમાવો. પણ ફક્ત ધંધામાં રચ્યાપચ્યા રહી એમને જરા પણ સમય ન આપો. લાડ પ્યારથી વંચિત રાખો એ યોગ્ય નથી.

એક નામાંકિત વકીલ હતા. એને ધંધામાંથી ફુરસદ ન મળે. આખો દિવસ કોર્ટના કામથી થાકીને ઘેર આવે. ક્લાયન્ટની, બ્રીફની તૈયારી કરવાની હોય. દીકરો ઇચ્છે કે માબાપ એને વહાલ કરે, એના અભ્યાસ એના મિત્રો અંગે પૂછપરછ કરે, રસ ધરાવે, સારા માર્ક લાવવા બદલ શાબાશી આપે. મા કીટી પાર્ટીમાં ફરતી રહે છે. માબાપ દીકરાને બધી જોઈતી ભૌતિક વસ્તુઓ પૂરી પાડે છે પણ એની માનસિક જરૂરિયાતો-વહાલ-પ્રેમ-કાળજી રાખવા માટે એમની પાસે સમય નથી. દીકરો કહે છે- ‘પપ્પા તમે એક દિવસમાં કેટલા રૂપિયા કમાઈ લો છે. મારી પીગી બેંકમાંથી હું તમને એટલા રૂપિયા આપું - તમે મને એક દિવસ

આપો' આપણા દેશમાં માબાપ સંતાનોને એટલા બધા પેચર કરે છે કે આળખંપાળ કરે છે કે વાત નહીં. ૨૫ વરસના થાય ત્યાં સુધી ભણાવે. દીકરાએ કંઈ લાઈન લેવી એની પસંદગી પોતે કરે-દીકરો પરીક્ષા આપે, મા ઉજાગરા કરે, ઘરે મોડો આવે, માબાપ રાતભર જાગતા બેસી રહે. દીકરા માટે વહુની પસંદગી માબાપ કરે. દીકરો પરણાવે, એના માટે જુદું ઘર વસાવી આપે - એના છોકરાને રમાડે. દીકરો બાપ બની જાય ત્યાં સુધી માને મન એ ગગો જ રહે. દીકરો પરણીને જુદો રહેવા જાય, મા વહુને વગોવે. દીકરો જાણે વહુનો થઈ ગયો ! દીકરાને એવો પરવશ બનાવે-એક ચાનો કપ હાથે ન બનાવે.

અમેરિકામાં તો દીકરો અઢાર વર્ષનો થાય, સ્કૂલનો અભ્યાસ પૂરો કરે, કોલેજમાં જાય, જુદું અપાર્ટમેન્ટ લઈ લે, માબાપ એનું ઘર વસાવી આપે. દીકરો લોન લઈ ભણે. લોનના હપ્તા ભરે, ઘરનાં હપ્તા ભરે, માથે પડે, ઘરખર્ચ કાઢવા કમાવું પડે. પરણ્યા પહેલાંથી જ અલગ થઈ ગયો હોય, જવાબદારી સ્વીકારતા આવડી જાય. વિકટ પરિસ્થિતિઓનો સામનો કરતાં કરતાં જ ઘડાતો જાય. જુદા દૂર રહેતા હોય તેથી કાયમ કટકટ થાય જ નહીં. સંબંધો સારા રહે. દીકરા વહુ પ્રત્યેથી કોઈ અપેક્ષા જ નહીં. મનદુઃખ જ નહીં.

સાસુ બની ગયા પછી સુનંદા પણ જાણે નિવૃત્ત થઈ ગઈ. રસોડામાં પગ મૂકવો નહીં. કામ વહુ પર ઢોળી દેવાનું. પણ રસોડાના ઉંબરે બેસીને ચોકીપહેરો રાખે. વાતે વાતે વહુનો વાંક કાઢે. મંદિરમાં બે કલાક સેવા કરવા બેસી રહે. છોકરું રડતું હોય પણ વહુને મદદ કરવાની વાત નહીં. કંઈ ને કંઈ ભૂલ કાઢી, વહુને પાછની કરી નાંખવાની. સાંજે બે કલાક મંદિરે જાય. ધાર્મિકતાનો દેખાવ કરે. હાથમાં માળા ફરે, પણ નજર તો વહુના કામકાજ ઉપર ચોકીપહેરો રાખ્યા કરે. અગિયારશનો ઉપવાસ કરે, ફરાળ બનાવવાનું કામ વધી જાય વહુ પર.

આખી જિંદગી મહેનત કરી, બચ્ચાઓને ઉછેરવામાં, હવે જીવન પોતાની રીતે જીવવાની તક મળી છે. જીવનને પૂરેપૂરી વ્યસ્તતાથી જીવવું જોઈએ. નિવૃત્તિનો અર્થ બેઠાડુંપણું નથી, ભગવાનને ભજવાની

નિરાંત મળી છે, સમયનો સદુપયોગ કરવાનો છે. ઇશ્વરને ભજવા મંદિરે જવાની જરૂર નથી. ઘરનું કામ છોડી દેવાની જરૂર નથી. જીવનનો હેતુ શોધવા ફાંફાં મારવાની જરૂર નથી. જીવનનો એકમાત્ર હેતુ એ છે કે કામ કરતે રહો. કરતા રહો, કરતા રહો. કોઈ ધર્મગુરુ તમને જીવનનો હેતુ આનંદ, સુખની શોધ કરાવી આપવાના નથી. એવું કોઈ અધ્યાત્મ કે જીવનની જડીબુટ્ટી એમની પાસે નથી. ઊંચી ઊંચી, ઊંડી ઊંડી ન સમજાય એવી વાતો, ફિલોસોફી એઓ હાંક્યે રાખશે. સાદીસીધી વાતને ઘૂંટી ઘૂંટીને જાણે અગમવાણી બનાવી, પ્રશ્નો ઉકેલવામાં મદદ કરવાને બદલે પ્રશ્નો ગૂંચવતા જશે. એમાં કંઈ સમજાવાનું નથી. તેઓ પદવી ખાટી જવા માટે આપણને ગૂંચવી નાંખશે. ધર્મના નામે અફીણી બનાવી દેશે, તમે એના ચરણ પકડી બેસી જશો. જાણે તેઓ સ્વયં ભગવાન હોય, તમને સંસાર પાર ઉતારી દેવાના હોય. એમાં વાંક તેમનો નથી. આપણો છે. આપણે જાતે, હાથે કરીને, એમને ખટાવવા દોડીએ છીએ. ઉપનિષદના નામે અટપટી વાતો કરી પોતાના જ્ઞાનને વેચવાનો ધમધોકાર ધંધો તેઓ માંડી બેઠા છે. આપણે મૂર્ખાઓ એમની માર્કેટીંગના શિકાર બની જઈએ છીએ. આજીવન તેમના પર અવલંબન રાખતા થઈ જઈએ છીએ. જાણે એમના અફીણના બંધાણી બની જઈએ છીએ. એના કુંડાળામાં એકવાર પગ મૂક્યો, તેઓ આપણને બહાર નીકળવા દેશે જ નહીં. વધુ ને વધુ ચેલા મૂંડવાનો ઇજારો લઈ બેઠા છે તેઓ. નશામાંથી બહાર આવવા દેવાના જ નથી તેઓ આપણને.

ખરું જીવન એ છે કે ગીતામાં બોધ્યા પ્રમાણે કર્મ કરતા રહીએ, કર્મફળની આશા રાખ્યા વિના. 'યોગ કર્મસુ કૌશલમ્' - જે કંઈ કામ કરીએ તે સંપૂર્ણ નિષ્ઠા રાખીને કરીએ. કામ એજ આપણો ઇશ્વર આપણો પરિવાર એ આપણું મંદિર. એને છોડી ક્યાંય જવું નથી. ઘરમાં જ રહીને, ઘરની વ્યક્તિઓના પ્રિયપાત્ર બનીને, સુમેળ સાધી રહેવું, તે જ સાચો વાનપ્રસ્થાશ્રમ છે.

યથોચિત

આપણા દેશમાં આત્મકલ્યાણ અર્થે સંસાર ત્યાગી, બાવાજી બની, ઘર બાર છોડી વનમાં જવાની એક પ્રથા છે. મનમાં ખરેખરો વૈરાગ્ય પ્રકટવો જોઈએ તો જ સાધુતા શોભે. ઘરબાર છોડી દઈ, માથે જટા બાંધી, કમંડલ લઈ ભિક્ષા માંગવી, એ સાચી સાધુતા નથી. સાધુતા મનમાંથી પ્રકટવી જોઈએ. ધનસંપત્તિ, ઘરબારનો ત્યાગ આવેશમાં કરી નાંખે, ક્યારેક કોઈ ખોટા પ્રચારથી ભરમાઈને ગૃહત્યાગ કરવામાં આવે છે. કહે છે ત્યાગ ન ટકે રે વૈરાગ્ય વિના. મનમાંથી સંસાર પ્રત્યે વૈરાગ્ય પ્રકટે તો જ સાધુત્વ સાધી શકાય. મન તો રમે માયામાં. ઘરબારની, સંતાનોની, પરિવારની માયા છોડવી બહુ અઘરી છે. કામ, ક્રોધ, મદ, મોહ, લોભ છોડવા દુષ્કર છે. સંસાર છોડી દીક્ષા ગ્રહણ કરી, નવું નામ અપનાવ્યું. પણ હું પદ છૂટતું નથી. સત્તા-પ્રતિષ્ઠા વધારવા ચેલાઓ મૂંડવા પડે. શિષ્યોના ટોળાં બનાવવા પડે. શ્રોતાઓના ઘાડાં ને ઘાડાં આકર્ષવા પડે.

કહે છે, રાજા ભરથરીએ સંસાર ત્યાગ્યો, સ્મશાનમાં વાસ કર્યો પણ બાણું લાખનો માળવો ત્યજ્યો એ વાતનો ગર્વ મનમાંથી ગયો જ નહીં. સાધુવેશ લઈ ઘરે ઘરે અન્ન માટે ભિક્ષા માંગવી પડે. જીભના ચટાકા પર સંયમ રાખી શકાય નહીં. યજમાન પાસેથી મિષ્ટાન્ન, પકવાનની માંગણી કરવામાં આવે. કામ કરવું નથી. ભિક્ષા માંગી પેટ ભરવું છે. કહે છે, ભૂખે ભજન ન હોય ગોપાલા. પેટ તો બધાને સાથે જ લાગેલું છે. ભૂખ લાગવાની જ છે. મફતનું ખાવાનું પચે નહીં. માંગવા આવેલાને પરાણે કંઈ આપવું પડે. લોકો નારાજ થાય. આવા મફતિયા સાધુબાવા હાલ્યા જ આવે, કેટલાનું પેટ ભરવું?

કામ કર્યા વગરનું, માંગીને ખાવું, એનું નામ હરામનું ખાવું. આપણા દેશમાં તીર્થસ્થળોમાં સદાવ્રતના રસોડા ચાલે. લોકોને મફતનું

ખાવાનું મળે, હાડકાં શા માટે હલાવવાના? તીર્થસ્થળોમાં સદાવ્રત ચાલે, ભંડારા ચાલે. મફતીયું ખાવા પીવાવાળાની લાઈન લાગે. પૈસાવાળા બ્રાહ્મણ જમાડે, વરો કરે, મફતનું ખાવા લોકોની લાઈન લાગી જાય.

અમેરિકામાં સીનીયર સીટીજનોને મફત સારવાર મળે, મેડીકલ ટ્રીટમેંટ મળે. દર મહિને અમુક ડોલર ઘરખર્ચ માટે મળે. ઘરે આવીને નર્સ સંભાળ લે, ઓપરેશન પછી. ટેક્સ ભરનારા લોકોની કચકચ ચાલુ હોય છે કે આપણે કમાઈને ટેક્સ ભરીએ, અને જેઓ કોઈ દિવસ કમાવા ગયા નથી, જેમણે ટેક્સ ભર્યો નથી, તેઓ મફતમાં લાભ ઉઠાવે છે.

મફતનું ખાવું ને મસ્જીદે સૂવું. ટેવ પડી જાય, પછી હાડકાં હરામના થઈ જાય. તેથી ગીતામાં પણ કહ્યું છે કે મહેનત કર્યા વગરનું જે કંઈ ખાઈએ તે ચોરીનું ખાધા બરાબર ગણાય. અમુક લોકોને પૌષ્ઠશાળામાં ભંડારામાં જઈ જઈ મફતનું ખાવાની આદત પડી ગઈ હોય છે.

આજકાલ ઇલેક્શન વખતે ઉમેદવારો, અમુક પક્ષવાળાઓ લાલચ આપે છે, મફત અનાજ આપવું, વાસણો આપવા, અનાજમાં સબસીડી, ગેસ બાટલામાં સબસીડી, મફત લેપટોપ, ગરીબો માટે સસ્તા દરના મકાનો. વોટ માટે લાલચ અપાય. ઝૂંપડપટ્ટીના ગરીબ લોકોને મહાડાના સસ્તા મકાનો અલોટ કરાય. તેઓ મકાન વેચીને ફરી પાછી નવી ઝૂંપડપટ્ટી ઊભી કરવાના. આપણા દેશમાં શ્રમનો મહિમા હતો. લોકો મહેનત મજૂરી કરી સ્વમાનનો રોટલો ખાઈ સંતોષ માણતા. એના બદલે આજસ પોષાતું જાય છે, મફતનું ખાવાના ચક્કરમાંથી બહાર આવવું જ નથી.

આપણા પરિવારમાં પણ એકાદ બે વ્યક્તિ એવી પાકે જે બીજાની કમાઈ પર તાગડધિન્ના કરતા હોય છે. કમાવું નહીં ને રૂઆબ છાંટવો, જાણે પરિવારની ફરજ છે, કંઈ ઉપકાર કરતા નથી. અમારો હક છે ઘરમાં રહેવા, ખાવાનો. ખરેખર દીન હીન વ્યક્તિને મદદ કરવી એ

આપણી ફરજ છે. અભ્યાગતને, મહેમાનને આવકારો મીઠો આપવો એ આપણું કર્તવ્ય છે. પણ કોઈને માથે કાયમના ન પડાય. થોડો સમય કોઈનો સપોર્ટ લઈ જાતે, ઊભા રહેતા, પગભર થતાં શીખવું જ પડે. કોઈ આંગળી આપે, એનો પહોંચો ન જ પકડાય. આપણે કોઈની મદદથી ઊંચા આવ્યા. વાડ વિના વેલો ન જ ચડે. આપણે પછી તો જાત મહેનત કરવી જ પડે. આપણા મૂળિયાં ઊંડા ઉતારવા પડે. કાયમ માટે પરવશ ન જ રહેવાય.

જે સમાજમાં બહુ જ સખાવતો થાય, તે સમાજના લોકોને મફતનું ખાવાની ટેવ પડી જાય. એમને ઉદ્યમ કરવો ગમે જ નહીં. બહુ મોટા ટ્રસ્ટોમાંથી કાયમ મદદ મળ્યા કરે. પરિણામે સામાન્ય લોકોને સ્વયં બુદ્ધિ ચલાવી, હાથપગ હલાવવાનું, આગળ વધવાનું ગમે જ નહીં. મફતિયા મળતી મદદ માટે લાઇનમાં ઊભા રહેવામાં એમને શરમ આવવાની નથી. મફતકા ચંદન, ઘસ બે લાલિયા.

ઘરમાં, હોટેલમાં, હોસ્પિટલમાં કે ધર્મશાળામાં કે રીસોર્ટમાં પૈસા ભર્યા છે, વસૂલ કરવા લાઇટ, પંખા, એસી. ચાલુ ન રાખી શકાય. ખાઈ શકાય એટલું જ ભાણામાં ભરવાનું. અન્ન, વીજળી, પાણીનો વ્યર્થ બગાડ ન કરાય. ઇશ્વરે હવા, પાણી, અન્ન, ફળફૂલ પુષ્કળ આપ્યા છે. એનો દુર્વ્યય ન કરાય. પર્યાવરણને પ્રદુષિત ન કરાય. યથોચિત ઉપયોગ જ કરાય. જે ઘર, સમાજ, દેશમાં આવો બગાડ ન અટકાવાય, તે દેવાળિયા બની જાય એ ચોક્કસ.

સહજ

વસંતનો વાયરો વાયો કે ગુલમહોરે કાઠું કાઢ્યું. ચોમેર લાલ રંગ છવાયો. આંબા ડાળે મંજરી મહોરી અને કોકિલનો પંચમ સૂર સંભળાયો. ફૂલ - ફૂલ - ફૂલ - ફૂલ બોલે રે કોયલિયા વૃક્ષની ઘટામાં છૂપાયેલી કોયલનો ટહૂકો સાંભળી દિલ ખુશ ખુશ થઈ જાય. ફાગણનો ફાગ અને કોયલનો સાદ, ક્યાંયે દેખાતી નથી કોયલ. આપણે કોયલને જોઈને શું કરવું છે? એનાં કામણગારા કંઠની મસ્તી માણી લઈએ. ચોમાસું બેસે ને મોરલો ગહેકે. આપણે મંજરીને કહી શકીશું કે તું દિવાળી ટાણે વૃક્ષ ઉપર બેસણાં કરજે, કે કોયલને કહીશું કે કારતક મહિને ટહૂકો કરજે. એ સૌ તો નિજાનંદે મસ્તી માણે છે. ફરમાયશથી નથી ખીલતાં કે નથી કોઈને ખુશ કરવાના, નથી એમને કર્તાપણાનો અહેસાસ.

કોઈ કવિને કહીએ કે હમણાં એક કવિતા નવી બનાવ. -

કોઈના હુકમથી કે આદેશથી સર્જન નથી થઈ શકતું. કોઈ પણ સર્જન થાય છે આપમેળે - સ્વયંસ્ફૂરણથી, અંતરચેતનાથી.

રાતરાણીને કહેવાય નહીં કે તું રાત્રે જ શા માટે ખીલીને સુગંધ ફેલાવે છે? કે સૂરજમુખીને કહી શકીશું ખરા કે તું રાત્રે ખીલજે. દરેકને પોતપોતાનો સમય હોય છે ખુશ થવાનો. કોઈ પણ સૂર કે સ્વરનું મનડોલન ત્યારે જ સર્જાય જ્યારે સર્જક એની મસ્તીમાં રમમાણ હોય.

સર્જનાત્મકતાના કોઈ ક્લાસ ભરવાના નથી હોતા જેમ હોબીના ક્લાસ ભરવાના આવે છે. કુર્કીંગના ક્લાસમાં વાનગીની રેસીપી શીખવવામાં આવે પણ ક્યારે, કઈ વાનગીમાં કેટલો, કયો મસાલો નાંખવો, બરાબર દાળભાત ચડ્યા છે કે નહીં, શીરાનો લોટ બરાબર શેકાયો છે કે નહીં એ તો ગૃહિણીને અનુભવથી જ આવડતું હોય

છે. નૃત્યની તાલીમ લેવાથી, સંગીતની તાલીમ લેવાથી નિપૂણતા આવે, ગુરુ પાસેથી વિદ્યા મળે - એ બધું બરાબર પણ રિયાઝ આપણે જ કરવો પડે. શરૂઆતમાં વાંકીચૂંકી વણાતી રોટલી વણતાં વણતાં ગોળ થવા માંડે. નવો નિશાળિયો વાંકુચૂંકું લખે અનેક પ્રયાસો પછી સુધાર, સુઘડતા આવતા જાય.

વાલ્મિકીએ કૌંચપક્ષીનો વધ જોયો અને અનાયાસે એમનાથી કાવ્ય શ્લોક રચાઈ ગયો. કળાકારમાં કુશળતા જન્મજાત હોય છે. સર્જન, નવસર્જનની પ્રક્રિયા અનાયાસે થતી હોય છે. સારો સંગીતકાર ગમે તેટલો પ્રયાસ કરે એ કુશળ ચિત્રકાર બની જ ન શકે. સૌની પોતપોતાની આગવી પ્રતિભા હોઈ શકે, કળા હોઈ શકે. કોઈના ગળામાં જાદુ હોય છે, એ હોઠ ખોલે ને સૂરની મધુર સરવાણી વહેવા લાગે. જન્મજાત કલાકારમાં આગવી સિદ્ધિઓ સિદ્ધહસ્ત હોય. લતા મંગેશકર, કિશોરકુમાર, મહમદ રફી, પંડિત જશરાજ, રવિશંકર મહારાજ વગેરે. કોઈ ગાયક, કોઈ વાદક, કોઈ શરણાઈવાદક તો કોઈ તબલાવાદક. કોઈ હુસેન જેવા ચિત્રકાર, સૌ પોતપોતાની કળાના આગવા સ્વામી.

બીરબલમાં ચતુરાઈ હતી તો અકબરના દરબારના નવરત્નોમાં દરેકમાં નિજી ખૂબી હતી. મીરાં, નરસિંહ, કબીર, અખો, કે સુરદાસ, કે તુલસીદાસ સૌની ભક્તિ અનોખી. સૌની અવસ્થા અનોખી. સૌએ નિજાનંદે પદો, કાવ્યો, ભજનો રચ્યા. નથી તેમણે કોઈ યુનિવર્સિટીમાં અભ્યાસ કર્યો. કોઈના આદેશથી તેમણે ભજનો રચ્યા નથી કે ગાયા નથી. જ્યારે એમનો મનમાલ્લો મહોર્યો, મસ્તીમાં આવી ગાયું હશે. કોઈએ બહાવરા બનીને, કોઈએ દીવાના બનીને, પોતાના પ્રભુને ખુશ કરવા, વિનંતી કરવા, રીઝવવા તેમણે ભજનો કર્યા, નૃત્ય કર્યા. ચૈતન્ય પ્રભુ પ્રભુમસ્તીમાં નાચ્યા, તો નરસિંહે રાગ કેદારો ગાયો. મીરાંએ ગાયું, ‘કરના ફકીરી ફિર ક્યા દિલગીરી, સદા મગનમેં રહના જી’ નથી એમણે કોઈએ ભજનની બુકને પબ્લીશ કરી. તેમની રચનાઓમાં સત્ત્વ હતું તેથી એ કંઠોપકંઠ ગવાયા અને

અમરત્વ પામ્યા. દેહ-સ્થળનું, દુન્યવી રીત-રિવાજનું ભાન ભૂલી કિર્તન-નર્તન કર્યું. જેમાં તત્ત્વજ્ઞાન અને ભાવાર્થ ભરપૂર હતા. કોઈની તાળી, વાહવાહ, કે દાદ મેળવવા અર્થે તેમણે ભજનો નથી કર્યા પણ ઇશ્વર સાથે સેતુરૂપ બની આરાધના કરી, ભાવવિભોર બનીને તેથી એ ‘ટહૂકો’ બની ગયા. ‘આપ હી ગાવત, આપ હી બજાવત’ કોઈ હેતુપૂર્ણના આયોજનથી કળા નથી ખીલતી. સત્ ચિત્ આનંદની અવસ્થામાં સહજપણે સર્જનો થઈ જાય, ત્યારે સંસારી ઓળખ ભૂલીને લીન અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ હશે તેથી જ તેમના સર્જનો ચિરંજીવ અને ઇન્દ્રિયોને ડોલાવનાર બની શક્યા. કારણ એ લોકરંજન અર્થે કે મનોરંજનરૂપે નહોતા રચાયા.

સર્જક અમુક એવી પળોનો સ્વામી હોય છે. જ્યારે તે પોતે પોતામાં જ હોય છે, સમાધિની અનુભૂતિ સર્જકને ત્યારે થતી હોય છે.

ક્યારેક સૂરતાલ મેળવવામાં કલાકો નીકળી જાય. અનેક ક્યારેક સહજપણે સર્જકતા ખીલી ઉઠે, પાંગરી ઉઠે, જાણે સર્જક ભાન ભૂલીને સમાધિ અવસ્થામાં આવી જાય. શ્રોતા, દૃષ્ટા અને કળાકાર ગાયક એકાકાર થઈ જાય. ભારતીય સંસ્કૃતિમાં સંગીતથી સમાધિ સહજ છે. અને ત્યારે જ કળાનો મર્મ ચરમસીમાએ પહોંચી શકે છે. ‘સ્વ’ ભૂલીને સમાધિમાં સરકી જઈને કલાકાર વાદ્ય કે નૃત્ય પીરસતો હોય ત્યારે તે પોતે દેહ અને આત્માના મિલનથી અદ્વૈત બની જાય. સર્જક અને શ્રોતા-ભોક્તા બંનેના અલગ અલગ અસ્તિત્વ દ્વૈત હોવા છતાં બંને પરસ્પર લીન બની અદ્વૈત બની જાય.

જીવનના હરેક ક્ષેત્રમાં લય જોવા મળે ત્યાં સંવાદિતા, શાંતિ અને દિવ્યતાનો અહેસાસ સર્જાય. લયની સ્થિતિ ન હોય ત્યાં થાય પ્રલય. સૂક્ષ્મ લયની તાકાત છે કે હૈયાને હચમચાવી આંખમાંથી અશ્રુ વહાવી દે. શ્રીકૃષ્ણનું બાંસુરીવાદન, રાસલીલા, ગોપીઓને દેહભાન ભૂલાવી, સંસારભાન ભૂલાવી વ્યાકુળ બનાવી દેતી હતી.

એક નાટ્યકાર જે પાત્ર ભજવતો હોય તે પાત્રમાં એકાકાર થઈ

પોતાના પ્રાણનું પ્રત્યારોપણ કરી દેતો હોય છે. જે કુટુંબમાં સભ્યો વચ્ચે સંવાદિતા હોય ત્યાં દિવ્ય આંદોલનો રચાવાના જ. આજકાલના સર્જનો બુદ્ધિજન્ય, ઇન્દ્રિયજન્ય કે દ્રવ્યોપાર્જન માટે હોવાથી તાળીઓ અને દાદ માંગવા પડે છે માર્કેટીંગ કરવું પડે છે કળાનું.

જે અંતરથી, હૃદયથી સૂક્ષ્મ આંદોલનો થકી, સ્વને ભૂલીને સર્જનો થઈ શકે તે જ ચિરંજીવી બની શકે અને લોકપ્રિય અને આદરણીય બની શકાય. ‘પગ ઘૂંઘરુ બાંધ મીરાં નાચી રે’ ઇશ્વર પ્રીત્યર્થે જે રચના થાય તે જ દિવ્ય હોઈ શકે. તાનસેને આગ્રહ કર્યો, અકબર વતી ગાવા, ગુરુ હરિદાસ કહે, ઇશ્વર માટે ગાન ગાઈએ તેમાં નિજાનંદ હોય, તે સ્વર્ગીય હોય. રાજાને રીઝવવા ગવાય તેમાં મજા ન જ હોઈ શકે. કલાના માધ્યમથી ઇશ્વરને રીઝવવાના હોય છે. ઠાકોરજી સન્મુખ કીર્તન ગાઈને તેને પ્રસન્ન કરવાની અનુભૂતિ દિવ્ય જ હોઈ શકે. એકાકાર થવાની ભાવના - પ્રભુજી તુમ ચંદન હમ પાની, જાકી અંગ અંગ બાસ સમાની; પ્રભુજી તુમ મોતી હમ ધાગા, સોના બને સુહાગા.

તહેવારો એટલે સર્જનાત્મકતા, એકાત્મકતાના દિવસો. બહારથી અને અંદરથી પલળવાની પળો. અંદર બહાર ભીંજાવા માટે પ્રેમનો ટહૂકો જરૂરી છે. જેમના જીવનમાં આવા મીઠા પ્રેમના સાદ કે ટહૂકા નથી હોતા તેઓ જિંદગીભર કરડુ મગના ગાંગડા જેવા રહી જાય. નથી પલળતા, નથી મહોરતા કે નથી ટહૂકતા. ટહૂકાને બદલે ચોમેર બકવાસ ને બડાઈઓ, કકળાટ ને ગમગીની કળાય છે. કળા હલકા ફૂલકા થવા માટે છે. મનની મલિનતા દૂર કરી સાત્ત્વિકતા પ્રકટાવવા માટે કળાકારીગરી હોય છે. અજંતા-ઇલોરાની ગુફાઓ, કોનારક કે ખજુરાહોની કલાત્મકતા આત્માની શુદ્ધિ-વિશુદ્ધિ અર્થે છે. કામવાસનાને બહેકવા દેવાની નથી, એને દિવ્યતાના સ્તરે લઈ જવાની ભૂમિકા દાખવે છે.

કુદરત આપણા જીવતરને ખીલવે છે. માણસે વૃક્ષરાજીની જેમ કાયમ લીલાઇમ રહેતા શીખવાનું છે. જિંદગીને રંગીન બનાવી

માણવાની છે કોઈપણ ઉંમરે, કોઈપણ અવસ્થામાં. આનંદ-પ્રેમ-હાસ્ય, દયા, કરુણા, મમતા, ઇમાનદારી જેવા રંગો જેના જીવનમાં હોય તેના જીવનમાં સદાબહાર વસંત ખીલેલી રહેશે પાનખરમાં પણ.

મધમઘતી મંજરી ને વેણુ વસંતની લીલેરા પાન સંગ ગાતા ગુલમહોર, લહાણી કરે સુગંધની. જેનું અંતર આંતરિક સદ્ગુણો, સુગંધથી મહેકતું હોય તેને કાનમાં અત્તરના પૂંભડા ભરવાની જરૂરત ન પડે. જેનું અંતર સદા પ્રભુ સ્તવનમાં, પ્રભુ ભજનમાં રાચું પાચું રહે, ગીરધરના ગુણલા ગાવામાં મશગુલ રહેતું હોય તેને સંગીતના જલસા સાંભળવા જવાની જરૂરત જ ન પડે.

લાગી એસી લગન, મીરાં હોઈ ગઈ મગન.

ગલી ગલી હરિગુન ગાને લાગી.

વૃક્ષ વિનાની વેલી

ઉમા આજે અઢારની થઈ. સોળે સાન, વીસે વાન, સોળ વર્ષે સાન આવી ગઈ. ઉમાને કાયાને માંડવે વસંત બેઠી. મન ઉદ્યાનમાં પુષ્પો ખીલવા લાગ્યાં. ભ્રમર ગૂંજવા લાગ્યા. કોકિલા તો ક્યારની કૂહુ કૂહુ ફૂરવા લાગી. આકાશમાં જાણે પૂર્ણ ચંદ્ર ખીલ્યો. આજ મહારાજ જલ ઉપર ઉદય જોઈને ચંદ્રનો, હૃદયમાં હર્ષ જામે. કોઈ મનનો માનીતો મળી જાય, એના સ્પર્શથી હૃદયવીણાના તાર ગૂંજવા માંડે. મારે ટોડલે બેઠો રે મોર ક્યાં બોલે ? મન હિલોળા મારવા લાગ્યું.

અને ઉમાને મળી ગયો મહેશ. મહેશની સાથે હાથમાં હાથ ભીડી, સાગર કિનારે મોડી રાત સુધી ગોઠડી મંડાતી. બે દેહ એક જીવ. જીવ હળી મળી ગયા. એકબીજા વિના ગોઠે નહીં. ઉમાની વિધવા મા, ચિંતા કરે, મોડી રાત સુધી દીકરીની રાહ જોઈ થાળી ઢાંકીને બેઠી હોય. ઉમાને મહેશ મોડી રાતે સ્કૂટર ઉપર મૂકવા આવે. સ્કૂટરનો અવાજ સાંભળી, આજુ બાજુવાળા નજર માંડે. ઉમાનું ઇલુ ઇલુ જોવા માટે. મા ઠપકો આપે, દીકરા આટલી મોડી રાત સુધી બહાર રખડવાનું ન હોય. મહેશ સાથે શો સંબંધ. ભાઈબંધ હોય તે દરરોજ આમ છડેચોક થોડું મળાય ? સમાજમાં આપણી આબરૂ શું ? તારા બાપા પાછા થયા પછી મેં નાક ઉપર આંગળી મૂકાવા દીધી નથી. સ્ત્રીને મન એનું શીલ અગત્યનું. મહેશ વિશે કોઈ માહિતી નથી. એના માબાપ કોણ છે, ક્યાં રહે છે, પરિવાર કેવો છે ? તપાસ તો કર. તારી કોલેજમાં તારી સાથે ભણે, તને ગમી ગયો. પુરુષની જાતનો વિશ્વાસ કેટલો ? દીકરા સાચવીને પગ મૂકજે.

ઉમાને તો કામબાણ વાગ્યા હતા. મહેશ એટલે જાણે એનો શંકર અને પોતે પાર્વતી. શંકર પાર્વતીની જોડી જામે. મહેશ દેખાવડો, સોહામણો, છ ફૂટ ઊંચો. બાઈક ઉપર ફરતો હોય. દરરોજ નવી નવી

રેસ્ટોરેન્ટમાં લઈ જાય. બાઈક ઉપર ઉમાને ફેરવે, રાત્રે અગિયાર પછી ઘરે મૂકી જાય. ક્યારેક ક્યારેક તો બપોરે કોઈ હોટલનો રૂમ બુક કરાવી લેતો. મહેશ જાણે તરૂવર અને ઉમા નાજુક વેલી. વેલી થડને વીંટળાઈ વળે એમ સાન ભૂલી જઈ એના બાહુમાં સમાઈ જવા આકળવિકળ બનતી. મહેશ એને છાતી સરસી ભીંસે. અને ઉમા એને વહાલથી વીંટળાઈને લીલોછમ કરી દેતી. મહેશ જાણે સરોવર જળ અને ઉમા કમલિની. બંને વચ્ચેની સંયમની પાળ તૂટી ગઈ. બંને એકબીજાના આશ્લેષમાં પ્રણયના ફાગ ખેલવા લાગ્યા. ગરીબ બિયારી વિધવા માનું કોણ સાંભળે. કહે છે ને કે પ્રેમ આંધળો હોય, આ તો ગધાપચીસીનો પ્રેમ હતો.

માને ખબર પડી નહીં. બંને જણા એક મંદિરમાં જઈ પૂજારીની સાક્ષીએ પરણી ગયા. મહેશ અને ઉમા બંને મદહોશ હતા. મહેશ ઉમાના પગે મહુંદી મૂકી આપે. મહુંદીમાં ઉઘડેલો પ્રણયનો રંગ ઘેરો રાતો હતો. અચાનક એક દિવસ ઉમાને ખબર પડી કે તે મા બનવાની છે. એણે મહેશને ખુશખબર આપ્યા. મહેશનું સ્વરૂપ બદલાઈ ગયું. અત્યારે બાળકની જવાબદારી ઉઠાવી શકું તેમ નથી. જા ડોક્ટર પાસે. તારું ઉપસેલું પેટ જોઈ મને ચીતરી ચડશે. મને તો નિત્યયૌવના જોઈએ. રહેવું હોય તો પડી રહેજે, આ ઘરમાં. કાં તારી માને ત્યાં જઈને પડ. તારે ધ્યાન રાખવું જોઈતું હતું ને ! આપણે ક્યાં લગ્ન રજીસ્ટર્ડ કરાવ્યા છે ?

ઉમાને તો ચક્કર આવવા લાગ્યા. મહેશ પાછળ લટ્ટુ બની, ઉલ્લુ બની ગઈ હતી ઉમા. જુવાનીના જોશમાં ભાન ભૂલી બેઠી હતી. માએ કેટકેટલી ચેતવી હતી પણ માનું સાંભળવા જેટલી સમજ ક્યાં હતી. હજુ તો માંડ ઓગણીસમું ચાલે છે. બાળક કેવી રીતે સંભાળી શકશે ? મહેશનો હવે કોઈ ભરોસો નથી. મોડી રાત સુધી એ બહાર ભટકે છે. રાત્રે ક્યારેક પી પીને ઘરે આવે છે. પ્રેમના રંગ ઊડી ગયા. રહી ગયા છે આછા આછા ધાબા.

ઉમા વિચારે છે, મહેશને મારી વચ્ચે ક્યાં રહી છે સંબંધોની ગરિમા.

હવે સગપણ ક્યાં ને વળગણ ક્યાં ? સંયમની પાળ તોડી બેઠી, સરવર જળ વહી ગયું. પાણીમાં ખીલેલી કમલિની ફેંકાઈ ગઈ. ઉધ્વસ્ત થઈ ગઈ. હવે એને કોનો આધાર. તરૂવર સમો મહેશ હવે બહાર ફરતો થઈ ગયો છે. ઉમાનો આધાર ઝૂંટવાઈ ગયો. ઉમાના પગની પાની હવે મહુંદી વિનાની ફીક્કી ફીક્કી પડી ગઈ છે. ચહેરા ઉપરનું નૂર ઊડી ગયું છે. આંખો ઝૂકી ગઈ, આંખ નીચે કાળા કુંડાળા થવા લાગ્યા છે. પેટ ઉપસવા લાગ્યું છે. હજુ પૂરેપૂરું ભણી લીધું ન હતું. ડિગ્રી મેળવી નથી. પોતાનું અને બાળકનું ભરણપોષણ કોણ કરશે ? કેવી રીતે કરશે ?

જ્યાં પળ પહેલાં ઝળહળતું રૂપ હતું. મહેશ ભ્રમર સમો રૂપ દીવાનો હતો. હવે કેવળ ધૂપ. બળબળતી બપોર રહી ગઈ છે. હવે જેમ તેમ જીવન જીવી લેવું પડશે. વિચારવામાં ને વિચારવામાં પાંચ મહિના નીકળી ગયા હવે ગર્ભપાત કરાવી શકાય નહીં. હારેલી, થાકેલી ઉમા છેવટ મા પાસે ગઈ. બીજું કોણ સંઘરવાનું હતું ? માનો થોડો છૂટકો થવાનો હતો. ગમે તેમ તો યે ઉમા એની પેટજણી હતી. ઉમા હતપ્રભ આખો દિવસ બેઠી બેઠી પેટ સામે જોયા કરે છે. મા સાથે આંખ મીલાવી શકાતી નથી. હવે નથી રહી ઘરની કે ઘાટની. હવે એ છે ફક્ત વૃક્ષ વિનાની વેલી.

ઉમા ભૂલી હતી વિવેક ભાન. નર અને માદા, યુગ્મ-જોડકું. કુદરતમાં કોઈ એકલું નથી. સૌ પોતપોતાનો સાથીદાર શોધી કાઢે છે. નર માદા વચ્ચે એકબીજાનું આકર્ષણ સહજ હોય છે. એમાં દિવ્યતાનો અંશ છે. પ્રકૃતિએ કમાલની ખૂબી કરી છે, કારણ આકર્ષણ જન્મજાત છે. આ આકર્ષણ જુવાનીના સમયે પૂરબહારમાં ખીલે, સ્ત્રી અને પુરુષ વચ્ચે. એનું પરિણામ પણ નવજાત બાળક જ હોઈ શકે. મનની ચંચળતા વિવેકભાન ભૂલાવે. અંગ ઉપાંગમાં પરિવર્તન આવે. મનઃસ્થિતિમાં કેન્દ્ર સ્થાને આવી જાય ફક્ત જાતીયતા. બસ એક આ જ પ્રવૃત્તિમાં રત થઈ ગયા હતા ઉમા અને મહેશ. બંને વચ્ચે ગજબની માર્દવતા, આરજું અને ઇન્તઝારી પ્રકટે આવેશમાં આવી જઈ સંયમની પાળ ઉલ્લંઘી નાંખી. વસંત ઋતુમાં કામદેવનું સામ્રાજ્ય વિસ્તરવા લાગે. જીવ માત્ર

કલકલિયાં કરવા લાગે. યુવાની શૃંગારમાં મસ્ત થઈ મહાલે. ઋતુગામી બની જાય. વિજાતીયતાનું આકર્ષણ માણસ જાતમાં વિશેષ જોવા મળે. પશુ, પંખી, મળે સમાગમ કરે, જુદા પડી જાય, જ્યારે માણસ જાતમાં એમ જુદા પડી જવાતું નથી. લાગણીના સેતુ બંધાઈ ગયા હોય છે, એ તાંતણા તોડ્યા તૂટે તેવા નથી હોતા. આદિ કાળમાં, લગ્ન પ્રથા ન હતી. હવે સમાજ સુસંસ્કૃત બન્યો છે. લગ્ન પહેલાં શરીર સંબંધને સમાજને, આપણી સંસ્કૃતિને માન્ય નથી. સમાજ સમૃદ્ધ થતો ગયો, નીતિમત્તાના ધારાધોરણો સ્વીકારાયા. કુંવારી માતાને સમાજ સ્વીકારતો નથી.

હા, હવે છોકરીઓ સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ ધરાવતી થઈ છે. મોબાઇલ, ઇન્ટરનેટ, વગેરે સાધનો થકી બાળમાનસ ઉશ્કેરાતું જાય, જાતીયતામાં રાચતું થઈ જાય. સાધનો વાપરવાનો છોછ રહ્યો નથી. હવે તો કુંવારી માતાઓ પણ ગર્વભરે સંતાનને ઉછેરતી થઈ ગઈ છે. ઉમા હજુ વીસની ઉંમરથી નાની, ભણેલી નહીં. એણે નાબાલિક ઉંમરમાં યુવાની વેડફી નાંખી. ઈન્દ્રિયો ભોગ ભોગવવા માટે છે, યુવાનીની મોજ માણી લેવી છે. જિંદગી જીવવા માટે છે.

પરંતુ વિવેકભાન ભૂલ્યા, મર્યાદાની પાળી તોડી, પછી હાલત થઈ જાય ઉમા જેવી. શિસ્તબદ્ધ જીવન જીવનારને ક્યારેય પસ્તાવાનો વખત આવતો નથી. વ્યક્તિએ પોતાના શીલ, ચારિત્ર્યનું રક્ષણ ખુદ કરવાનું છે. કહે છે જેનું ચારિત્ર્ય લૂંટાયું એનું સર્વસ્વ લૂંટાઈ ગયું. વડીલો કહેતા - છોકરીઓએ છોકરાઓથી દૂર રહેવું. આગમાં ઘી હોમાય, ભડકો થયા વિના રહે જ નહીં. એ ભડકો એવો દઝાડી જાય કે જીવનભર એના ઝખમ રૂઝાય નહીં.

પોતાનું પ્રિય પાત્ર દગો દઈ જાય, જેને પોતાનું અંગત માની જાત સમર્પી દીધી એની સાથે રંગત અને સંગત માણી. અને પછી એ વ્યક્તિ સાથે છોડી દે. તો હૃદય અકથ્ય પીડા અનુભવે. એના વિના જીવન સૂનું સૂનું બની જાય. કશુંક મહામૂલું ખોવાઈ ગયાનું દુઃખ થાય. પોતાના સાથીથી વંચિત થવાની શૂળ મનને ડંખ્યા કરે. અકળામણ

થાય, ગભરામણ થાય. ભરયુવાની મધમધતી હતી, સર્વત્ર સુગંધ પ્રસરાવતી હતી ત્યાં ઉદાસીનતા વ્યાપી જાય. ઉજડ ગઇ મેરી મનકી બગિયાં. હવે રૂદનનો કોઇ અર્થ નથી, એને માટે અવકાશ નથી. માણસ સંવેદનશીલ છે તેથી પ્રથમ પ્યાર ભૂલ્યો ભૂલાતો નથી.

કુદરતમાં એવું નથી. ચકો નવી ચકી શોધી લે છે. ભમરાને ફૂલોની ક્યાં ખોટ છે? પ્રભાત ઊઘડે અને ભાતભાતનાં, જાતજાતનાં પુષ્પોની હરોળ ઊભી હોય. એકાદ ફૂલ મૂરઝાઇ ગયું તો શું થયું? કોઇ આપણું પ્રિય ફૂલ તોડી ગયું શું થયું? આખો બાગ ખીલેલો છે. એકના જવાથી કોઇ ખોટ વર્તાવાની નથી. સમયના ચક્રમાં બધી ખોટ સરભર થઇ જાય.

સંસારનો તાંતણો અક્ષુણ્ણ રાખવો હોય તો સ્ત્રી અને પુરુષ એકબીજાથી વિરોધી પ્રકૃતિઓનું મિલન કરાવી એક નવી જ ઊર્જા પ્રકટ કરવી, એ નૈસર્ગિક ઊર્જાને કારણે તેમની વચ્ચે સતત મિલન માટેનું આકર્ષણ રહેવાનું. પશુ સમાજ નૈસર્ગિક જીવન જીવે. કુદરતી ઇન્સ્ટીંક્ટ આહાર, નિદ્રા, ભય અને મૈથુન. બે વ્યક્તિના લગ્ન થાય, એમને સંસાર ચલાવવા માટે સેક્સની છૂટ બાકી સંબંધો નિર્મળ. ભાઇ-બહેન-પુત્રી બધા સંબંધોમાં માતા-પિતાના સંબંધની દિવ્યતા સ્થાપિત કરવામાં આવી. ભાઇને રક્ષા દોરે બાંધે. એક ગોત્રમાં લગ્ન સંબંધ ન બંધાય. મર્યાદા રેખા દોરવામાં આવી.

વારંવાર પુરુષ પાત્ર બદલાય, તો સંતાનનો પિતા કોણ એવા અનેક પ્રશ્નો ઊભા થાય, સંઘર્ષો ઊભા થાય. એથી મનુઃસ્મૃતિની રચના થઇ. માનવ સમાજમાં સ્ત્રી અને પુરુષ વચ્ચેના આ સંબંધને પવિત્ર ગણી શારીરિક આકર્ષણથી સતત ઉપર રાખી સ્ત્રી-પુરુષ વચ્ચે નિર્મળ પ્રેમ અને પવિત્રતા ઉત્પન્ન કરવા લગ્ન સંસ્થા અસ્તિત્વમાં આવી. જેથી શારીરિક આકર્ષણને રવાડે ચડી જઇ છેતરામણીમાં ફસાવાય નહીં. આવા મહાન ઉદ્દેશ્યને લક્ષ્યમાં રાખવામાં આવ્યા.

લગ્ન સંબંધ કરાર નહીં પણ પવિત્ર બંધન ગણવામાં આવે. પાશ્ચાત્ય દેશોની સ્વચ્છંદતાનું અનુકરણ આપણે ત્યાં થવા લાગ્યું. લગ્ન પહેલાં શરીર સંબંધ વર્જ્ય ગણાતો તે ફેશન સ્વરૂપે ચાલુ થયો. પવિત્રતાનો

ઉપહાસ કરી વિકૃત આનંદ મેળવવા લાગ્યા છે જુવાનિયાઓ. કુંવારી છોકરી પ્રેગ્નન્ટ થાય એની હવે કોઇને નવાઇ લાગતી નથી. આવા સંબંધો સમાજને માન્ય ન હતા. આવી કુંવારી માતા કાં તો ગર્ભપાત કરાવતી, કાં તો કૂવો પૂરતી.

ટેમ્પરરી સેટીંગ નામનો એક સામાજિક વ્યવહાર શરૂ થયો છે. કોલેજમાં ગમે તે કરીએ, લગ્ન સુધી વાતને પહોંચાડવી નહીં. હોસ્ટેલમાંથી છોકરીઓ રાત્રે બહાર નીકળી જતી હોય છે.

આધુનિકતાને નામે લગ્ન સંસ્થાનું પવિત્રપણું ભ્રષ્ટ કરી નંખાયું છે. ભટકાવ સેક્સના આકર્ષણને કારણે અનંત મૃગજળ તરફ સમાજ જઇ રહ્યો છે. શારીરિક આકર્ષણથી ઉપર ઊઠેલો પ્રેમ સાચો દિવ્ય પ્રેમ છે, દેહાભ્યાસથી ઉપર ઊઠવાનું છે. માનવતાને સાચી ઊંચાઇએ લઇ જવાની છે.

પણ ઉમા-મહેશની જેમ ફક્ત એક જ વ્યક્તિની મમત હોય, મમતા હોય, એની વાત નોખી હોય. લગ્નની કેમેય છૂટે નહીં. સાચા પ્રેમની સોબત હતી ત્યાં સર્વનાશની નોબત વાગી ગઇ.

પાનીસે તસ્વીર કહાં બનતી હે,

ખ્વાબોસે તકદીર કહાં બનતી હે,

કિસી ભી રિશ્તેકો સચ્ચે દિલસે

નિભાઓ, યે જિંદગી વાપસ કહાં મીલતી હે.

પોતાની જાત સાથે છળ થયાનો અહેસાસ હૃદય વલોવી નાંખે. ઉપરછલ્લો સંબંધ હતો ઉમા-મહેશનો. એમાં તકવાદીપણું હતું પુરુષપક્ષે અને સાચા સ્નેહની લાગણી હતી સ્ત્રીપક્ષે. સંબંધો સાચવવાની રીત જ સાચી પ્રીત ગણાય. એક જ વાર મળેલી મહામૂલી જિંદગી એકમેકના સથવારે પસાર થાય. પણ જ્યારે સથવારો છૂટી જાય, જિંદગીનો સહારો તૂટી જાય, ત્યારે વૃક્ષથી વેલી વિખૂટી પડી જાય, કરમાઇ જાય.

સદાચાર

ઉદાર માણસને આપણે સાગરપેટો કહીએ છીએ. અમૃત ભરેલું અંતર જેનું, સાગર જેવું સત. સાગરને મહાસાગર મહેરામણ કહીએ. કારણ એના પેટાળમાં કિંમતી મોતી પાકે છે. અઢળક રત્નો સંઘરાયેલા છે. એના મોજા કિનારે આવે, અથડાય, પથ્થરને ચૂરચૂર કરી રેતી બનાવી દે. એની રેતી પણ કેવી? નાના બાળકો ઘર બનાવે. એમાં ગાડીનું ગેરેજ પણ હોય. રમે, મજા લૂંટે અને પછી સાગરનું એક મોજું આવે, બધું તણાઈ જાય. બાળક એને જોઈ રહે, રડવા લાગતું નથી. આપણો સંસાર એવો જ છે, કાળની એક થપાટે બધું હતું ન હતું થઈ જશે. દરિયાકિનારે બેસો, શાંતિ, તનમનને વિશ્રાંતિ મળે. સંઘ્યાકાળે ક્ષિતિજમાં ડૂબતા સૂર્યનું મનોહર રંગવૈવિધ્ય માણવા ગમે. ચોમાસામાં મેઘ ધનુષ્ય રચાય. રાત પડે, કપડાં પર લાગેલી રેતી ખંખેરીએ, પળ ભરમાં ખરી જાય. એ ચોંટી રહેતી નથી. એમ આપણે સંસારની માયા સંકેલી પળભરમાં ચાલતા થવાનું છે.

સાગરમાં મોજાં આવે, ભરતી ઓટ આવે, ભરતી ટાણે સાગર સુંદર દીસે. ઓટ આવે, કચરો કિનારે ઢસડાઈ આવે. સાગરને ભરતી આવે કે ઓટ આવે, કોઈ ફરક પડતો નથી. એ તો અનાદિકાળથી ટેવાઈ ગયેલો છે. નથી હરખ નથી શોક. આજે ઓટ આવી છે, કાલે ભરતી આવશે.

કવિ કહે છે, આજ મહારાજ, જલ ઉપર ઉદય જોઈને ચંદ્રનો, દૃઢ્યમાં હર્ષ જાગે. મન હૃદય આનંદથી ઉભરાઈ જાય.

સાગર ઉપર હોડી તરતી રહે, પણ એ જ પાણી નાવમાં ભરાય તો નાવ ડૂબી જાય. સાગરનો મહિમા છે કારણ એને મર્યાદાની પાળ છે. એ કદી નદીની જેમ પાળ ઓળંગતો નથી, ઉભરાઈ જતો નથી, છલકાઈ જતો નથી. નદીને બે કાંઠા છે. બે કાંઠાની વચ્ચે નદી વહેતી રહે ત્યાં

સુધી એ લોકમાતા. કાંઠા તોડીને પાણી બહાર વહેવા લાગે, ઉપરથી પૂર આવે, બધું નષ્ટભ્રષ્ટ થઈ જાય. નદીનાં નીર બંધની મર્યાદામાં રહે, સારું, સીંચાઈ થાય, એના જળ આશીર્વાદરૂપ બને. પણ મર્યાદા તોડી, બેકાબુ થઈ વહેવા લાગે, હોનારત સર્જાય.

જીવનમાં પણ એવું જ છે. સંયમની પાળ જાળવી રાખવી પડે. સંયમ એટલે લક્ષ્યશરેખા. એ રેખા એક વખત ઓળંગી, વિનાશ, આપત્તિઓને નોતરું, રાવણને નોતરું. મર્યાદાની લક્ષ્યશરેખામાં રહીએ ત્યાં સુધી જીવનમાં સલામતી. રેખા ઓળંગી-દુઃખી દુઃખી થઈ જવાના.

જીવનમાં નીતિ નિયમોના બંધનો સ્વચ્છાએ સ્વીકારવા પડે.

પરિવારજનો સંયમી હોય, સદાચારી હોય તો એમની સુવાસથી જીવન તરબતર થઈ જાય. પરિવારમાં રહેવાથી આપણે સુરક્ષિત રહી શકીએ. કહે છે, કડવો લીમડો, પણ શીતળ એની છાંય, બાંધવ હોય અબોલડે, પણ પોતાની બાંય. માંદે સાજે, સુખે દુઃખે સૌ પડખે ઊભા રહે, આશ્વાસન મળે.

દીકરો ઉછાંછળો નીવડે, પરિવારની મર્યાદામાં, માબાપના કઠ્ઠામાં ન રહે, બાપે કહી દેવું પડે કે દીકરા સાથે અમારે કોઈ સંબંધ નથી. દરેક સમાજનાં, દરેક પરિવારના અમુક તમુક નીતિ નિયમો હોય એ પાળવા પડે તો ગઠબંધન જળવાઈ રહે. આ નીતિનિયમો આત્મસાત્થવા જોઈએ.

દરેક ધર્મના પાયાના સિદ્ધાંતોમાં મર્યાદા, સંયમને મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું છે. સત્યં વદ, ધર્મં ચર. દરેક વ્યક્તિ પોતાની મનમરજી મુજબ જીવવા માંડે તો કેટલો અનર્થ સર્જાય. અમારા ઘરનો નિયમ, આખો દિવસ ગમે ત્યાં જાઓ, સાંજે ૬ થી ૭ વચ્ચે બધાએ ઘેર આવી જ જવાનું. સંઘ્યા આરતી કરી, ડાયર્નીંગ ટેબલ પર બધાએ એકી સાથે ડીનર લેવાનું, જેથી ભાઈચારો જળવાઈ રહે.

જેવું ઘરમાં, એવું સમાજમાં, એના ધારાધોરણો પાળવા પડે. એના બંધારણને માન આપવું પડે. માણસ સામાજિક પ્રાણી છે, સમાજમાં રહેવું હોય તો એના નિયમો પાળવા પડે. માણસ અને પશુમાં આજ

તો મોટો તફાવત છે. માનવમાત્રમાં વિવેક હોવો જોઈએ. વિવેકનો શૂન્યાવકાશ મતલબ વિનાશ. સંપત્તિના મદમાં છાકટા થઈ વિવેક ભૂલી ન જવાય. પરસ્ત્રી માત્ર સમાન ગણાય. રાવણ સોનાની લંકાનો સ્વામી. સદાચાર, વિનય ભૂલ્યો, સંયમ ત્યાગ્યો, સીતાનું હરણ કર્યું, સોનાની લંકા સળગી ગઈ.

વ્યસનનો ત્યાગ કરવાનું કહ્યું છે, દારૂ પીઓ, ચીરુટ, તમાકુ ખાવો, જુગાર રમો, વિનાશનું તાંડવ રચાશે. અધોગતિના ખપ્પરમાં હોમાઈ જશે. તમે દારૂ પીઓ, દારૂ તમને પી જશે. પરિવાર દુઃખી દુઃખી થઈ જશે. અકર્તવ્ય ન કર્તવ્ય, પ્રાણેઃ કંઠગતૈરપિ. પ્રાણ કંઠે આવી જાય પણ દુરાચરણ તો ન જ કરવું, અભક્ષ્યનું ભક્ષ્ય ન કરવું.

દુર્યોધન, દુઃશાસન મર્યાદા ચૂકી ગયા, દ્રૌપદીનું વસ્ત્રહરણ થયું, સમગ્ર કુરુવંશનો નાશ થયો, મહાભારત રચાયું. દ્રૌપદીએ પણ જીભ ઉપર સંયમ રાખ્યો હોત તો ?

બાપદાદાની આબરૂ જામેલી હોય, બાપદાદાએ જમીન, જાયદાદ, સંપત્તિ વસાવેલા હોય, બાપથી બેટો સવાયો નીવડવો જોઈએ. પૈતૃક સંપત્તિમાં વૃદ્ધિ કરે તે સુપુત્ર. પિતૃદત્ત સંપત્તિને ભલે વધારી ન શકે, ફક્ત જાળવી જાણે તે પુત્ર, અને એ સંપત્તિને સાફ કરી નાંખે. ઉધારી ઉછીનું કરી પરિવારને બરબાદ કરી નાંખે તે કપુત. આવું જ સંસ્કારોની વૃદ્ધિનું. પરિવારની શાખ બમણી કરે તે સુપુત્ર, સંસ્કાર એવી મૂડી છે જે જીવનને કાયમ માટે શણગારે, ઉજ્જવલ કરે. માતાપિતાએ સંતાનોમાં સંસ્કાર સિંચન કરવા તત્પર રહેવું જોઈએ. માબાપે સાચું બોલવાના સંસ્કાર પાડવા જોઈએ. જો ખુદ માબાપ ખોટું બોલે, ખોટું કરે તો પછી બાળકો એ જ શીખવાના. બાપા કહેશે કહી દે કે પપ્પા ઘરમાં નથી. બાળક બહાર જઈ કહેશે, પપ્પા કહે છે કે કહી દે કે પપ્પા ઘરમાં નથી. માબાપના જુઠાણાંઓ બાળકો પકડી પાડે છે. અપ્રમાણિકતાના સંસ્કારો ઘરમાંથી વડીલોનું જોઈને, અનુકરણ કરીને બાળક શીખે છે. એટલે જ કહેવાય છે કે ઘર એટલે ફક્ત પાઠશાળા જ નહીં, જીવતી જાગતી યુનિવર્સિટી છે.

સમાજનો મેળાવડો છે, બધા સભ્યો એકબીજા સાથે સુમેળથી બોલે. સમાજ હોય ત્યાં સભ્યતા હોવી જ જોઈએ. કોઈ વ્યક્તિ, ગુસ્સે થઈ ગાળાગાળી કરે, અશ્વીલ ચેનચાળા કરે, એ ચલાવી ન જ લેવાય. માણસને આવું શોભે નહીં.

સભાર્યા સાધુઃ સ સભ્યઃ - વિચારભેદ થાય, એની અભિવ્યક્તિ યોગ્ય શબ્દો દ્વારા કરી શકાય.

ધર્મ રક્ષિત - ધર્મ આપણું રક્ષણ કરે. ધર્મનો અર્થ ફરજ પણ થઈ શકે. ધર્મ દુર્ગતિમાં પડેલા જીવોની સુરક્ષા કરે. આપણે આપણો ધર્મ સંભાળવો. આપણા ધર્મની મર્યાદાનું પાલન કરવું જોઈએ. વૈષ્ણવો કદાચ કાંદા લસણ ખાય. પણ જેનો માટે એ વર્જ્ય. મુસ્લીમોનો ધર્મ અલગ, ખ્રિસ્તીઓનો અલગ. સૌ પોતપોતાના ધર્મ પ્રમાણે અનુસરે. અન્ય ધર્મીઓ પ્રત્યે સહિષ્ણુતા ભાવ ધરાવવો જોઈએ. ગાંધીજી, નરસિંહ મહેતાએ સર્વધર્મ સમભાવ કેળવવાનો આગ્રહ રાખ્યો. પશુ શિકાર કરીને પેટ ભરે. આદિ માનવ શિકારની શોધમાં વનમાં ભટકતો. ખેતીની શોધ થઈ, ગ્રામ્ય સંસ્કૃતિ વિકસી. શિકાર વર્જ્ય થયો. માછીમાર માછલી પકડે, એ એનો સ્વધર્મ છે.

સદાચારનું પાલન કરીએ તો જીવ્યું સાર્થક થાય. સદ્ગુણો સાથે આવશે. વાલિયા ભીલને એની પત્નીએ કહી દીધું - તમારા પાપમાં અમે ભાગીદાર નથી. પરિવારનું પોષણ કરવું એ તમારો ધર્મ છે. જીવનમાં પરિવારને સુખી કરવાની ભાવનાથી અનીતિ, અપકૃત્યો કરીએ, નીતિનિયમો નેવે મૂકીએ. જેને માટે એકત્ર કર્યું, એ તમારા થવાના નથી. જે કંઈ એકત્ર કર્યું, અહીંને અહીં મૂકી જવાના.

શેરી સુધી તારી સુંદરી, ઝાંપા સુધી માબાપજી

તીરપ સુધી બંધવ તારા કોઈ નહીં આવે સાથ.

જ્યારે સદાચાર, નીતિ, ધર્મ તો ભવોભવ સંગાથ આપશે. સમાજમાં વાયુર્ગંધા નિવાસયાત - વાયુ ગંધને વહી જાય તેમ. જીવનમાં સદાચાર પાળો, મર્યાદા ન ઓળંગો. મર્યાદા એટલે શીલ, ચારિત્ર્ય.

If money is lost nothing is lost.

If time is lost, something is lost.

If health is lost, easyness is lost.

If character is lost everything is lost.

સત્યપાલન કોઈપણ ભોગે થવું જ જોઈએ. સત્યવાદી રાજા હરિશ્ચંદ્ર, બજાર વચ્ચે વેચાયા, સ્મશાનમાં કામ કર્યું, પણ વચનભંગ ન થયા. સત્યવાદીના ગુણગાન ગવાય.

રઘુકુલ રીતિ સદા ચલી આઈ

પ્રાણ જાય, અરુ વચન ન જાય.

પિતાના વચનનું પાલન રઘુકુળ વંશજ રામે કર્યું, રઘુકુળની રીત નિભાવી.

જીવનમાં ટેક જેવી કોઈ ચીજ હોવી જોઈએ. નેકદિલ રહેવું જોઈએ. મોટાઈ બતાવવા અન્યની લકીર ભૂંસવાનો પ્રયત્ન કરવાનો નહીં, પોતાની લકીર મોટી કરવા ભગીરથ પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

સત્ય, અહિંસા, અપરિગ્રહ, અસ્તેય - આ બધા પાયાના ધાર્મિક સંસ્કારો છે. ધર્મો રક્ષતિ ધર્મઃ, તમે ધર્મ પાલન કરો, ધર્મ તમારું રક્ષણ કરશે.

મહાવીર, બુદ્ધ, કૃષ્ણ, પયગંબર, ઇસુ ખ્રિસ્ત બધા જ કંઈક પામ્યા, આત્મચિંતન, તપસ્યા કરીને, સંસારમાં સુખ-શાંતિ પ્રસરી રહે એ માટે ધર્મબોધ કર્યો. પ્રાણપણે ધર્મનું આચરણ કર્યું. તેઓ ભગવંત તરીકે પૂજાયા. ધર્મની રક્ષા કાજે અનેક લોકોએ શહાદત વહોરી લીધી હતી.

કળિયુગમાં પણ ગાંધીજીએ સત્ય અને અહિંસાના વ્રતનું પાલન કર્યું. અહિંસક લડત ચલાવી દરેક પ્રવૃત્તિના અંતે તો સત્યનો જ વિજય થવાનો. કારણ ભગવાન ખુદ સત્યવાદીના સહાયક છે. ભગવાન સત્યનારાયણ છે.

સાસુ પુરાણ

ભાગવત પુરાણ તો જિંદગીમાં એક જ વખત બેસાડીએ. ગરુડ પુરાણ માણસ મરી જાય એની પાછળ બેસાડાય. પણ વહુ પુરાણ ? વહુ પુરાણ એટલે આજની વહુની હેયા સગડી, જાણે વીંછીનો વેલો અને આંસુનો રેલો. વહુની સળગતી સંજ્ઞાઓનો સરવાળો એટલે વહુ પુરાણ.

સમયનું ચક્ર ફરી ગયું છે. સો દહાડા સાસુના હતા, એક દહાડો વહુનો એને બદલે હવે બધા દહાડા વહુના થઈ ગયા છે. પિયરમાંથી શીખીને જ આવી છે, સ્ત્રિયા ચરિત્ર. જાણી જોઈને, ન હોય ત્યાંથી, ત્રાગડો રચીને પણ સાસુને બદનામ કરવી. ઘણી પાસે ધાર્યું કરાવવું, સાસુ સાલ્વળી ભોગવતી, વહુઓ ઉપર રાજ કરતી જૂના જમાનામાં, એ દહાડા ગયા. હવે વહુનું ચક્રવર્તી સામ્રાજ્ય સ્થપાઈ ચૂક્યું છે. સાસુઓ જો પરિવર્તનનો સ્વીકાર નહીં કરે તો એ ફેંકાઈ જવાની.

પહેલાના જમાનામાં પૂછાતું કેમ છે તમારા સાસુમા ? હવે પૂછાય છે કેમ છે તમારા વહુરાણી. મતલબ કેવા છે - કેવા સ્વભાવ છે વહુરાણી. એડજસ્ટ થઈને રહે છે ખરી. વહુના વગોણા કર્યા કરો, રાત રાત જ રહેવાની, એ દિવસ નહીં બની જાય. વહુ કરવાની છે બ્યુટીકેર. બ્યુટી કેર કંઈ બલા છે, એને એની ખબર જ નથી. સાસુને દિલમાં દુઃખે તો ખરું જ ને ? પોતે પરણીને આવી ત્યારે સાસુજીનું રાજ હતું. એની આજ્ઞા પાળવી પડતી. આજે જ્યારે પોતે સાસુ બની છે, ત્યારે વહુનું રાજ્ય - વહુનું ચલણ ચાલુ થઈ ગયું છે. સસલા જેવી ફડફડતી હતી વહુ એ હવે સિંહણની જેમ ગર્જના કરતી થઈ ગઈ છે. ઘરમાં હવે વહુનું ચલણ થઈ ગયું છે.

દીકરો પણ કહી દે છે કે શું તું યે મમ્મી. જરા મોડન બનો. જમાનાને ઓળખો. તમારી કટકટ બંધ કરો. સાસુએ કટકટ બંધ કરવી પડે

ફરજિયાત. કારણ વધુ બોલવા જાય તો સંબંધો તૂટી જાય.

આજની વહુ એટલે મેકઅપ, મ્યુઝિક, મુવી અને મસ્તી. બધે ‘મ’ કાર મંત્રીની બોલબોલા. એને ઘરકામ દેખાવાનું નથી. ક્લબ, કીટી પાર્ટીમાં જશે. એ આવી પછી કામ વધ્યું, જરાએ ઘટ્યું નહીં. વહુએ કદી વાસીદું વાળ્યું નથી. ઝાડુ હાથમાં પકડે તો ને! દીકરાની મા દાસી, કચરો વાળે વાસી? સાસુને ચૂલા અને વહુને ઝુલા બનશે. વહુ વાતનું વતેસર કરી ઝઘડો ઊભો કરી શકશે.

વહુ લાવવી છે, ભણેલી-ગણેલી, દેખાવડી? અને એને દબાવી રાખવી છે? ચાલવાનું આવું બધું?

હવે સાસુ રસોડામાં રસોઈ કરે, વહુ સોફા પર બેસી ટી.વી. ચેનલો સર્ફિંગ કર્યા કરે. એને ઉઠો કોઈ આવ્યું છે. એવું કહેવાશે નહીં.

દીકરો જન્મ્યો, હરખ ઉભરાયો, પેંડા વહેંચાયા, મોટો કર્યો, પરણાવ્યો, એ પરણેતરનો થઈને રહેવાનો. પચીસ વરસનો મોટો થયો. ઇચ્છા જ દુઃખની જનની છે. દીકરો મોટો થઈ અમારો થઈને રહેશે, એ આશા નકામી છે. અપેક્ષા રાખવી જ નકામી છે. દીકરો આપણે મોટો કર્યો, વહુને આપણે મોટી નથી કરી. દીકરા પ્રત્યેની અપેક્ષા એ જ દુઃખની જનની છે. આ જ્ઞાન આપણને મળી જાય તો જગતના અડધા દુઃખ દૂર થઈ જાય.

વહુએ વગોવ્યા મોટા ખોરડા રે લોલ. એવું કહેવાનો હક્ક રહ્યો જ નથી સાસુ પાસે.

એક માને પેટે દીકરો જન્મે, એવી આશા જન્મે કે દીકરો મોટો થઈ કમાશે, માને આરામ મળશે, એની વહુ આવશે ત્યારે. હવે જો મા એવી ઇચ્છા રાખશે તો દુઃખી એણે જાતે જ થવાનું છે. આકુળવ્યાકુળ થાઓ કે અપેક્ષા રાખો. એ ફળવાની નથી. સાસુમાં એ જ્ઞાન પ્રકટવું જોઈએ કે અપેક્ષા રાખવી એ ભૂલ છે. આ જ્ઞાન આત્મસાત થઈ જાય તો સાસુ હોવા છતાં સુખે રહી શકશે. વહુ કહે બેસો તો બેસી જવાનું, શાંતિથી જે થાય. તે જોયા કરવાનું. સુખી થવું હોય તો સીધું વિચારવું પડે.

દીકરીની માને લાંબુ જીવવાની જિજિવિષા રહે, પણ દીકરાની માએ વૈરાગ્ય કેળવવો પડે. વહુને વગોવી કે આવી બન્યું. મનમાં ભલે કડવાટ હોય, કહેવું પડે કે વહુ તું મારી સાકર છે. સાસુ એટલે ઓટલા પરિષદ. ઓટલો ઘરનો હોય કે મંદિરનો. બીચારી કરી કરીને બીજું કરી શું શકે? જ્યારે પેટનો દીકરો બીજાનો-વહુનો થઈ ગયો છે. એમના જમાનામાં સાસુ ટોકતી કે જરા વેતો રાખો. હવે વહુ કહે છે કે તમારામાં જમાના પ્રમાણે એટીકેટ નથી, તમારી જૂની વિચારસરણી તમને મુબારક.

સાસુ જીવતા સુધી ચાવીનો ઝૂડો છોડે નહીં, તો વહુ સાસુ મરે ત્યાં સુધી રોહ જોવા નવરી નથી. એની મોટામાં મોટી મૂડી એનો દીકરો ઝૂંટવીને ચાલતી થશે.

આને સાસુપુરાણ કહેવું હોય તો કહો ને વહુપુરાણ કહેવું હોય તે કહો. સાસુની પાછળ ગરુડપુરાણ બેસાડવાની વહુને ઉતાવળ છે.

સજોડે

સંસારમાં પતિ અને પત્નીનું ક્યારેક અદ્ભુત સાહચર્ય જોવા મળે છે. બે અલગ દેહ, એક આત્મા, એવું એક્ય હતું ઉમા અને મહેશ વચ્ચે. જાણે શિવપાર્વતીની જોડી. પ્રકૃતિ અને પુરુષ. એક બીજા વિના ઘડીયે ન ચાલે. એમાં મહેશ તો બેરી ઘેલો. ઉમાને ક્યારેય પિયર જવા દીધી ન હતી અને ઉમા પણ મહેશમય બની ચૂકી હતી. મહેશ પહેલેથી જ માનો લાડકો, મોઢે ચડાવેલો, પાણીનો ગ્લાસ પણ ઊભો થઈને ભરે નહીં તેવો અને ઉમાએ એ પરંપરા નિભાવી. મહેશને કંઈ માંગવું જ ન પડે. એની જરૂરિયાતોની એને ખબર, અગાઉથી જ બધી તૈયારી કરી નાખી હોય.

બંને જણા જ્યાં જાય ત્યાં સાથે ને સાથે. બંને સીધાસાદા સરળ જાય. જરૂરિયાતો ઓછી - સાંજે ગાર્ડનમાં ફરવા અચૂક આવવાનું. મહેશને ડાયાબીટીસ એટલે ડૉક્ટરે દરરોજ અડધો કલાક ચાલવાનું કહ્યું હતું. ગાર્ડનથી દર્શન કરવા જાય. સાંજે રસોઈની ખટપટ નહીં. દૂધ અને રોટલીનું વાળુ.

બંને વચ્ચે ક્યારેય મતભેદ નહીં. ગાર્ડનમાં એમની પસંદગીનો બાંકડો અલગ. આમ તો પારેવાની જેમ ચાંચમાં ચાંચ ભરાવી બેઠા હોય અને એકબીજાના હાથ પકડીને બાંકડા પર બેઠા હોય. સુખ-દુઃખની વાતો કરે. ક્યારેક ટોળામાં ભળે યે ખરા. બંને વચ્ચે ક્યારેય વાદ-વિવાદ થાય જ નહીં. મતભેદ નહીં, મનદુઃખ નહીં. કાયમ ઉમા જ નમતું મૂકી દે તેથી વાત આગળ વધતા જ અટકી જાય. મહેશ કાયમ કહે, તું મને મૂકીને વહેલી જતી નહીં રહેતી, તારા વિના મને એક દિવસ પણ નહીં ચાલે. જોડે જોડે જીવ્યા છીએ તો જોડે જોડે જ મરીશું. ઉમા કહે, ગાંડા ના ગદોડો, કોઈ બે જણ સાથે મર્યા હોય એવું સાંભળ્યું છે? મારે તો ચૂડી-ચાંદલા સાથે, સૌભાગ્યવતી જ મરવું છે. મહેશ

નારાજ થઈ જતો, ઉમા મનાવી લેતી, બંને હસી પડતા.

મહેશને વાંચનનો ગજબનો શોખ. કંઈક સારું વાંચ્યું, ઉમા સાથે શેર કરવાનું મન થાય. એ વાંચવાનું શરૂ કરે, ઉમા ધીરેથી સરકી જાય, અથવા ઉંઘવા માંડે. આજકાલ મહેશની તબિયત સારી રહેતી નથી. સુગર લેવલ ફ્લક્ચ્યુએટ થયા કરે છે. ઉમાની તબિયત ટનાટન. ઉમા સતત ચિંતા કર્યા કરે. બંનેએ વચન આપ્યા છે. જોડે રહીશું રાજ. મહેશનું મનોબળ ઢીલું પડતું જાય છે. ઉમાને વિશ્વાસ છે, મહેશને કંઈ થવાનું નથી. એ હિંમત બંધાવ્યા કરે. ઘડી હોસ્પિટલ તો ઘડીમાં ઘરે. હોસ્પિટલના ચક્કર ચાલુ. ઉમા જાણે સતી સાવિત્રી. સત્યવાનને પાછો લાવી એમ મહેશને હોસ્પિટલમાંથી પાછા લઈ આવે. થોડા દિવસ સારું લાગે. પાછા ત્યાંના ત્યાં. પણ મહેશની પ્રબળ જિજ્ઞાસાનો પાયો છે ઉમા. બંને વચ્ચે પ્રેમની માત્રાનો આંક ઘણો ઊંચો રહેતો, જાણે સારસ બેલડી, કે પછી લયલા-મજનું. ડૉક્ટરે હવે આશા છોડી દીધી છે. ટોટલી રીકવર તો નહીં જ થઈ શકે. છતાંયે ઉમાની માયાનું બંધન જબરદસ્ત છે. ઉમાના બંધનમાંથી એને મુક્ત થવું જ નથી. ઉમા મહેશ માટે જબરદસ્ત કડી છે, પણ ઉમાની નબળી કડી છે મહેશ જ. ઉમાનો ચહેરો ખીલું ખીલું થતી કળી જેવો. જ્યારે મહેશના મુખ ઉપર વિષાદ છવાઈ જાય.

મહેશ ઉમાને વારંવાર પૂછ્યા કરે છે, આપણા બેમાંથી એકાદને વહેલા વિખુટા પડવું પડશે તો ! તારા વિના હું નહીં જીવી શકું. જનમ જનમના જાણે સાથી. હતા તો ગોઠવાયેલા લગ્ન, પણ પ્રેમલગ્ન કરતાં ક્યાંયે અધિક સ્નેહસંબંધ બંને વચ્ચે ખીલી રહ્યો છે, પમરી રહ્યો છે.

મહેશને લાગે છે કે હવે ઉપર જવાનો ટાઈમ થઈ ગયો છે. પણ ઉમાને કશું કહેતો નથી. નાહક ઉમા દુઃખી થાય, બંને વચ્ચે પાંગરેલો સ્નેહ સંબંધ દિવસે દિવસે ઘટ્ટ અને ઘટ્ટ થતો જાય છે. મહેશ કહે છે ઉમા વિના મને વૈકુંઠ પણ વહાલું નહીં લાગે. હું જઈશ તો ઉમા લાંબું નહીં ખેંચી શકે. આમ તો મહેશે પોતાની પાછળ ઉમા રહી જાય તો વીલ કરીને પાકે-પાકું આયોજન કરી રાખ્યું છે. દીકરા વહુનો ભરોસો

શું? બંને વચ્ચે એક પ્રકારની પ્રેમાંધતા છે. અતિ મોહ, અતિ રાગ હંમેશા અહિતકારી બને. પ્રેમ કલ્યાણકારી છે. પણ એમાં વિવેક હોવો જોઈએ, અતિરેક નહીં. દુનિયાનો ક્રમ છે, દરેક વ્યક્તિ અલગ અલગ જન્મે છે, પરણે છે, સાથે રહે છે, ઋણાનુબંધ જેટલું, પછી સૌએ સૌના મારગે ચાલી જવાનું છે. બંને ભગવાનને પ્રાર્થના કરે છે કે અમને સજોડે મોત આપજે. બંને અંદરથી ઇચ્છે છે એવું જાણવા છતાં કે કદી એક સાથે બે મરી શકતા નથી. કાયમનું ગ્રીનકાર્ડ લઈને કોઈ આવતું નથી. સીટીઝન થઈ કાયમ રહી પડવાનું નથી. ચલો મુસાફર, ગઠરિયા બાંધો. ભગવાને એ બાજી પોતાના હાથમાં રાખી છે. ગમે તેવી ફાઇવસ્ટાર હોસ્પિટલમાં રહો, ડૉક્ટર ટ્રીટમેન્ટ આપે, પણ એ જીવનદાતા નથી, જન્મ-મરણ ઇશ્વરના હાથમાં છે.

આપણે ગમે તેટલો વલોપાત કરીએ, પ્રિયજનના મૃત્યુનો ઘા આકરો થઈ પડે, વળી જુવાન મરણનો ઘા કારમો હોય, છતાં જેટલું આયુષ્ય લખાયેલું હોય, તે સુખેદુઃખે ભોગવવું તો પડે જ.

મહેશની માંદગી લંબાતી ચાલી, એ હોસ્પિટલમાં ખાટલે પડ્યો આઈ. સી. યુ.માં કણસે છે. હવે બહુ દહાડા કાઢે એવું લાગતું નથી. ડૉક્ટરે હાથ ઊંચા કરી દીધા છે. વેન્ટીલેટર પર જીવે છે મહેશ. એને જીવ્યું થોડું કહેવાય. એ વેન્ટીલેટર થઈ ગયો છે, મરેલા બરાબર. ફક્ત હાર્ટ ચાલે છે, ધબકારા ચાલે છે, બ્રેઇન ડેડ છે. પરિવારમાં ગમગીની છવાઈ ગઈ છે. ઉમા વહુ-દીકરો ઊભે પગે છે.

એક દિવસ મહેશના જરા હોઠ ફફડ્યા. ડૉક્ટર તો છેલ્લી મિનિટ સુધી ઘોસપરોણા કર્યા કરે. કહ્યું કે બીજી હોસ્પિટલમાં ટ્રાન્સફર કરીએ, ત્યાં એક્સપર્ટ ડૉક્ટર છે, એમની પાસે બ્રેઇનનું ઓપરેશન કરાવીએ. પાંચ ટકા ચાન્સ છે, લેવો હોય તો! દીકરા-વહુએ હા પાડી. ઉમાને આશા કે કદાચ જીવી જાય. એમ્બ્યુલન્સ બોલાવી. બીજી હોસ્પિટલમાં શીફ્ટ કરવા નીકળ્યા. પાછળથી એક લોરી આવી, ટક્કર મારી એમ્બ્યુલન્સમાં પાછળ બેઠેલી ઉમા અને સ્ટ્રેચરમાં સૂતેલો મહેશ અને એક વોર્ડબોય ત્રણે ઓન ધ સ્પોટ મૃત્યુ પામ્યા.

ઉમાની મહેશ્વા હતી કે સૌભાગ્યવતી જ મરવું, ચૂડી ચાંદલા સાથે. મહેશને હતું કે હું બિમાર છું, ભગવાન મને વહેલો ઉઠાવી લે તો સારું- ખુદ ભગવાન અવતાર લે છે ત્યારે યે પતિ-પત્ની- રામ કે સીતા એકી સાથે સ્વધામ જતા નથી. પણ કોઈ કોઈની ઇચ્છા એવી તીવ્ર હોય છે કે ભગવાને એમની પ્રાર્થના સાંભળવી જ પડે.

જાણે ઉમાની અરજી ભગવાને સાંભળી સ્વીકારી. એની સંકલ્પશક્તિ ફળીભૂત થઈ. બંનેએ જિંદગીભર જે ઇચ્છ્યું હતું તે થઈને રહ્યું. બંનેએ સજોડે સ્વર્ગારોહણ કર્યું. આ ઇશ્વરીય સંકેત હશે, ઓપરેશન માટે બીજી હોસ્પિટલમાં જવા નીકળવું, એક્સીડન્ટ થવો આ બધું નિમિત્ત હશે. જે ગણો તે ઉમા અને મહેશ બંનેને સાથે સાથે મરવાની મહેશ્વા હતી તે ફળી.

આને કરુણ મોત ગણવું કે મંગલમય પ્રાર્થના?

૯૬૬

નર્મદા નદીને કિનારે નયના સવારથી બેઠી છે. આખો દિવસ મનમાં ગડમથલ ચાલ્યા કરી છે. સાંજ પડી ગઈ, એ નર્મદાના શાંત વહેતા જળને નીરખી રહી છે, ઉપર ખુલ્લા આકાશ તરફ ચૂપચાપ નજર માંડી બેઠી છે. આખા દિવસમાં એકે અક્ષર બોલવાનું મન થયું નથી. એને મરવું છે. જીવનમાંથી રસ ઊડી ગયો છે. કોના માટે જીવવું? એનો પ્રિયતમ નરેશ બેવફા નીવડ્યો છે. પ્રિય વ્યક્તિ વિના જીવવાની શક્તિ નથી, ઇચ્છા નથી. પ્રેમ કરીને પરણી છે નરેશને. નરેશ સિવાય એના જીવનમાં અન્ય કોઈ નથી. પણ નરેશના જીવનમાં એવું નથી. એ છે ભ્રમરવૃત્તિનો, જ્યાં મળે ત્યાંથી મધ ચૂસવું છે. એક નયનાથી તૃપ્તિ થઈ નથી. અનેક યુવતીઓને ફેરવતો હતો. નયનાના રૂપ પાછળ પાગલ થયો હતો. નયના એના છેલબટાઉ સ્વરૂપ પર ફિદા થઈ ગઈ. જો કે એ સાચો પ્રેમ હતો જ નહીં. એ હતી ફક્ત નાદાની.

નરેશના સાચા સ્વરૂપને નયના ઓળખી શકી નહીં. એ દીવાનો બની ગયો છે. આધુનિકતાના નામે. પૈસાનો પાસ લાગ્યો છે, ઉચ્છંખલ અને બિન્ધાસ્ત બની ગયો છે. નયના એના આ નવા સ્વરૂપને સ્વીકારવા તૈયાર નથી. પ્રેમી નરેશ હવે પતિ નરેશ બની નયના ઉપર આધિપત્ય જમાવવા માંગે છે. નયના એની માલિકીની વસ્તુ છે. પોતે ધારે તે રીતે એનો ઉપયોગ કરવાનો અખતિયાર ધરાવે છે. નયના એને ખુશ રાખે સાથે સાથે એના મિત્રોને પણ ખુશ રાખવા પડે. નયના માટે આ નર્મદા અત્યાચાર છે. એ ક્યાં સુધી નરેશની ગુલામી સ્વીકારે. એ ઘેલી હતી, પણ ચારિત્ર્યહીન તો નથી જ. પતિની આવી બેહુદી માંગણી એને સ્વીકાર્ય નથી. હવે એ જાય ક્યાં? સમાજમાં એને બદનામ કરી દેવામાં આવી છે. ખુદ પતિ જ આવા કારસા કરે, એને સંડોવવામાં આવી છે. ફસાવવામાં આવી છે. આવા સુંદર ચહેરા, દેહ યજ્ઞિ પ્રત્યે

હવે એને નફરત જાગી છે, જેને માટે એ એક વખત ગર્વ ધારતી હતી, એ રૂપવતી હતી, માનુની હતી. પોતાની જાતને અન્ય સ્ત્રીઓ કરતાં કંઈક વિશે, માની બેઠી હતી. પણ રૂપ બજારમાં શા હાલ થાય એ અનુભવી ચૂકી છે. જીવવાની જિજ્ઞાસા નથી. મરવું છે, ખીસામાં પથ્થરો ભરીને બેઠી છે, પણ પાણીમાં પગ બોળવાની યે હિંમત નથી. મરવું છે પણ મરવું ગમતું નથી.

નરેશના મિત્રોના શારીરિક અડપલાં વેઠવા પસંદ નથી. નરેશના વર્તન પ્રત્યે નારાજ છે. છતાં હજુ નરેશ એના રોમ રોમમાં વસેલો છે. એની તડપન એને જીવવા દેતી નથી અને મરવાયે દેતી નથી. જીવન મોહતાજ બની ગયું છે.

બીજી બાજુ વિદ્યાનો એવો જ કિસ્સો છે. વિદ્યા અને વિજય, પ્રેમીપંખીડા. કોલેજના ચાર વર્ષ સુધી રોમાન્સ કર્યો. મસ્તીમાં ઝૂમ્યા. પરણ્યા એટલે પુરુષનું આધિપત્ય શરૂ થયું. આપણા યુવાન-યુવતીઓ પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિને રવાડે ચડ્યા છે. પરણ્યા પહેલાં ડેટિંગ કરવું છે. લીવ ઇન રીલેશનશીપથી રહેવું છે. ફાવે તો ઠીક નહીં તો છુટ્ટા. પુરુષને પોતાને અનેક યુવતીઓને ફેરવવી છે. રંગારંગ માણવા છે. પણ પત્ની ઉપર સખત પાબંદી રાખવી છે. દૃષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ. પત્ની કોઈને ફોન કરે, પત્ની ઉપર કોઈનો ફોન આવે, શંકા-કુશંકા-પાબંદી, ચોકી પહેરો, મહેણાં ટોણાં.

આપણે ત્યાં કહેવાય છે. લજ્જા-શરમ એ સ્ત્રીના આભુષણો છે. સ્ત્રી એટલે એનામાં લાજ, શરમ, નજાકત, ઠરેલ પણ હોવા જોઈએ. આ આપણી પારંપારિક સામાજિક રૂઢિઓ માન્યતાઓ સદીઓથી ચાલતી આવેલ છે. જ્યારે કોઈ સ્ત્રી આ માળખાના ઢાંચાને બોલ્ડ બનીને તોડવા લાગે ત્યારે અનેક પ્રશ્નો ઊભા થાય. સ્ત્રીનું આવું બિન્ધાસ્તપણું સમાજને માન્ય નથી.

સમાજ બદલાયો છે સમય બદલાયો છે. સ્ત્રીઓની ભૂમિકા અને જીવનશૈલી બદલાયા છે. વિદ્યા વિજયની દાદાગીરી સહન કરવા તૈયાર નથી. એણે જબરા બનવું જ પડે, એવી પરિસ્થિતિ ખુદ વિજયે નિર્માણ

કરી છે. વિદ્યા ભણેલી છે. કમાય છે. ઓફિસમાં એની કર્તવ્યશીલતાને કારણે એ બોસની માનીતી છે. સ્ટાફમાં એને સૌ માનની દૃષ્ટિએ જુએ છે. ઘરે આવે કે વિજય એના જંગલીવેડા શરૂ કરે. ક્યાં સુધી સહન કરે વિદ્યા? શા માટે સહન કરે? વિદ્યા સામા શિંગડા ભરાવે તેવી છે. એ બ્યુટીફુલ છે, પણ સાથે સાથે બોલડ પણ છે. એનું આ બોલડપણું જ વિજયને ખૂંચે છે. એને તો જોઈએ છે કે વિદ્યા બકરીની જેમ બે-બે કરી ચૂપચાપ બધું સહન કરી લે.

વિદ્યામાં આત્મવિશ્વાસ છે. પોતાની શક્તિનો પરિચય છે. એણે વિજયને પ્રેમ કર્યો હતો. એનો અર્થ એ નથી કે એ વિજયની પછાત માનસિકતાની ભોગ બને, ગુલામ બની રહે. પોતાની શરતે જીવન જીવવાની એનામાં સભાનતા છે. પોતાના હક માટે લડતાં આવડે છે. પોતે પોતાની જિંદગીના નિર્ણયો લઈ શકે છે. જવાબદારી ઉઠાવતા આવડે છે. વિદ્યાને પણ પોતાની રીતે લાઇફને એન્જોય કરવી છે, મર્યાદામાં રહીને. એ ઘર સંભાળી શકે છે, ઓફિસની જવાબદારી બજાવે છે. સાથે સાથે પોતાના અંગત શોખ હોઈ શકે. એ માણસપ્રિય છે, એને મિત્રો છે, મિત્રો સાથે પાર્ટીમાં માણવું એને ગમે છે. પછી સ્ત્રી મિત્રો હોય કે પુરુષ મિત્રો. લક્ષ્મણરેખા પ્રત્યે એ સભાન છે. એ કોઈને પોતાનો દુરુપયોગ કરવા દે એવી નાદાન નથી. હદમાં રહીને શા માટે મોજમજા ન કરવી? કોઈ મિત્ર પીક્યરની ટિકિટ લઈ આવે એ બિન્ધાસ્ત પીક્યર જોવા જાય છે.

અહીં જ તો ફરક પડી જાય છે. વિજય પત્નીના આવા બિન્ધાસ્ત પણાને સ્વીકારવા તૈયાર નથી. એ વિદ્યાના ચારિત્ર્ય પ્રત્યે આંગળી ચીંધે છે. વિદ્યા કહે છે તું કરે છે તે લીલા અને હું કરું તે ભવાઈ. ન્યાય બંને પક્ષે સરખો હોવો જોઈએ. તારી જેમ જ હું પણ માણસ છું. તારામાં ખૂબી હોય, ખામી હોય, તેમ મારામાં પણ હોઈ શકે. ફક્ત સ્ત્રી હોવાને કારણે આવા પ્રતિબંધો?

વિદ્યાની મોટી બહેનની સગાઈ થઈ ગઈ હતી, ખબર પડી કે એનો ભાવિ પતિ ઐયાશી છે. પણ એનામાં સગાઈ તોડવાની હિંમત ન

હતી. પરણી, પસ્તાઈ અને આપઘાત કર્યો. વિદ્યા તેથી જ હવે બિન્ધાસ્ત બની ગઈ છે. કુટુંબના સ્વાભિમાનના મિથ્યા આદર્શો ખાતર જિંદગી શા માટે બરબાદ કરવી? છોકરીઓમાં હવે આત્મવિશ્વાસ જાગ્યો છે. સમાજમાં પરિવર્તન આવ્યું છે. એક જમાનામાં છોકરીથી વાળ કપાવાય નહીં. સ્લીવલેસ કપડાં પહેરાય નહીં. આવા બંધનો હતા. હવે છોકરીઓ આઝાદ થઈ ગઈ છે. આશ્ચર્ય અને આંચકો આવી જાય એટલી હદે. છોકરીઓ હવે ઘરમાં કેદ રહી શોષણનો શિકાર બનવા તૈયાર નથી. સ્ત્રીઓની ભાવુક્તાનો ગેરલાભ પુરુષો ઉઠાવે એ દિવસો ગયા.

પુરુષની ગંદી માનસિકતાનો શિકાર એને બનવું નથી. પોતાની સલામતી જાળવતા એને આવડે છે. એ પુરુષોની મોહતાજ નથી. એ પોતાના નિર્ણયો ખુદ લઈ શકે છે. એ શરમ સંકોચ અનુભવે છે પણ એને કારણે એ કોઈથી દબાયેલી રહેવા તૈયાર નથી. સ્ત્રીઓ ભાવુક હોય છે, લાગણીના તાર છંછેડી જુઓ પછી એ રણચંડી બનતા અચકાશે નહીં. પુરુષોની વચ્ચે એને રહેતા આવડી ગયું છે. એના વિચારો ઝડપથી સ્વતંત્ર બની રહ્યા છે. એના પ્રમાણમાં સમાજ એટલી ઝડપથી બદલાઈ શકતો નથી.

સ્ત્રીઓનું કાર્યક્ષેત્ર સીમીત હતું, બહુ બહુ તો એ પાપડ વણે, અથાણાં કરે, ઘંટી દળે, સીલાઈ કરે, ભણેલી હોય તો શિક્ષિકા બને. હવે સંસારના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં સ્ત્રી છવાઈ ગઈ છે. એ માતા બને છે, સંતાનોને ઉછેરે છે, ગૃહિણી છે, ઘરની જવાબદારી સંભાળે છે, એ કોર્પોરેટ ક્ષેત્રમાં અગ્રણી બની શકે છે. સી.ઈ.ઓ. બની શકે છે. ગાડી તો ચલાવે જ છે પણ ટ્રક અને ટ્રેઈન પણ ચલાવી શકે છે. બસ કંડક્ટર બને છે. એ સ્પેસ સેંટરમાં કામ કરે છે. જીવનનું એકે ક્ષેત્ર એવું બચ્યું નથી, જ્યાં સ્ત્રી પહોંચી ન શકે.

રૂઢિવાદી જમાનો હવે એની પ્રગતિને રોકી શકે તેમ નથી. કારણ સ્ત્રીને પોતાના અસ્તિત્વની પહેચાન થઈ ગઈ છે. એનો આત્મવિશ્વાસ બુલંદ બન્યો છે. પોતાની કેરિયર પોતાની રીતે કરવા માંગે છે. સ્ત્રીઓ સમાજના નિયમોને અનુસરતી હતી, હવે સમાજે સ્ત્રીઓની કદર કરતાં

શીખવું પડશે. સમાજનો ઢાંચો બદલવો પડશે.

સમય સમય પર સામાજિક મૂલ્યો બદલાતા રહે છે. છોકરા છોકરીની મુલાકાતો, લગ્નવિધિ, રીતરિવાજો, કરિયાવર, લેણદેણ બધામાં ધરખમ ફેરફાર આવતા જાય છે, સ્વીકારાતા જાય છે. ન્યાતજાતના બંધનો કોઈને સ્વીકાર્ય નથી. હવે સ્ત્રીઓ નાદાન નથી. પ્રેમ ખાતર પ્રાણની આહુતિ આપી દે તેમ નથી. પુનર્લગ્ન એ માણસની જરૂરિયાત બની ગઈ છે, સમાજે ફરજિયાત સુધારાઓ અપનાવવા પડે તેમ છે. પચીસ પચાસ વર્ષ પડેલાં જે પાપ ગણાતું તેનો હવે છોછ રહ્યો નથી. સાસુ સસરા ખુદ વહુનું કન્યાદાન કરે છે. માનસિકતા ઝડપભેર બદલાઈ રહી છે. સંવેદનહીન રીતરિવાજોને તિલાંજલિ અપાઈ રહી છે. પંચોતેરની ઉંમરે પણ વિધુર-વિધવા લગ્ન સંબંધથી જોડાઈ શકે છે. સુખેથી જીવવાનો સૌને અધિકાર છે.

સ્ત્રીના જીન્સમાં કોઈ એવું તત્ત્વ હોવું જોઈએ કે જે એને એક પુરુષ સાથે જીવનભેર લાગણીના તાંતણાથી બાંધી રાખે છે. સ્ત્રીને માથે આવી પડે, એ ગૃહિણી મટી વીરાંગના બની, સંતાનોને મોટા કરશે, ઉછેરશે, સારી રીતે. પરિવર્તન અને બદલાવ જમાના પ્રમાણે આવતા જાય છે. દરેક બદલાવ આપણાથી શરૂ કરીએ. સ્ત્રીને એના હક કોઈ અપાવે એ કરતાં એ પોતે જ પોતાના હક મેળવી લે. સ્ત્રી પોતે જ પોતાનું જીવનલક્ષ્ય નક્કી કરી લે, ક્યાં સુધી દુનિયા મૂર્ખ બનાવી આપણો ગેરલાભ ઉઠાવે? દીકરાને દીકરીની જેમ ઉછેરવાની હિંમત હવે દાખવવી જોઈએ. કારણ સ્ત્રી અને પુરુષ બંને હવે સમાન કક્ષાએ આવી ગયા છે.

પુનરાગમન

સોમવારની સવાર હતી. અન્નપૂર્ણા કેન્ટીનનાં કર્મચારીઓ સવારે સાત વાગે હાજર થયા. છેલ્લા પંદર વર્ષથી મા અન્નપૂર્ણા સમા અનુબેન આ કેન્ટીનનું સંચાલન સંભાળી રહ્યા હતા. શનિવારે એમનો લાડકો દીકરો સુજલ તથા એની વહુ શ્યામા અનુબેનને લેવા આવ્યા હતા. માએ બહુ વર્ષો સુધી કામ કર્યું છે. હવે એમને કામ છોડાવી આરામ કરાવવો છે. ગાડી લઈને આવ્યા છીએ તો માને સાથે લઈ જઈએ. અન્નપૂર્ણાનો સ્ટાફ આ સાંભળીને સ્તબ્ધ થઈ ગયો. મા સમા અનુબેન આ રીતે કેન્ટીન છોડીને ક્યાંય જશે એવી કલ્પના પણ કોઈએ કરી ન હતી. છતાં યે જીવનની પાછલી અવસ્થામાં એમના દીકરા વહુ એમને આરામ આપવા ઇચ્છે છે તે વિશેષ આવકાર્ય હતું. અશ્રુભીની આંખે આખા સ્ટાફે શનિવારે અનુબેનને વિદાય આપી, સૌ પગે લાગ્યા. અનુબેન બધાને ભાવથી ભેટ્યા. એમનો એક પરિવાર છૂટી રહ્યો હતો પણ હવે દીકરા વહુ સાથે રહેવા મળશે નિરાંતે એ આશ્વાસન જબરું હતું.

સૌના મનમાં ઉદાસી હતી. પંદર પંદર વર્ષથી અનુબેન અન્નપૂર્ણા કેન્ટીન ચલાવતા હતા. સૌથી પહેલાં વહેલી સવારે નહાઈ ધોઈ ઠાકોરજીની સેવા કરી, અહીં હાજર થઈ જાય, અને બધાને જયશ્રીકૃષ્ણ કરી હસતે મુખે આવકારે. અનુબેનનું મોઢું જોયું, આશીર્વાદ લીધા દિવસ સારો જ જાય. વીસ માણસોના સ્ટાફની માતા હતા અનુબેન. પણ સોમવારે જેવા કેન્ટીનમાં આવ્યા બધાં આશ્ચર્ય પામ્યા. શનિવારે તો ભારે હૈયે અનુબેનને વિદાય આપી હતી અને સોમવારે અનુબેન હાજર. જાણે રવિવારે રજા ભોગવીને સોમવારે કામ પર આવી ગયા. આંખ ઉપર વિશ્વાસ બેઠો નહીં. અનુબેન કામે લાગી ગયા હતા. સૌ આનંદાશ્ચર્યથી જોઈ રહ્યા, આ સ્વપ્ન છે કે સત્ય!

કોઈ પ્રશ્ન પૂછે એ પહેલાં જ અનુબેને સામે ચાલીને કહી દીધું કે અમદાવાદમાં મારો એક જ પુત્ર છે. ત્યાં એની પત્ની છે એની સંભાળ રાખનારી. એનો પરિવાર ત્યાં છે. પણ મારા તો અહીં વીસ દીકરાઓ છે. એમને છોડીને જવાનું મને કેમ ગમે? ત્યાં દીકરો પૈસાવાળો છે. એને ત્યાં દોમદોમ સાલ્વબી છે. મા હું બધાની છું. મા કદી સાધારણ સ્થિતિના દીકરાઓને પડતા મૂકી ધનવાન દીકરાને ત્યાં સાલ્વબી ભોગવવા જાય ખરી? એમ કહી મધુરું સ્મિત વેરી કામે લાગી ગયા. અનુબેને પોતાની આંખને ખૂણે આવેલા અશ્રુબિંદુઓ કોઈ જોઈ ન જાય એ રીતે લૂંછી નાંખ્યા. એકના એક અતિ ભણેલા સાધનસંપન્ન દીકરા કરતાં આ અલ્પશિક્ષિત કર્મચારીઓ અનુબેનની ભર્યા ભર્યા વત્સલ હૈયાની વહાલપ, કુમાશ પિછાની શક્યા હતા.

અનુબેન અઢાર વર્ષની વયે પરણી ગયા, એમ કહેવા કરતાં પરણાવી દેવાયા એવું કહેવું વધુ યોગ્ય છે. અનુબેન રૂડી, રૂપાળી, નમણી, પતંગિયા શી ફરરર ઊડતી છોકરી. એના હાથમાં વળોટ, વાણીમાં મીઠાશ અને હૈયામાં ઋજુતા. વડીલો પ્રત્યે માન સન્માન. ભણવામાં એટલી હોંશિયાર કે અઢારમું વર્ષે બી.કોમ.ના છેલ્લા વર્ષમાં પરીક્ષા આપી દીધી. બબ્બે વર્ષના પગથિયા સાથે ચડતી આવી હતી. ભણતર અધૂરું મૂકવું પડ્યું. ગૌરવના દાદીમાનો જીવનદીપ બુઝાઈ રહ્યો હતો. એમણે તો ચાર વર્ષથી અનુની પસંદગી દીકરા ગૌરવ માટે કરી રાખી હતી. દાદીને ગૌરવના લગન માણીને જવું હતું. એટલે ગૌરવ અને અનુના લગન આટોપાઈ ગયા કે દાદી જાણે હાશ કરી પરલોક સીધાવી ગયા. ગૌરવની નવી નવી નોકરી હતી. દૂર ગામને છેવાડે ફેકટરી પર વહેલી સવારે જવાનું, સવારે બસ કે કોઈ વાહન મળે નહીં. ગૌરવે સ્કૂટર વસાવ્યું. પતિ પત્ની વચ્ચે એક રાગ, અકળ પ્રેમ. ગૌરવ માટે નોકરી ભલી અને એની પત્ની અનુ ભલી. રામસીતાની જાણે જોડી. કુદરતની કરણી કોને ખબર છે. સ્કૂટરને અકસ્માત નડ્યો. ગૌરવનું તત્કાલ મૃત્યુ થયું. અનુ ઉપર ભરયુવાનીમાં આભ તૂટી પડ્યું. એના પેટમાં ચાર મહિનાનો ગર્ભ હતો. અનુની આંખમાં ચોધાર આંસુ

વરસે. પણ એમણે હિંમત ધારી લીધી. એક તો આવનાર બાળકને બાપ વિનાના બાળકને ઉછેરવાનું છે. પોતાના સૌંદર્યમય યૌવનને સમાજના વાસનાલોલુપ નરપશુઓથી સુરક્ષિત રાખવાનું છે. એકલ વીરાંગનાની જેમ સંસાર સામે લડવાનું, જીવન સુરક્ષિત રાખવાનું હતું. બધા સમીકરણો એક જ દિવસમાં બદલાઈ ગયા. ક્યાં જવું? શું કરવું? એમનું હૈયું કોરાઈ જતું હતું. ચિંતાની અગનમાં શેકાઈ રહ્યું હતું. હાથમાં ડીઝી ન હતી.

ગૌરવના બોસ અકસ્માતના સમયે બહારગામ દુર પર હતા. એકાદ મહિને બહારગામથી આવ્યા, અનુબેન પાસે ખરખરો કરવા, બેસવા આવ્યા. અનુબેનની હાલત જોઈ એમનું હૃદય દ્રવી ગયું. અનુબેન એમની દીકરી સમાન હતી. એમણે સૂચન કર્યું કે આપણી ફેકટરીના કામદારો માટે કેન્ટીન શરૂ કરવાનો પ્લાન હતો. જો તમે કેન્ટીનનું કામકાજ સંભાળી લેવા તૈયાર હો તો આવતા અઠવાડિયેથી જ કેન્ટીન શરૂ કરી શકાય.

અનુબેને આ તક ઝડપી લીધી. સ્વમાનભેર જીવન જીવવા માટે આ એક ઉત્તમ વ્યવસાય હતો, સુરક્ષિત માર્ગ હતો. બીજા મહિનાથી કેન્ટીન શરૂ થઈ ગઈ. સસ્તા ભાવે, ઘર જેવું, કામદારોને પૌષ્ટિક ખાવાનું મળવા લાગ્યું, અનુબેન સૌના લાડકા દીદી બની ગયા.

નાનો દીકરો સુજલ સૌનો લાડકો ભાણિયો બની રહ્યો. બધાના સાથ, સહકારથી અનુબેનના દુઃખના દિવસો હળવા બની ગયા. દીકરા સુજલની કારકિર્દી બની ગઈ. વીસ વર્ષો જાણે પાણીની જેમ વહી ગયા. દીકરો સુજલ બાપ ગૌરવની પ્રતિકૃતિ સમો સોહામણો, મીઠડો હતો. સુજલ ફર્સ્ટ ક્લાસ મેળવીને એમ.બી.એ. થઈ ગયો. અમદાવાદમાં એને સારું પેકેજ મળી ગયું. અમદાવાદ કામે જાય, શનિ રવિ વડોદરા આવે. મા સાથે રહે. એક રવિવારે સુજલે આવીને માની આંખો દાબી, મમ્મી જો તારા માટે એક ગીફ્ટ લાવ્યો છું, કહી સામે સુકેશીને રજૂ કરી દીધી. મા અનુના આશ્ચર્યની અવધિ ન રહી. એક સુંદર રમણી દીકરાની સાથે હાથમાં હાથ મિલાવી આવી હતી. નવયુગલ માને પગે લાગ્યું.

માના અંતરમાંથી આશીર્વાદની સરવાણી ફૂટી. આજે તે ધન્ય બની ગઈ. દીકરો એને મનગમતી જીવનસાથી પરણીને આવ્યો. એની આરાધના ફળી. મન ઉપરથી મોટો બોજો હટી ગયો. હાથ હવે બધું ઠેકાણો પડ્યું. હવે તપેલામાં કડછા હલાવવા નહીં પડે. એ પોતાના દીકરા સુજલ માટે ગૌરવ અનુભવી રહ્યા.

બે દિવસ પછી હળવે રહીને દીકરાએ કહી દીધું, મમ્મી અમને અમદાવાદમાં જ કાયમની પોસ્ટ મળી ગઈ. અમે ત્યાં બંગલો ખરીદી લીધો છે. સેટ થઈ ગયા પછી તમને લેવા આવીશું. મા અનુ રાહ જોતી બેઠી રહી, ન ખબર. ન સમાચાર. એક મહિના પછી વહુનો ફોન આવ્યો, મમ્મી તમારા કપડાંની બેગ ભરી તૈયાર રહેજો, આજે રવિવાર એક જ દિવસ રજાનો મળે છે. અમે લેવા આવીએ છીએ, તમારી અહીં રહેવાની વ્યવસ્થા કરવામાં મહિનો નીકળી ગયો. એક કલાકમાં પાછા ફરી જવું પડશે.

અનુબેન બેગ તૈયાર કરીને રાહ જોતાં બેઠાં. મનમાં આનંદની છોળો ઉછળી રહી હતી. કેન્ટીનમાં સૌને ભેગા કર્યા, બધાની રજા લીધી. આજે સોનાનો સૂરજ ઊગ્યો છે. આજથી કામકાજ બંધ. બહુ કર્યું હવે. હવે તો દીકરાના દીકરાને રમાડવો છે. દીકરા સાથે ગાડીમાં હરખભેર બેઠા. અમદાવાદ વટાવીને ગામ બહાર ગાડી નીકળી. અનુબેન દીકરાનું ઘર જોવા આકળવિકળ થઈ ગયા હતા. વહુ કેવી ડાહી છે? કેટલી આત્મીયતાથી વાત કરે છે? ગાડી ઊભી રહી, મકાનના પ્રવેશદ્વાર પરનું નામ વાંચી અનુબેનનું હૈયું ધડકી ઊઠ્યું. બોર્ડ ઉપર નામ હતું અશક્તાશ્રમ. તો શું દીકરા વહુ એમને વૃદ્ધાશ્રમમાં મૂકવા આવ્યા છે? દીકરો ચૂપ હતો. પણ વહુ બોલ્યે જતી હતી. મા અમારું ઘર નાનું છે, તમને અગવડ પડે. અમે બંને કામ પર જઈએ. તમારે એકલા એકલા ઘરે રહેવું પડે. ઘરમાં રસોઈકામ કરવું પડે. એ કરતાં તમને મોકળાશ મળશે. તમારી ઉંમરની અનેક ઘરડી સ્ત્રીઓની કંપની મળશે. એમની સાથે ભજન-કથા કરજો. અહીંના ગૃહપતિ અમારા ઓળખીતા છે. અમે ભલામણ કરી છે, તમારું ખાસ ધ્યાન રાખશે. અને અમે તો ગામમાં જ છીએ ને. એક બે રવિવારે ક્યારેક ક્યારેક મળવા આવી

જઈશું. અનુબેન પરાણે હસ્યા. દીકરા વહુને આવજો કહ્યું, પછી પોતાને એલોટ થયેલા રૂમનો દરવાજો બંધ કરી, પેટ ભરીને રડી લીધું. ગૌરવના અવસાન વખતે એ ખૂબ રડ્યા હતા. ત્યારપછી દીકરાને ઓછું આવે એટલે એમણે કદી આંખમાં આંસુ આવવા દીધા ન હતા. પછી તો પોતે અન્નપૂર્ણા કેન્ટીનના કામમાં એટલા બધા ઓતપ્રોત થઈ ગયા કે કોઈ દુઃખ છે જ નહીં. આજે એ ફરી અનાથ બની ગયા. એની સર્વ શક્તિઓ હણાઈ ગઈ હતી. શું આ દિવસો જોવા માટે એમણે સુજલને મોટો કર્યો હતો? પેટે પાટા બાંધી દીકરાને ઉછેર્યો. કેટકેટલા ઢસરડા કર્યા હતા. આજે પેટના દીકરાએ એની જીવનભરની તપશ્ચર્યાને અફળ બનાવી દીધી હતી. એની આંખોમાંથી આંસુની અણથંભી હેલી વરસી રહી હતી. એમના હૈયામાંથી મસમોટા નિઃસાસા સરી રહ્યા. જીવનની તમામ વિટંબણાઓને એમણે એકલે હાથે મહાત કરી હતી. હૈયામાં જાણે અપમાનના, અવહેલનાના ભાલા ભોંકાઈ રહ્યા. હૃદય બંધ પડી જશે કે શું? પગ નીચેથી ઘરતી ખસી જવા લાગી.

પોતે જ્યાં હતી ત્યાં ઠીક હતી, સેટ હતી. દીકરાને પરવડે તેમ ન હતું, તો મને લેવા આવવું જ ન હતું. આવું ઘોર અપમાન શા માટે? વહુના કહેવાથી આવું વર્તન દીકરાએ કર્યું હશે? વહુનો શો વાંક? એને સાસુ માટે લાગણી ન હોય એ સ્વાભાવિક છે. પણ પોતાના હાડચામડાનો બનેલો દીકરો આવો પાક્યો? ક્યાં ભૂલ થઈ ગઈ હતી એની દીકરાના ઉછેરમાં?

માણસની આકાંક્ષા હોય કે દુઃખના દિવસો વીતી જશે. સુખનો સૂરજ ઊગશે. જો આવી આશા ન હોય તો દુઃખના દિવસો વિતાવવા દોહલા બની જાય. એ આશાના કિરણો માણસને જીવન જીવી લેવા માટે પ્રેરક બની જતા હોય છે. પછી તો હૈયામાં હામ પ્રકટે. વ્યક્તિ વિકટ પરિસ્થિતિનો મુકાબલો કરી પોતાના પગ ધરતી સ્થિર કરી લે.

પણ નિયતિ ક્યારેક કૂર બની જાય છે. કોઈના જીવનમાં એવો સુખનો સૂરજ ક્યારેય ઊગતો જ નથી. અનુબેન હવે સુખદુઃખથી પર બની ગયા છે.

અનુબેન પોતે જ પોતાની જાતને કોસી રહ્યા. પોતે શા માટે દીકરાના કહ્યામાં આવી ગયા? પોતાનું સ્વમાન જાળવવાની જવાબદારી પોતાની છે. બહાર વાત પડે એ પહેલાં જ મામલો સંભાળી લેવો પડશે. પોતે જીવનભર કરેલી તપશ્ચર્યાને એળે જવા દેવી નથી. એમણે પોતાની જાતને સંભાળી લીધી. માયાના પડળ દૂર થઈ ગયા. એમનું હૈયું હળવું થઈ ગયું. નિર્ણય લેવાઈ ગયો. ઇશ્વર પાસે પ્રાર્થના કરી - દીકરાના સુખમય જીવન માટે. આશીર્વાદની ઝડીઓ વરસાવી. માનું હૈયું સ્નેહભાવ વરસાવી રહ્યું. જાણે કશું બન્યું નથી. આશ્રમના સંચાલકોને સવારે જણાવી દીધું કે મારા અન્નપૂર્ણા કેન્ટીનના કર્મચારીઓનો ફોન આવ્યો, મને તાબડતોબ બોલાવે છે. એમ કહી એ વડોદરાની ગાડીમાં બેસી ગયા. જે બેગ સાથે લઈને આવ્યા હતા તે સાથે લઈને. અને રવિવારની રજા ભોગવીને સોમવારે સવારે પોતાના અસલી સ્થાન પર પુનઃસ્થાપિત થઈ ગયા, જાણે કશું બન્યું નથી. અનુબેનનું પુનરાગમન સૌએ આનંદથી વધાવી લીધું.

શાંતિ સદન

માણસ ગતિશીલ છે, પ્રગતિશીલ છે. સામાન્ય રીતે માણસની પ્રગતિનું માપ એના રહેણાંક ઉપરથી નીકળતું રહે છે. દેશમાંથી દોરી લોટો લઈ આવેલો માણસ પહેલાં એકાદ ચાલીમાં એકાદ ખોલી ભાડાથી લે. બે ચટાઈ, બે ગાદલાં, બે ઓશિકાં, બે ઓઢવાના, થાળી, વાટકા ને તપેલી, સાણસી, લોઢી તપેલા. ચાર પાંચ બરણી આ એનો અસબાબ હોય. ચાલીમાં કોમન સંડાસ, કોમન બાથરૂમ હોય, લાઈન લાગી હોય, પ્રાતઃ કર્મ પતાવી લઈ સૌ કામે નીકળી જાય. કાયમી નોકરી મળી જાય, પછી દલાલી અને પછી સ્વતંત્ર ધંધો. ચાલીમાંથી વન બેડરૂમનો ફ્લેટ, પછી બે કે ત્રણ બેડરૂમનો ફ્લેટ કે બંગલો વસાવે. લોકોની સમજમાં આવી જાય કે આ ભાઈ ધંધામાં સફળતા મેળવી પ્રગતિ કરી રહ્યા છે. આશા અને સૂર્યકાંતનું સપનું સાકાર થયું. ત્રણ બેડરૂમનો ફ્લેટ ખરીદ્યો, ગામને છેવાડે બંધાતી સોસાયટીમાં. મોડ્યુલર રસોડું. વાસણ કપડાં ધોવાની ચોકડી. બાજુમાં સ્ટોર રૂમ. મોટો હોલ અને ત્રણ ત્રણ બેડરૂમ. દરેક રૂમ સાથે બાલ્કની. હોલમાં એક બાજુ મોટું આઠ જણ બેસે એવડું ડાયનીંગ ટેબલ. ઘરમાં ચાર જણ - પણ હવે તો મોટું ઘર છે. મહેમાનનો આવરોજાવરો રહેશે. પાર્ટીઓ થયા કરશે. ઝગમગ થતા ઝુમ્મરો, એલઈડીની લાઈટો. દિવાલો ઉપર જડેલી મોંઘી ટાઇલ્સ અને બાથરૂમમાં હાઈ લાઈટરો. વિશાળ બારી બારણાંઓ અને ફરફર થતો પવન. બધા રૂમમાં વધારાનો સામાન ભરવા માળિયા.

આશા અને સૂર્યકાંત વારાફરતી સગાવડાલાં, મિત્રોને જમવા બોલાવે. એ બહાને પોતાના વૈભવશાળી ફ્લેટની જાહેરાત થાય. અને વાહ વાહ બોલાય. અમે કેટલી પ્રગતિ સાધી એની નોંધ લોકો લેતા થાય. આજના મોંઘવારીના જમાનામાં આવડો મોટો ફ્લેટ? હવા

ઉજાસવાળો. વળી તદ્દન શાંત એરિયા. શહેરના ઘોંઘાટથી દૂર. ભારે નસીબદાર છે આશાબેન. આશાબેન પોતાના ચોઈસના વખાણ કરતાં થાકે નહીં.

બે દીકરા અકુ ને પીકુ. બંને ભણવામાં હોંશિયાર. મેટ્રીકમાં ફર્સ્ટ ક્લાસમાં પાસ થયા. જાણે સોનામાં સુગંધ ભળી. બહેનપણીઓ આશાનો ફ્લેટ જોઈ દંગ થઈ જાય. નેબર્સ પ્રાઈડ. આશા બહેનપણીને કહે કે ફ્લાણી ફેન્ડ મારો ફ્લેટ જોઈ જલે છે, રાજીપો દેખાડ્યો નહીં. આપણા સર્કલમાં કોની પાસે છે આવડો મોટો ફ્લેટ? શહેરમાં તો ભાઈ સાબ કેટલો અવાજ હતો. આપણા મકાનની નાકે ખાઉંગલી. સાંજ પડે પાઉંભાજના તવેથા પછડાતા હોય, સગડીના તાપથી ગરમી ગરમી ફેલાઈ જતી. ગાડીના હોર્ન અને ફેરિયાવાળાના હાકોટા. અહીં તો કેવી શાંતિ છે. બપોરે નિરાંતે ઊંઘી શકાય. કોઈનું ડીસ્ટરબન્સ નહીં. નવી નવી બહેનપણીઓને આમંત્રણ આપે. સારું સારું જમાડે અને પોતાના વખાણ કરે અને કરાવે.

આંબાવાડિયાની જગ્યા હતી આ. ખેતરાઉ જમીન હતી. તેથી ક્યારેક જીવજંતુ દેખાય. ઢેડગરોળી ઘરમાં આંટા મારે. કબુતરોના તો ટોળાંનાં ટોળાં - ઘાડાના ઘાડા આવે. બારી બારણા ખુલ્લા રાખે તો હવા આવે ને! અહીં તો હવા પહેલાં કબુતરો આવે, ચકલા આવે, કાગડા આવે. આખું ઘર ચરકી ચરકીને ભરી મૂકે. નવી સોસાયટીમાં કામવાળા નવા નવા. પૈસાવાળા લોકો નવા મકાનમાં રહેવા આવ્યા છે. આટલે દૂર કામ કરવા કોણ આવવાનું. દરેક કામના પૈસા ગણી ગણીને વસૂલે. એમાં મહેમાનો આવે જાય, એ વધારાના કામના પૈસા પણ માંગે.

આશાબેન પોરસાઈ પોરસાઈ થાકી ગયા. બપોરે સૂવા જાય, કબુતરો ધૂધૂધૂ કરે. ખીસકોલી ચરપ, ચરપ કરે. કાગડા કાકા કરે. માથું પાકી જાય. આ વળી નવો માથાનો દુઃખાવો. અહીં શાંતિ મળશે એને બદલે અહીં નવી અશાંતિ ઊભી થાય છે. ચોમેર શાંતિ, નિર્જનતા પણ કબુતરોના આલાપ ધૂધૂધૂ બંધ થાય નહીં.

પરિણામે કંટાળીને બધા બારી બારણા પર જાળી બેસાડવી પડી.

હવા પ્રકાશ ઓછા થઈ ગયા. હવે આ તો રોજનું થયું. આમ તો કબુતર એટલે ભોળું, નિર્દોષ પંખી આટલી બધી તકલીફ કબુતર આપી શકે એ તો કલ્પના બહારનો વિષય હતો. કબુતરા, કાગડાને લેલા બધાના અવાજ ભેગા મળી એક બેસૂરું સંગીત ઉપજાવે. કાનમાં રૂ ખોંસી દેવાનું મન થાય. નવા ફ્લેટમાં રહેવા આવવાનો ઉમંગ ધીરે ધીરે ઓસરવા લાગ્યો. આ શાંતિસદન કે અશાંતિસદન! હવે ધીરે ધીરે જૂના મકાનના પડોશીઓ યાદ આવવા માંડ્યા. કોઈ માંદા સાજા થાય, બધા પડખે ભાઈની જેમ ઊભા રહી જતા. અહીં તો ચોથા માળે કોઈ મરી ગયું. કાઢી ગયા ત્યારે ખબર પડી. અહીં કોઈ કોઈનું નથી. અહીં તો કબુતરા પિંજરામાં પૂરાવાને બદલે ખુલ્લામાં ફરે છે અને માણસ થઈને પીંજરામાં પૂરાઈ જવા જેવો ઘાટ થયો છે.

ધીરે ધીરે આશાબેન ટેવાઈ જવા લાગ્યા. છ મહિના થયા ત્યાં તો આજુ બાજુ નવા મકાનોના બાંધકામ શરૂ થયા. ઊંચા ઊંચા ટાવર્સ થવાના. હવા પ્રકાશ રોકાઈ ગયા. સીમેંટ મીક્સીંગના મશીનો આખો દિવસ ઘરઘરાટ કરે. સુરંગો ફોડાય, અંડરગ્રાઉન્ડ ડ્રીલીંગ થાય. રાતપાળી કામ ચાલે. ન રાતે ઊંઘ ન દિવસે શાંતિ.

માણસનું મન અને શરીર અનુકૂળ નથી છે. અહીંની ગરમીમાંથી અમેરિકા જાઓ ત્યાંની ઠંડીમાં શરીર અનુકૂળ થઈ જાય. આશાબેન માંડમાંડ એડજસ્ટ થવા લાગ્યા. વિશાળે જગ વિસ્તારે, નથી એક જ માનવી. પશુ છે, પંખી છે, વનસ્પતિ છે. એવું મનમાં ગોઠવ્યું ત્યાં નવા મકાનો ઊભા થવા લાગ્યા. પંખીઓ અદૃશ્ય થઈ ગયા અને મશીનોની ઘરઘરાટી ચાલુ થઈ ગઈ. આજુબાજુ વસ્તી વધશે. અનેક મકાનો બંધાશે. પોતે ખરીદ્યું, એના કરતાં ત્રણ ગણા ભાવ થઈ ગયા ફ્લેટના, એ મોટું આશ્વાસન રહ્યું. પોતે કેટલી અગમચેતી વાપરી બંધાતા મકાનમાં ફ્લેટ લખાવ્યો. તો નફામાં રહ્યા. શાંતિસદન આશાબેનને ફળ્યું.

પર્વત-પિતા

ભોમિયા વિના મારે ભમવા 'તા ડુંગરા, જંગલની કુંજ કુંજ જોવી હતી. કૂટતી જુવાની હોય, હેયામાં હામ હોય, માણસ ભમવા નીકળી પડે, અણદીઠેલી ભોંય પર ઘટ ઘટમાં ઘોડા થનગને.

પહેલાનાં દિવસોમાં યાત્રા કરવી, દેશવિદેશનો પ્રવાસ ખેડવામાં બહુ મુશ્કેલી અડચણો ભોગવવી પડતી. હવે તો પ્લેન, ટ્રેઇન, રીઝર્વેશન, હોટલ બુકીંગ. યાતાયાતના સાધનો ઉપલબ્ધ બન્યા છે. પ્રવાસ આનંદપ્રદ બની રહે. પગથી થાય તે પ્રવાસ અને મનથી થાય તે યાત્રા. આજકાલ તો બદ્દી-કેદારનાથ-અમરનાથ-માનસરોવર જેવી યાત્રાઓ પણ સરળ બની ગઈ છે.

કહે છે, દૂરથી ડુંગર રળિયામણા. દૂરથી જ ડુંગર રળિયામણા લાગે તેવું નથી. પર્વતારોહણ કરનારાને પૂછો, કુદરતપ્રેમીઓને પૂછો, પહાડોનું આકર્ષણ માણસને સદાકાળ માટે રહ્યું છે. આપણા મોટા ભાગના તીરથધામો, પહાડ ઉપર, ઊંચાઈએ આવેલા છે. પ્રભુને પામવા છે, ઊંચે ઊઠવું પડશે. કપરા ચઢાણ ચડવા પડશે.

નાના હતા ત્યારથી જ પહાડ અને પાણીનું આકર્ષણ રહ્યું છે. શનિ રવિની રજા આવે, માથેરાન જઈએ, મહાબળેશ્વર જઈએ. લોનાવલા કે ખંડાલા જઈએ. ટ્રેઇનમાં બેસીએ, મોટી ટનલો-બોગદા આવે, મજા પડી જાય. પહાડ પર ગાડી ધીરે ધીરે ચઢાણ કરતી જાય, નીચે ખીણો ઊંડી ને ઊંડી થતી જાય. ઝાડ ઉપર વાંદરાના ટોળા હુપાહુપ કરતા હોય. તાજો જ વરસાદ પડી ગયો હોય. પહાડની કઠોરતા ભેદીને કલકલ કલકલ નાદે ઝરણાં વહેતા હોય, ક્યાંક ધો ધો કરતો જળપ્રપાત પડતો હોય. ઝરણાં વહેતા હોય, નાચતાં, કૂદતાં, દોડતાં હોય. પહાડ બિચારો સ્થિતપ્રજ્ઞની જેમ ત્યાં જ ઊભો રહે. ઉનાળામાં તપે, શિયાળામાં ઠરે અને ચોમાસામાં ઝરે. એના દેહ ઉપર વનરાજી શોભતી હોય જાણે

એના દેહ ઉપર લયાત્મકતાથી નમણી કવિતા કોતરાઈ ગઈ હોય. જ્યાં સુધી પવન અને પાણીનો સંગાથ છે, પહાડ ઉપર લિપિબદ્ધ કવિતા થયા કરશે. પર્વત એટલે પ્રાકૃતિક સૃષ્ટિનો જનક. પર્વત છે તો ઝરણું છે, ઝરણું છે તો નદી છે, નદી છે તો હરિયાળી છે. પહાડનું સંતાન ઝરણું. પવન એમાં પ્રાણ પૂરે. પવનને પ્રતાપે જ તો પહાડનો પિંડ સર્જકત્વ ધારણ કરે છે. પ્રકૃતિમાં અનેક પરિવર્તનો આવે. પણ પહાડ જરા પણ ચલિત થયા વિના ત્યાં ને ત્યાં જ ખોડાઈ રહેવાનો. જીવતા પહાડ જાણે પથ્થરનાં ઝાડ ?

સૂરજ પહાડની વચ્ચેથી ઊગે, પ્રખર તાપથી પર્વતને ઓગાળવા મથે. ચાહે ટાઢ, ચાહે તડકો, ચાહે વરસાદ. આકાશે ઉછેર્યા ને ધરતીએ ઝીલ્યા. એટલે આકાશ આપણો પિતા અને ધરતી આપણી મા. ધરતી સંતાનોને પ્રસવે તેથી મા. માનો મહિમા મોટો. તો આકાશ મેઘ સ્વરૂપે સ્નેહ વરસાવે છે. ધરતી અને આકાશ, મા અને બાપ. બંને જરૂરી છે આપણા માટે.

મા ધરતી એટલે કલકલ વહેતું ભાવ ઝરણું. અને પિતા એટલે પર્વતની જેમ સ્થિર ઊભેલો પ્રભાવ. પિતાનો પ્રભાવ પ્રભુતાભર્યો. પિતા એટલે ઘરનો મોભ, પિતા એટલે ઘરનો મહિમા. માતા એટલે ઘરનું આંગણું, ઓરડો અને ઓસરી, મા વિનાના એ સર્વ સૂના. પિતા એટલે આખા ઘરનું અસ્તિત્વ.

મા એટલે આંસુનો મહાસાગર અને પિતા એટલે સંયમનો પર્વત. મા આપણું દુઃખ જોઈ રડી પડશે. પિતા આપણને દુઃખમાં ધીરજ બંધાવશે. પર્વત પિતા છે. પિતાનો ખોળો છોડી નદી દોડે છે, મેદાન તરફ. નદી એટલે પહાડની આંતરડી. પિતા આંતરડી વલોવાઈ જાય તો યે રડશે નહીં. વ્યથિત જરૂર થશે. મા રડી પડશે. પિતા રડે તો આખો પરિવારનો આધાર તૂટી પડે.

પર્વતોનો પિતા નગાધિરાજ હિમાલય. પિતાના પગલે પગલે વહાલના ઝરણાં વહેતા રહે. પિતા પ્રેમ કે વ્યથા કશું કળાવા દે નહીં. એના ભીતરની વ્યથાને કોઈ પામી શક્યું નથી. પિતા એટલે પહાડ

સમું સ્થિર અને અડગ વ્યક્તિત્વ.

પિતા આઘે પેલો જગત વીંટતો સાગર વહે
અને વેગે પાણી સકલ નદીના તે ગમ વહે
વહો એવી નિત્યે, મુજ જીવનની સર્વ ઝરણી
દયાના પુણ્યોના, પ્રભુ તુજ મહાસાગર ભણી.

પહાડ પરથી નીકળેલી નદી સાગર પ્રત્યે ધસમસતી વહે છે, તેવી રીતે આપણા જીવનની ઝરણી ઇશ્વર પ્રત્યે સદા વહેતી રહે. કારણ ઇશ્વર પ્રેમનો, દયાનો, કૃપાનો મહાસાગર છે. માણસ માત્ર બિંદુ છે, સિંધુમાં જઈ સમાવાનું એનું ધ્યેય છે.

ગંગા હિંદુઓની માતા. હિમાલયના ખોળે ગંગોત્રીના પાવન સ્થળે એ જન્મી અને શંકર ભગવાને એને જટામાં ઝીલી. હિમાલય આપણો પિતા. માતા તથા પિતાનું ઋણ કદી ચૂકવી શકીશું નહીં.

હિન્દુ સંસ્કૃતિમાં તેથી જ નદીને લોકમાતા કહી છે. હરિદ્વારમાં ગંગાકાંઠે, ચાંદોદમાં ભરૂચમાં નર્મદાને કાંઠે સંધ્યા આરતી થાય. અને મથુરામાં યમુના માની આરતી ઉતરે. નદીના જળમાં દીવડાઓ વહેતા મુકાય. આવી આરતીના દિવ્ય દર્શન થકી જીવન ધન્ય બની જાય. અને નદીઓના જનક સમા પર્વતાધિરાજને નતમસ્તક નમન થઈ જાય.

ચંગા મન

સવારના પહોરમાં ઝાડુ મારવાની ક્રિયાને આપણે સામાન્ય ગણી લઈએ છીએ. સાવરણી લઈ ખૂણેખૂણેથી કચરો વાળી ફેંકી દેવાનો. જ્યાં સ્વચ્છતા ત્યાં પરમાત્માનો વાસ. કામ ક્રોધ આદિ કચરો નીકળી ગયો એટલે સદ્ગુણોને પ્રવેશ સ્વાભાવિક રીતે જ મળી જવાનો. રાત્રે સૂતી વખતે આપણામાં કયા કયા દુર્ગુણો પ્રવેશી ગયા છે એની ગણતરી કરી લેવી. સવારે ઊઠીને ઝાડુથી કચરો વાળીએ એમ દૃઢ મનોબળ થકી દુર્ગુણોને દૂર કરવા અને લોકોના ઉપકાર યાદ કરી, એમના સદ્ગુણોની યાદી બનાવી અપનાવવાના. બીજાના સદ્ગુણો એટલે અમૃતપાન કરવાનો અધિકાર એને જ મળે જેનામાં દેવત્વ હોય. બીજાના દોષો એટલે વિષ-વિષ પાન શા માટે કરવું? અમૃતપાન કરીને શાંતિ પ્રાપ્ત કરવી એ દરેક જીવનું ધ્યેય હોય.

મનની ભૂમિ એવી રસાળ છે, ફળદ્રુપ છે કે જેમાં ગુલાબ, મોગરો ઉછેરી શકાય અને કાંટાળા બાવળ પણ ઉગાડી શકાય. બાવળીયાને ફેલાતા જરા વાર લાગતી નથી. આખો વનવગડો વગર મહેનતે બાવળિયાથી ચિઠ્ઠકાર ભરાઈ જાય છે. જ્યારે ગુલાબનો છોડ તો ઊંચો ઊગે. આજુબાજુ પ્રસરતો નથી. એને ઉછેરવા સ્પેશીયલ કાળજી લેવી પડે.

આંબાની બાજુમાં લીમડો વાવ્યો હોય, લીમડો મીઠો થઈ શકતો નથી. પણ માણસ સજ્જનોની સાથે વસે તો સદ્ગુણો અપનાવી સજ્જન થઈ શકે. ગુલાબ હોય ત્યાં કાંટા હોય. ગુલાબ સુવાસ પ્રસરાવ્યા વિના રહી શકે નહીં. કાંટા ડંખ લગાવ્યા વિના રહી શકે નહીં. દુર્જનોમાં બીજાના દોષ જોવાની વૃત્તિ વિશેષ હોય. ઇર્ષ્યા, દ્વેષને કારણે બીજાની અણછાજતી બદબોઈ કરતાં તેઓ અચકાતા નથી. આ બધા મૂડી રોકાણ વિનાના ધંધા છે. જે પ્રદુષણ વધાર્યા કરે છે.

શત્રુઓને વશ કરવા હોય તો એક જ ઉપાય. એમના વખાણ કરી, હિતેચ્છુ બનાવી દેવા. શત્રુતા ખતમ થઈ જશે. શત્રુઓ આપોઆપ હારી જશે. વિદ્રોહીને મળીને પ્રેમથી વશ કરી લેવા.

જિંદગી જીવવા માટે છે. જીવો અને જીવવા દો. માણસાઈના દીવા પ્રકટાવીશું તો અહંતાનો અંધકાર આપોઆપ દૂર થઈ જશે. માણસ માત્ર ભૂલને પાત્ર. આપણે સૌ અધૂરા છીએ, અપૂર્ણ છીએ. આપણી આસપાસના લોકોમાં શાંતિ પ્રસરાવી શકીએ, એમને પ્રસન્નતાની અનુભૂતિ કરાવી શકીએ તો આપણું જીવું સાર્થક.

આપણી મોટામાં મોટી ભૂલ છે, આપણે બીજાને સુધારવા નીકળી પડીએ છીએ. સૌ પ્રથમ આપણે જ ખુદ સુધરી જઈએ. ગઈ કાલે તમે ઓળખતા હતા તે માણસ આજે કાલ જેવો ન પણ રહ્યો હોય. જૂના કટુ અનુભવોને કારણે એનું અવમુલ્યન નહીં કરવાનું. આપણે પણ કાલે હતા તેવા આજે નથી. બીજા બદલાય તેમ આપણે પણ બદલાઈ શકીએ.

માણસ જન્મ્યો ત્યારથી પાપ અને પુણ્યની વ્યાખ્યામાં અટવાયા કરે છે. માણસની અંતિમ ગતિ કઈ? અધમ ગતિ એટલે નર્કમાં જવાનું, ઉર્ધ્વ ગતિ એટલે સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ. દરેક માણસને સ્વર્ગની અપેક્ષા જ હોય એટલે જ તો માણસ પાપાચાર કરતાં ડરે છે. મરતી વખતે ગાયનું દાન આપો, તમને પુણ્ય મળશે. સ્વર્ગમાં સ્થાન મળશે. ખરી રીતે ગાય કે બ્રાહ્મણ કોઈ આપણને સ્વર્ગ કે નરકમાં લઈ જઈ શકવાનું નથી. ક્યાં પહોંચવાનું છે એની માસ્ટર-કી તો આપણી પાસે જ છે, એ છે આપણું મન. મન ધારે ત્યાં આપણને લઈ જઈ શકે.

આપણને ક્યારેક ભ્રમ થાય છે કે પાપાચારી વૈભવ ભોગવે છે અને સદાચારી ગરીબીમાં સબડે છે. આવું કેમ બનતું હશે? ખરી રીતે એ પૂર્વાનુબંધી પુણ્ય ભોગવતો હશે. પાપના અનુબંધ પડ્યા છે. કર્મ ભોગવવું તો પડશે જ, જ્યારે ઉદિત થશે ત્યારે કાળાધોળા કરી સંપત્તિ એકત્ર કરી, કોઈને દગો કર્યો, કોઈને ફસાવ્યા. ખુશ થઈએ. કેટલો વખત? આપણો અંતરાત્મા સતત ડંખતો રહેવાનો, ચેનથી જીવવા

નહીં દે. જાહોજલાલીમાં ચે મઝા નહીં પડે, નિરાંતે ઊંઘી નહીં શકાય.

આપણા આત્માનો સંબંધ આપણા મન સાથે હોય. મનના પ્રપંચ ખેલ ખેલાવતા રહેશે, આપણે પાપની ગઠડી બાંધતા રહીશું. મન એવં મનુષ્યાણાં કારણં બંધ મોક્ષયોઃ મન બાંધે, મન છોડાવે. મન છે રાજા, પણ એજ મન ઇન્દ્રિયોથી દોરાઈ જાય, તો ઇન્દ્રિયોનો ગુલામ બની જશે. મનના તાલે ઇન્દ્રિયો નાચે. દરેક દુષ્કર્મનું વળતર ચૂકવવું જ પડે. દુર્યોધન કહે છે, ધર્મને જાણું છું પણ ધર્મને આચરી શકતો નથી. અધર્મને જાણું છું પણ અધર્મી આચરણને છોડી શકતો નથી. કપટીથી હરિ દૂર વસે, મારા સંતન કેરી પાસ.

વિષયોના સંગથી મન મલિન બને, ક્ષુબ્ધ બને. એટલે ઇન્દ્રિયોને સંયમમાં રાખવી જરૂરી છે. મનને સતત જાગૃત રાખવાનું. આળસરૂપી શત્રુથી દૂર રહેવું. મનમાં અહંકારને પ્રવેશવા દેવો જ નહીં. જેવો અહંકાર પ્રવેશ્યો કે એના સર્જન, સંવર્ધન અને સંરક્ષણમાં સઘળી પ્રવૃત્તિઓ જોડાઈ જાય. એ વધુ ને વધુ પુષ્ટ થતો જાય, તગડો થતો જાય. પરિણામે જીવ જ્ઞાનવિમુખ બની જાય, પ્રાણાન્તે પોતાનો કક્કો ખરો કરવા પ્રયત્નો શરૂ થાય. જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય સતત ઘૂંટાતા રહેવા જોઈએ, જે તમને તમારા લક્ષ્ય પ્રતિ દોરી જાય.

અભ્યાસેન તું કૌન્તેય વૈરાગ્યેણ ચ ગૃહ્યતે. ચંચળ મનને વશ કરવા માટે સતત અભ્યાસ કરવો પડે, તો જ મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય. મન ચંગા તો કથરોટમે ગંગા. મન મેલું હોય તો ગંગા સ્નાનથી ચે પવિત્ર થઈ શકવાનું નથી. મન જ મનનું દ્યોતક, મન જ મનનું સાધક અને મન જ મનનું બાધક કે ઘાતક છે.

તેથી જ કહ્યું છે કે મન કે જીત જીતે હૈ પ્યારે.

ઊંચું નીચું

ભૂપતભાઈને બે દીકરા અને સાત ખોટની એક દીકરી સોનલ. મુંબઈના પરામાં મધ્યમવર્ગીય માણસો ચાલી સીસ્ટમમાં રહે. કોઈ બહુ ગરીબ નહીં, કોઈ બહુ પૈસાવાળું નહીં. બધા મોટે ભાગે નોકરિયાત. સવારે કામ પર નીકળી જાય. સાંજે આઠ વાગે ઘરે પાછા ફરે. વાળુ કરીને ફળિયામાં ખાટલા ઢાળે, ગામ ગપાટા મારે. બૈરાઓ ઓટલે શાકભાજી ચૂંટવાનું લઈ બેસે અને બધાના તેવતેવડા છોકરાઓ રમત માંડે. બધા વચ્ચે ઘરોબો સારો. સુખે દુઃખે એક બીજાને પડખે ઊભા રહે.

સવારના પહોરમાં કઠોડે ઊભા રહી બાવળની સોટીના દાતણ કરે. એ જમાનામાં મધ્યમવર્ગના લોકોમાં ટુથપેસ્ટ, બ્રશનો રિવાજ દાખલ થયો ન હતો. દાતણનો કૂચો મોઢામાં ફરતો જાય, બધા જયશ્રીકૃષ્ણ કરતા જાય.

ભૂપતભાઈ, કાંતાબેન, ત્રણ સંતાનો, ઘરડા માબાપ, ડબલ રૂમમાં સાત જણા રહે. સોનલ સૌની લાડકી. કોઠા ડાહી એની મા કાંતાબેન જેવી. સોનલે નાની ઉંમરમાં સારું એવું કાઠું કાઢ્યું. મેટ્રીક પાસ થઈ કે જલદી એના હાથ પીળા કરી દીધા. ચાંદના ટુકડા જેવી સોનલ. ભારે નસીબદાર, પૈસાવાળું સાસરું મળ્યું. ઘરના ધંધા અને ગાડી. સોનલને લેવા મૂકવા ગાડી આવે. એનો વર શ્રીકાંત મળતાવડો અને ઉદાર. સોનલના બે ભાઈઓ ભણી રહ્યા, શ્રીકાંતે એમને પોતાના ધંધાની દલાલીનું કામ સોંપ્યું. સોનલના ભાઈઓ છે, ભલે કમાઈ ખાય. કોઈની આંગળી પકડીએ, તો પગભર થઈ જાય. સોનલબેનના માનપાન વધ્યા. બેન આવ્યા, બેન આવ્યા. સોનલ આવવાની હોય, ભાઈભાભીઓ અછોવાના કરે.

સોનલ અને શ્રીકાંત ભોળિયા, ભાઈઓએ ધંધામાં ધાલમેલ કરી, શ્રીકાંતના વળતા પાણી થયા. ગાડી વેચી નાંખવી પડી. શ્રીકાંતને લાચારીથી નોકરી સ્વીકારવી પડી.

સોનલના ભાઈઓને ત્યાં ગાડીઓ આવી ગઈ. પૈસો પૈસાને ખેંચે. ભાઈ-ભાભી વટ મારે, ભાભીઓ અવનવા દાગીના વસાવે, મોંઘાદાટ કપડાં પહેરે. હલકું પાત્રને અદકું ભણ્યા જેવો ઘાટ થયો. આછલકાઈ વધી ગઈ. ભાઈના દીકરાઓ પણ સોનલકૂંઈ સાથે તોછડાઈથી વર્તે. એની એ જ સોનલબેન. પૈસો હતો ત્યારે સારાસારી, એ જ બેન બનેલીએ એમને ઊંચા લાવવા ધંધો બતાવ્યો, ધંધો પચાવી તો પાડ્યો, ઉપકાર ભૂલી ગયા. પડતા ઉપર પાટું મારે.

સોનલને બહુ મનદુઃખ થાય. માબાપની હયાતિ નથી. ભાઈ-ભાભી પરાયા જેવા થઈ ગયા છે. સોનલમાં સમતાભાવ છે, એ બધું ગળી ખાવા તૈયાર છે. પોતાનું અપમાન થાય, સહન કરી લે, પણ શ્રીકાંતનું અપમાન થાય એ એનાથી સહન થાય નહીં.

ભાઈઓ પાસે દોમદોમ સાલ્વબી થઈ ગઈ તેથી એમના તોરનો પાર નથી. સોનલ બળેવને દહાડે રાખડી બાંધવા જાય, કોઈ એને જમવાનો ભાવ પણ ન પૂછે. ઘણીવાર ભાભીઓ કહી દે, તમારા ભાઈને ધંધામાંથી નવરાશ ક્યાં મળે છે, રાખડી મૂકી જાઓ, કોઈ પાસે બંધાવી લઈશું. સોનલ ભાઈબીજનું જમવાનું આમંત્રણ આપે, ભાઈઓને ગરીબ બેનની શરમ લાગે. એ શું જમાડવાની? હવે કોઈ કોઈને ઘેર જમવા જતું નથી. હોટલના પૈસા એને પરવડવાના નથી.

સોનલ બધું સાનમાં સમજે છે. ગઈ કાલે પોતાનો વારો હતો. પૈસો હતો, ગાડી હતી. આજે ભાઈઓને ત્યાં સાલ્વબી છે. મારા ભાભીઓ છે, ભલે સુખી રહે. બેનની આંતરડી ભાઈઓને દુઆ જ દેતી રહે.

એક સરખા દિવસ કોઈના જાતા નથી. ભરતી પછી ઓટ આવી. કાયમ માટે ઓટ રહેવાની નથી. ફરી ભરતી આવશે. સોનલ હિંમત

હારે તેવી નથી. આશાસ્પદ છે. સોનલનો દીકરો અઢારનો થયો. પપ્પા શ્રીકાંતની નોકરી છોડાવી દીધી. પોતે કમાતો થઈ ગયો, જાત મહેનત અને હોંશિયારી. ત્રણચાર વર્ષમાં તો સોનલને ત્યાં સોનાનો સૂરજ ઊગ્યો. દીકરા મેહુલે ધંધો વિકસાવ્યો અને મર્સીડીઝ કાર પણ વસાવી. સોનલ કહે દીકરા, સારા દહાડા આવ્યા, હરખાઈ જવાનું નહીં, છલકાઈ જવાનું નહીં. અભિમાન રાજા રાવણનું યે રહ્યું નહીં.

આ બાજુ ભાઈઓના દીકરાઓ મોજશોખમાં રાયવા લાગ્યા. મહેનત કરવી નહીં. ધંધા પર ધ્યાન આપ્યું નહીં. ધંધામાં નવી ટેકનોલોજી વાપરવી પડે. કેડીટ કાર્ડ ઉપર શોર્પીંગ કર્યા કરે. ઉધારી વધતી ચાલી. વ્યાજનું ભારણ વધતું ચાલ્યું. સાલ્સબી ઘસાતી ચાલી. ભાઈ-ભાભીને પસ્તાવો થયો. દીકરાઓ ઉપર કાબુ રહ્યો નથી. આડા અવળા ગોરખધંધા કરે. માબાપનું અપમાન કરે. ભાઈ-ભાભીઓ દુઃખી દુઃખી થઈ ગયા. કરણી તેવી ભરણી. ઘરબાર વેચવાનો વારો આવ્યો. ફ્લેટ લીલામ થવા લાગ્યો. બેંકની જપ્તી આવી.

બળેવ આવી, બહેન સોનલના મનમાં કોઈ રાગ દ્વેષ નથી. એ તો એ જ ભોળા ભાવે ભાઈને ત્યાં રાખડી બાંધવા ગઈ. અત્યાર સુધી ભાઈઓએ રાખડી બંધાવી ન હતી. ગરીબ બેનની મશ્કરી ઊડાવી હતી. આજે બંને ભાઈઓ ઘરે હાજર રહ્યા. ભાભીઓએ નણંદને ભાવતી વાનગી બનાવી. બેનનું ભાણું પીરસવાનું શરૂ થયું.

સોનલ કહે, ઊભા રહો, થાળી પછી પીરસજો. પોતાના હાથના કડાં, ગળાનો સોનાનો હાર કાઢી થાળીમાં મૂક્યા. ભાઈ-ભાભીને કહ્યું કે આ માનપાન સોનલબેનના નથી. સોનલબેનના સોનાના દિવસ ફરી આવ્યા એના છે. મને નહીં, સોનાને, મારી સમૃદ્ધિને જમાડી રહ્યા છો. મારા ખરાબ દિવસો હું ભૂલી નથી. અપમાનના કડવા ઘૂંટડા ગળી ખાધા છે. તમારા ઘરનું પાણી પીવાનું અગરાજ છે. બાધા છે, જમીશ નહીં. ભલે તમે એક બેનની આંતરડી કકળાવી, પણ આ બેનના અંતરમાં ભાઈ માટે દુઆ જ દુઆ છે. ભગવાન તમને સારા દિવસો દેખાડે.

જ્યારે જરૂર પડે ગાડી મંગાવજો, કોઈ ચીજ વસ્તુની જરૂર પડે આ બેનના ઘરના દરવાજા સદાયે ખુલ્લા રહેશે, મારા અંતરના દરવાજાની જેમ.

સમય સમય બલવાન હે,
નહીં માનુષ બલવાન.
કાબે અર્જુન લૂંટિયો
યે હી ધનુષ યે હી બાન.
સુખ આવ્યું છલકાઈ જવું નથી. દુઃખ આવ્યું,
કાયરની જેમ પીઠ દેખાડવી નથી.
ઊંચી નીચી ફર્યા કરે જીવનની ઘટમાળ.
હરખ નથી, અફસોસ પણ નથી.

ઘડતર

અમારા ગામમાં એક ગાંડાકાકા, એમના બાપાનું નામ ડાહ્યાકાકા, તેથી ગામ આખું એમને ગાંડા ડાહ્યાને નામે ઓળખે. ડાહ્યા દાદા ખરેખર નામ પ્રમાણે ડહાપણનો દરિયો. પાંચમાં પૂજાય. ગામ આખું એમની સલાહ માને. કોઈપણ વિકટ પ્રશ્ન હોય, ડાહ્યાદાદા ચપટીમાં ઉકેલી આપે. બધાને એમની ઉપર વિશ્વાસ. એમની સલાહ ખોટી હોય નહીં. કોઈના ખેતીવાડીના પ્રશ્નો હોય, બાપદાદાની વારસદારીના પ્રશ્નો, સગાઈ લગ્નના પ્રસંગ હોય, કે દા'ડા પાણીના. ડાહ્યાદાદા બધું સંભાળી લે.

ડાહ્યાદાદાને એક જ દીકરો ચંદુ. એને લોકો ગાંડાલાલ કહે, ગાંડાલાલ અને એક જ દીકરી. ગામડામાં બધાના બે નામ રખાય. બધા બીજા તોછડાં નામે ઓળખાય, કોઈ બચુ, કોઈ બુચો, કોઈ ટપુડો. એમ ગાંડો ડાહ્યો. ડાહ્યાદાદાને એક જ દુઃખ કે એમનો દીકરો એમના જેવો ડાહ્યો ન થયો. પાપા કહેતે હૈ બેટા બડા બનેગા, મેરે જેસા નામ કરેગા. ચંદુ તો તોફાન મસ્તી કર્યા કરે. બધે બાખડી બાખડીને આવે. ગામ આખાનો ન્યાય કરે એ બાપાનો દીકરો આવો પાક્યો? ડાહ્યાદાદા કકળાટ કર્યા કરે, તારામાં ક્યારે સમજ આવશે, સાવ અડબોથ જેવો રહ્યો. નથી કમાતો, નથી ધંધામાં ધ્યાન આપતો. કોણ દીકરી દેશે? આટલો બધો પથારો પાથર્યો, મારી પાછળ કોણ સંભાળશે? અને ગાંડાલાલના મનમાં ઠસતું જાય કે હું અડબોથ છું. મને કંઈ આવડતું નથી, આવડવાનું નથી. ઇન્ફીરીયોરીટી દૃઢ થતી જાય.

ગાંડાલાલની મા સમજુ બેન. સમજુબેન સમજણનો ભંડાર. બહું જ વ્યવહારુ-પ્રેક્ટીકલ-અસલના જમાનામાં વર ન જોવાતો પણ પૈસાવાળું ખાનદાન ખોરડું જોવાતું. શ્રીમંતોની દીકરીઓના માંગા આવતા. સમજુબા બધાને ના પાડી દે.

સમજુબાએ પોતાના પિયરની પડોશી બહેનપણીની દીકરી કૃતિ ઉપર પસંદગી ઉતારી. સમજુના દીકરા હારે દીકરી દેવામાં કંઈ વાંધો નહીં. રંગેચંગે દીકરો પરણાવી લાવ્યા સમજુબા. કંકુ ને કન્યા, સાજન-માજન, લગનનો બધો ખર્ચ પોતે ઉપાડી લીધો. સમજુબા કૃતિને દીકરી જેવી ગણી પ્રેમભર્યો વ્યવહાર કરે. દીકરાને સમજાવે, કે આવી સરસ છોકરી મળી છે, સાચવી જાણજે. હવે થોડો ઠાવકો થઈ જા. કૃતિને જોઈ ગાંડાલાલ ખુશ ખુશ. આવી પ્યારી પ્યારી પત્ની, ગામમાં એના વખાણ થાય તો હવે પોતે જ સંભાળી લેવું પડશે. એ ડાહ્યોડમરો થવા લાગ્યો. માની ફુલામણી અને બૈરીનું પ્રોત્સાહન. ગાંડાલાલ જાણે ડાહ્યાલાલ થવા લાગ્યા. બોલવાનું ઓછું કરી નાંખ્યું. કૃતિ વહેલી સવારે પતિને તૈયાર કરી બાપા સાથે ધંધે મોકલાવી દે. શરૂઆતમાં કેઈ સમજ ન પડે. બાધા મારે પણ મનમાં એક વાત નક્કી કે બાપા કહે કે તું અડબોથ જેવો છે, એ સાંભળવું જ નહીં. માએ કહ્યું છે, બૈરીએ કહ્યું છે- હોંશિયારી કોના બાપની? કામ કામને શીખવે. કામ કરવાની લગની લાગી જશે, કમાતા થઈ જશે, ડાહ્યામાં ખપશે.

એક વરસમાં તો ગાંડાલાલમાં ઘણો બધો ફરક આવી ગયો. હવે એ ધીરે ધીરે મેચ્યોર થવા લાગ્યો છે. બધાની વાત પૂરેપૂરી સાંભળવી, પછી ધાર્યું મનનું કરવું. થયું એવું કે ડાહ્યાદાદાને હાર્ટએટેક આવ્યો, એ વખતે ગાંડાલાલ એકલો હતો ઓફિસમાં, બાપાની હાલત જોઈ ગભરાઈ ગયો, તરત જ પહેલો ટેલીફોન ડોક્ટરને કર્યો, એમ્બ્યુલન્સ બોલાવી બાપાને હોસ્પિટલમાં દાખલ કરી દીધા. મા તથા કૃતિને ફોન કરી બોલાવી લીધા. સ્વાભાવિક છે ડોક્ટર તો સૌ પહેલાં પેશન્ટના અંગત સગા તરીકે દીકરા-વહુને જ પેશન્ટની હાલત, ટ્રીટમેન્ટ બાબત વાત કરે. કૃતિમાં કોઠાસૂઝ. એ નિર્ણય કરે, પણ ગાંડાલાલને આગળ ધરે, તમે કહી દો કે અમને તમે જે સલાહ આપો તે મંજૂર છે. ગાંડાલાલને બાપા ઉપર બહુ પ્યાર. રાતદિવસ ઊભે પગે બાપાની ચાકરી કરે, ડોક્ટર મંગાવે તે દવાદારૂ લઈ આવે. બપોરે હોસ્પિટલમાં કૃતિ બેસે એ દરમિયાન દુકાને આંટો મારી આવે. બાપાની પંદર

દિવસની માંદગીમાં ટ્રીટમેંટ બાબત ડોક્ટર સાથે ચર્ચા કરવી, રીપોર્ટ કઢાવવા, પૈસાની વ્યવસ્થા કરવી. માથે પડ્યું, કરતો ગયો, આવડતું ગયું. હોસ્પિટલના ધક્કા ખાવા પડ્યા, પગે પાણી ઉતર્યું. કોણ સગાવહાલા કેટલા પાણીમાં છે. એનો અનુભવ થયો. બીમારીનો ખાટલો પડે ત્યારે માથે શું શું વીતે એની સમજ પડી. મોટી માંદગી આવી તો ગાંડાલાલને ઘણું બધું જાણવા મળ્યું, થોડો ઘણો ઘડાયો, ઘડતર મળ્યું.

તકલીફ આવે ત્યારે સામટી આવે. ડાહ્યાબાપા બીમાર છે જાણી એમના ભાઈ કિશોરકાકાએ જુદાં કરવા ઉપાડો લીધો. ભાઈઓના ભાગલા પડ્યા. જો કે હવે ડાહ્યાદાદા ખાટલામાં પડ્યા પડ્યા યે નિકાલ પાડવા સમર્થ હતા. સમજુબાની સલાહ લેવાય. મકાનના બે ભાગ, દુકાનના બે ભાગ, સહિયારી મિલકત વિભક્ત થઈ ગઈ. હવે ભાગે આવેલું ઘર નાનું પડે, મોકળાશ ન રહી, કૃતિએ કહ્યું, આપણે ઉપર બે માળ લઈએ. કડિયા મજૂર બોલાવ્યા, માલસામાન પોતાનો, મજૂર ઉપર દેખરેખ રાખવાની, ખર્ચાનો હિસાબ રાખવાનો. મકાનના નકશા પાસ કરાવવાના. ગાંડાલાલ બાપા કહે તેમ દોડાદોડી કરે, કોની પાસે કેવી રીતે કામ કઢાવવું, કળવકળ આવવા લાગી.

મ્યુનીસીપાલીટીમાંથી પરમીશનો લાવવાની. ઘરમાં સગવડો ઉતારવા મહેનત કરવી પડી. કેટલી વીસે સો થાય એ ખબર પડવા લાગી. ગાંડાલાલને હવે કોઈ અડબોથ કહેતું નથી. બાપા ઢીલાઢફ પડી ગયા છે. મા અને પત્ની બંને બધે ગાંડાલાલને આગળ કરે. એનામાં આત્મવિશ્વાસ દૃઢ થવા લાગ્યો. આઈ કેન ડુ ઇટ. ચણતરનું ભાન આવ્યું.

બરાબરનો અડધોઅડધ હિસ્સો મિલકતમાં મળી ગયો છતાં કિશોરકાકાએ કોર્ટમાં કેસ માંડ્યો. ગાંડાલાલે કોઈ દિવસ હોસ્પિટલ જોઈ ન હતી, મ્યુનીસીપાલીટીની ઓફિસ જોઈ ન હતી, કોર્ટ-કચેરીના પગથિયાં ચડ્યો ન હતો. માથે પડ્યું. હજુ ડાહ્યાબાપા પથારીમાં પડ્યા પડ્યા માર્ગદર્શન આપ્યા કરે છે. મા અને પત્ની પ્રોત્સાહન આપે છે. ગાંડાલાલમાં હિંમત વધતી ગઈ. ડાહ્યાબાપાને ગામ આખામાં

સારાસારી હતી, ઇજાત હતી, એ બધું આજે કામ આવે છે. હવે ગણતર આવ્યું. સામો માણસ કેટલો લબાડ છે. એના મનમાં કેવા કેવા કાવાદાવા છે. વકીલો અણજોઈતો લાભ ઉઠાવી ન જાય, ચબરાકી કેળવવી પડે. ભોળપણ ન ચાલે. ચાલાકી રાખવી પડે.

હવે બહેન મોટી થઈ, એનું ભણતર પૂરું થયું, સમજુબેન કહે કે દીકરા હવે બહેન માટે મૂરતીયો શોધવાનો છે, એના લગ્ન લેવા પડશે. જન્માક્ષર મેળવવા, છોકરાની ચાલચલગત વિષે ભાળ મેળવવી, ખાનદાની તપાસવી, કેટલી બધી ચોકસાઈ કરવી પડે. કૃતિના મામાનો દીકરો ભાઈ વેકેશનમાં કૃતિને ઘરે અઠવાડિયું રહેવા આવ્યો. એ એન્જનીયર હતો. અહીં કોઈ પ્રોજેક્ટ અંગે સર્વે કરવા આવ્યો હતો. કૃતિએ પોતાની નણંદ માટે પ્રસ્તાવ મૂક્યો. વૈભવને કૃતિ પસંદ પડી, કૃતિને વૈભવ પસંદ પડ્યો. લગ્ન લેવાયા. ગાંડાલાલને ખાસ મહેનત કરવી પડી નહીં. પગના તળિયા ઘસવા પડ્યા નહીં.

ઘેરબેઠા ગંગાજી પધાર્યા. ડાહ્યાબાપા ખાટલામાં પડ્યા પડ્યા માર્ગદર્શન આપે. જાનૈયા સાચવવાના, સાજનમાજનને આમંત્રણ આપવાના, કંકોત્રીથી માંડી જમણવાર, હસ્તમેળાપ, વિદાય સુધીના પ્રસંગો ઉકેલવાના. દીકરીવાળા તરીકે સલુકાઈથી વર્તવું પડે. અવસર આટોપવાનો ઉમંગ હતો, ચિંતા હતી. સમજુબેન, પત્ની કૃતિ અને બાપાના સલાહસૂચનો, પ્રસંગ આનંદભરે પાર પડી ગયો. હવે તો એનામાં ખૂબ મેચ્યોરીટી આવી ગઈ. ઘડતર, ગણતર, ચણતરથી એ પીઠ બની ગયો. હવે જમાનો બદલાયો, એને કોઈ ગાંડાલાલ કહેતું નથી હવે એ ચંદુના નામે ઓળખાવા લાગ્યો છે.

સમાજમાં ઘરે ઘરે પ્રસંગો આવતા હોય છે. ગરીબ કે તવંગર, સૌ પોતપોતાના પરિવારની ખાનદાની, આબરૂ મુજબ પ્રસંગો પાર પાડતા હોય છે. ફક્ત ભણેલી વ્યક્તિ જ શાણી હોય એવું નથી હોતું. ચંદુ ભણલો નથી તો યે હવે એની ગણના શાણા માણસમાં થવા લાગી છે. વડીલોની દોરવણી, પત્નીનું માર્ગદર્શન અને પોતાની કોઠાસૂઝથી ચંદુ ના માન સન્માન વધવા લાગ્યા. હવે કોઈ એને અડબોથ કહેવાની

તુમાખી કરી શકે તેમ નથી. એના વાણી, વિચાર, વર્તનમાં પરિપૂર્ણતા આવતી ગઈ છે. પરિપક્વતા આવે છે ભણાતર કરતાં ગણાતરમાંથી અને તેથી વિકસે છે, વ્યવહારિકતા, પ્રેક્ટીકલ સમજ.

માંદગી દરમિયાન ધીરજ, સહિષ્ણુતા, સહનશીલતા કેળવાય. બીજાની વ્યથા જોઈ હમદર્દી જાગે. માનવતા પ્રકટે. કહે છે, લગન માંડી જુઓ અને ઘર ઉભેળી જુઓ. ચંદુને બાપાની માંદગીને કારણે સમજ આવી. બેનના લગન લીધા અને ઘર બાંધવાનો પ્લાન ઘડાયો. અનુભવોને કારણે પરિપક્વતા, સમજણ આવતા ગયા.

એમાંયે કાકા સાથે કોર્ટકચેરીમાં દાવો લાંબો ચાલ્યો. વાદવિવાદ, સચ્ચાઈ, પુરાવાઓ રજૂ કરવા, ચોક્કસાઈ વિકસ્યા. હવે વ્યવહાર ડાહ્યો બની ગયો છે ગાંડાલાલ -ચંદુ. કોઈ સાથે અતિ નિકટતા કેળવવી નહીં, કોઈ સાથે પરાયાપણાનો ભાવ કેળવવો નહીં. લાભહાનિના પલાખાં માંડતા રહેવું એ મેચ્યોરીટીની પારાશીશી.

એકનો એક માણસ, પરિસ્થિતિ બદલાય, પરિમાણો બદલાય, સ્વભાવ બદલાય, જીવનના મૂલ્યો એને સમજાવા લાગે. ચાણક્યનીતિ અપનાવવી પડે જો જીવનસંગ્રામમાં સફળ થવું હોય તો. સામ, દામ, ભેદ, દંડ બધી નીતિ શીખવી પડે. દુશ્મનની શક્તિ ઓછી આંકવી નહીં. પોતાના આત્મવિશ્વાસને નબળો પડવા દેવો નહીં. અવિશ્વાસ કોઈનો યે ન કરવો, પણ વિશ્વાસ તો ખાસ ખાસ- અમુક તમુક માણસોનો જ કરાય.

પરિસ્થિતિ મુજબ જાતને ઘડતા જઈએ તો જ જીવનમાં પ્રગતિ, ઉન્નતિ સાધી શકાય. ચંદુ નસીબદાર છે કે તેને માબાપનો પ્યાર મળ્યો. પત્નીનું પ્રોત્સાહન મળ્યું. એના જીવનનો નકશો જ બદલાઈ ગયો.

ચૈતન્ય

જીવન એક વહેતી નદી છે. જેમાં અનેક સંભાવનાઓના મોજાં ઉછળે છે. એમાં યે માનવ જીવન સતત ઉત્ક્રાંતિના નિયમ મુજબ વિકસતું રહ્યું છે. હજુ તો ઘણા અંધારા ઉલેચવાના બાકી છે. વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીનો અભૂતપૂર્વ વિકાસ થઈ રહ્યો છે. માણસના હૈયા અને મગજના વિકાસ માટે ચારેય દિશાઓના બધા દરવાજા ખુલ્લા છે. જીવનની પ્રત્યેક ક્ષણ વિકાસ માટેની એક એક તક સમાન છે. યાતાયાત માટે ગાડાં બળદનો, ટ્રેનનો જમાનો નથી રહ્યો. સુપર જેટ વિમાનો, એસ એમ એસ, વોટસ એપ જેવા પ્રગતિકારક ઉપકરણો હાથવગાં, ખીસાવગા થઈ ગયા છે. દરેક માણસે પોતાનામાં પડેલી સંભાવનાઓને તપાસવી જોઈએ, જાણવી જોઈએ. માનવ માત્રને અંતર્બાહ્ય દર્શનદ્રિયો આપી છે, પ્રત્યક્ષરૂપે. શરીરના એક એક અંગનું કૌશલ્ય દાખવવાનો સમય છે, આપણી સક્ષમતા વધારવાની છે. ઇશ્વરે ઘડેલી આ શરીર રચના અદ્ભુત છે. સાડાત્રણ હાથના બનેલા શરીરમાં એક ટચલી આંગળી કે અંગુઠાનું કે આંગળીના ટેરવાનું યે મહાત્મ્ય છે. ટેરવાં બોલે ને તાર સાંભળે રે! ટેરવાની સૂક્ષ્મ વાણી તંબુરાના તારને રણઝણાવી દે. અંગુઠો ચેતનાહીન બની જાય પછી જુઓ એકે કામ કરી શકાય છે ?

નાની મારી આંખ તે જોતી કાંક કાંક

આ તો કેવી ગજબ જેવી વાત છે.

નાના મારા પગ, એ ચાલે કાંક કાંક

આ તો કેવી અજબ જેવી વાત છે.

ઇશ્વરે આટલો સુંદર મનુષ્ય દેહ આપ્યો. દેહની માંદગી મન-બુદ્ધિ-ચિત્ત, અંતઃકરણનું વિશિષ્ટ સ્થાન છે. સૌથી સર્વોત્તમ અને સુંદર ચીજ છે માનવનું હૈયું. માનવતાસભર હૈયું એ આપણી અંતઃગુહા છે.

જેની ભીતર આત્માની જ્યોતિ ઝળહળ ઝળહળ પ્રકાશે છે. આપણે કેટકેટલી સમૃદ્ધિના સ્વામી છીએ. મનુષ્યજીવન મળ્યું છે તો એ સમૃદ્ધિની પીછાણ કેળવી વિશેષ સમૃદ્ધ બનવાનું છે.

એ ક્યારે શક્ય બને ? સૌ પ્રથમ આપણને આપણી જાતની ઓળખ થવી જોઈએ. જેને Self Awareness કહેવાય. આપણી પ્રજ્ઞા પ્રકટે તો જ આપણી અસ્મિતાનું ભાન થાય, આત્મવિશ્વાસ પ્રકટે. એટલું ભાન પણ થવું જોઈએ કે બધું મારા થકી જ થઈ રહ્યું છે એ અભિમાન મિથ્યા છે. કરતલ દૂજો હોઈ - એ દૂજો કોણ ? સર્વ શક્તિમાન પરમાત્મા. એની પ્રેરણા વિના આપણે કશું કરવા સમર્થ નથી. આત્મવિશ્વાસ જાગે તો જ પુરુષાર્થ કરવાની પ્રેરણા મળે. પરાક્રમ કરીએ તો જ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય.

બાળક નાનું હોય ત્યારથી જ એના મનમાં વિશ્વાસ જગાવીએ, શ્રદ્ધા જન્મે, હું મોટો થઈ, ડોક્ટર બનીશ, એન્જનીયર બનીશ, આ બીકર્મીગની વાત છે. જેના થકી સાહસ કરવાની વૃત્તિ જન્મે.

ઉત્સાહથી થનગનતા યુવાનોમાં અસ્મિતા જગાડી શકીએ તો એમની જીવનયાત્રા પૃથ્વી પરની અત્યંત સુંદર ઘટના બની જાય. આપણે તો પાર ઉતરવા આવ્યા. યુવાનો પાસે પાંખ છે, વડીલો પાસે અનુભવની આંખ છે. અનુભવ થકી પરિપક્વ થયેલા ધોળા વાળ છે. એ બધાનો સમન્વય સાધવાનો ભગીરથ પ્રયાસ કરવાનો છે. યુવાનો માટે એક દીર્ઘ, વિસ્તરતો જતો જીવનપટ છે. જે વિસ્તૃત છે. યુવાનોની હથેળીઓની હસ્તરેખાઓમાં સાકાર કરી શકાય એવા અનેક સપનાઓ સંઘરાયેલા, અંકાયેલા પડ્યા છે. યુવાનોના બાવડામાં અદ્ભુત બળ છે.

ઘટમાં ઘોડા થનગને ને આતમ વીંઝે પાંખ

અણદીઠેલી ભોમ પર યૌવન માંડે આંખ

એ નવો ચીલો ચીતરી શકશે, પુરુષાર્થ થકી.

નવું નવું કરવાનું છે પણ જૂનાને ઉવેખવાનું નથી. અનુભવની ચકાસણી પછીનું જ્ઞાન લાભદાયી નીવડે. મંદિરપૂજા-દેવસેવા, વડીલ

સેવા, લગ્ન સંસ્થા એ બધા સંસ્કાર પ્રેરક વિચારોને અવગણવાથી બહુ મોટું નુકસાન થશે. સંયમની પાળ વાસના પાછળ છકી જતા અટકાવશે.

જીવનનો પૂર્વાર્ધ કાળ પણ અસ્મિતાનો અને ઉત્તરાર્ધ કાળ પણ અસ્તિત્વનો ઉત્સવ બની રહેવો જોઈએ. આપણે માનવી છીએ. માનવતા આપણો ધર્મ છે. આપણી એક સ્વતંત્ર હસ્તી છે. ઇશ્વરે આપણું સર્જન કર્યું તો સહેતુક હશે જ. આપણું ગંતવ્યસ્થાન શું ? કર્તવ્ય શું ?

જીવીએ છીએ. બાહ્ય ઇંદ્રિયો થકી કર્મ કરતા રહીએ છીએ, મન બુદ્ધિનો ઉપયોગ કર્યો. હવે મનબુદ્ધિને અંદરની તરફ વાળીએ. મનને ઉન્મન બનાવીએ, બુદ્ધિને ઉન્નત બનાવી પ્રજ્ઞા પ્રકટાવીએ, ચિત્તને ચૈતન્યરૂપ બનાવીએ તો જ અંતરાત્માનો પ્રકાશ ઝીલી શકીશું. જીરવી શકીશું.

ઇશ્વરે જેવા મોકલ્યા હતા તેવા જ થઈને ફરી ઇશ્વર પાસે જવાનું છે. શોભા ઠઠારા-માલ મિલકત અહીંના અહીં જ રહી જવાના છે. જો ખાલીખમ થઈ જતા આવડે તો કોઈપણ પ્રકારના બોજ વિના પ્રવાસ સરલ બની જશે. રાગ દ્વેષ આદિ રિપુઓની નિર્જરા કરી હળવાફૂલ બની જવાનું છે તો જ વિકાર મુક્ત જીવ મોક્ષનો અધિકારી બની શકશે.

નવચેતના

બપોરનો બે વાગ્યાનો સમય છે. બહાર ધોમધમ છે તાપ. સુમિત્રા હજુ હમણાં જ ઘરકામમાંથી પરવારી છે. વહુરાણી કીટીપાર્ટીમાં ગયા છે. ક્યારે પાછા આવશે એ તો પૂછાય પણ નહીં અને કોઈ કહીને પણ ન જાય. રસોડામાં ઢાંકોઢૂંબો કર્યો. નોકરાણી હજુ વાસણ ધસવા આવી નથી. સુમિત્રાએ હોલમાં સોફા પર લંબાવ્યું, ટી.વી. ચાલુ કર્યું, બારણું બંધ કર્યું. પંખો ચાલુ કર્યો. સોફા પર આડા પડ્યા. આ એક કલાક મળે છે આરામ, છાપું વાંચો ને ટી.વી. જુઓ. ઉંમર જણાય છે, થાક વર્તાય છે. આમ તો હજુ ૬૫મું ચાલે છે, પણ શારીરિક અને માનસિક ઘસારાને કારણે મનોબળ ઢીલું પડતું જાય છે.

જરા આંખ મીંચાવા લાગી ત્યાં બેલ ઘણાઘણી ઊઠી. કોણ હશે અટાણે આવા ધોમતડકામાં, બળબળતી બપોરે? દરવાજો ખોલ્યો, સુમિત્રા સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. એની પ્રિય સખી વિભા ઊભી હતી. કેટલા વર્ષે જોઈ એને? એ તો પરણીને લંડન સ્થાયી થઈ ગઈ છે. એટલી જ ખરખબર હતી.

આમ ફાટી આંખે જોઈ શું રહી છે, હું વિભા છું. જાણે ભૂત ઊભું હોય તેમ ભડકી કેમ ગઈ? સુમિત્રા કહે, આમ અચાનક, કેટલા સમયે જોઈ, નવાઈ તો લાગે જ ને! વિભા કહે, ચાલ જરા ઠંડું સરબત નહીં તો છાશ પાઈ દે. તરસ લાગી છે. બંને બહેનપણીઓ વાતે વળગી. અલકમલકની વાતો કરી. વિભા મશ્કરીના મૂડમાં હતી. આટલી વહેલી સ્વૈચ્છિક નિવૃત્તિ લઈ લીધી શા માટે? કામકાજ વગર તને ગમે છે કેમ? ગોળમટોળ થઈ ગઈ. આખો દહાડો આરામ કરે અને ટી.વી. જોયા કરે પછી શું થાય? સુમિત્રા રડી પડી. મનમાં દબાયેલી હૈયાવરાળ ઠાલવવા માંડી.

બંને બહેનપણી રસોડામાં ચા બનાવવા ગઈ. બધું રમણ-ભમણ

પડ્યું હતું. ગેસ પર ઊભરાયેલા દૂધનો રેલો હતો. સુમિત્રાએ સાડીનો છેડો કમર પર ખોસ્યો. હાથમાં પોતું લીધું. પ્લેટફોર્મ, ગેસ સાફ કરે તો ચા મૂકાય ને! વહુ શોભા છોકરાઓને જમાડી કીટી પાર્ટીમાં ગઈ છે. બધો ઍઠવાડો એમને એમ પડ્યો છે. નોકરાણીનો આવવાનો સમય નિશ્ચિત નથી. ગમે ત્યારે આવે.

ગઈકાલનો અગિયારસનો ઉપવાસ હતો. આજે સવારે ચાની સાથે ટોસ્ટ ખાધા હતા. પછી પૂજાપાઠ કરવામાં મોડું થઈ ગયું. માંડ માંડ બે રોટલીને શાક ખાઈ લીધા લૂસલૂસ. હવે આરામ કરવો હતો. સુમિત્રા અમદાવાદની શાળામાં શિક્ષિકા હતી. એમ. એ. કર્યું હતું, એમ. એડ. કર્યું. શિક્ષિકાના પદ પરથી બઢતી મળી. પ્રિન્સિપાલ બની. સ્કૂલમાં વિદ્યાર્થીઓ સુમિત્રાથી ફડફડતી. સ્ટાફ પણ નિયમસર કામ કરે. કારણ સુમિત્રા કડક શિસ્તની આગ્રહી હતી.

સુમિત્રા સોળ વર્ષે મેટ્રીક પાસ થઈ ગઈ હતી. પિતાનું અવસાન થયું, શાળામાં નોકરી સ્વીકારી. ભણતી ગઈ, ભણાવતી ગઈ. ત્યાં મહેન્દ્ર સાથે લગ્ન થયા. પતિ મહેન્દ્ર ભગવાનનું માણસ. ભલો ભોળો. બેંકમાં ઓફિસર. પતિ-પત્ની બંને કમાય. બે દીકરાને ભણાવવા પર બધું ધ્યાન કેન્દ્રિત. સુમિત્રા ટ્યુશન કરે. મોજ-શોખ કરવા પરવડે તેમ ન હતા. દીકરાને ભણાવ્યા, પરણાવ્યા, મહેન્દ્ર કહે હું રીટાયર થયો, તું પણ VRS, વોલન્ટરી રીટાયરમેન્ટ લઈ લે. બહુ ઢસરડા કર્યા, હવે દીકરા-વહુ ઘરમાં છે, એના દીકરાને રમાડીશું. બહારગામ ફરવા જઈશું. સુમિત્રાની કારકિર્દી ઝળહળતી હતી. સ્કૂલમાં બધાની માનીતી પ્રિન્સિપાલ હતી. સ્ટાફ, વિદ્યાર્થીઓ બધાએ વિનંતી કરી. પણ સુમિત્રાએ VRS લઈ જ લીધું. બસ હવે નિવૃત્તિ લઈ આરામ કરીશું. બંને જણા સાથે ફરીશું.

સુમિત્રાબેન નોકરી કરતા હતા. ઘરમાં ખાસ્સી કમાઈ આવતી હતી. સુમિત્રાબેન સવારની પાળીમાં કામ કરતા. બપોરે એક વાગે ઘરે આવે. વહુ ગરમાગરમ રોટલી બનાવે. મહેન્દ્ર-સુમિત્રા સાથે બેસી જમે. સાંજની રસોઈ સુમિત્રા બનાવે. હવે મહેન્દ્ર શાકભાજી લઈ આવે.

છોકરાઓને સાંજે સુમિત્રા ભણાવે.

મહેન્દ્રની હયાતિ નથી. કાળની કોને ખબર છે. સાથે હરવા-ફરવાના સ્વપ્ના ચક્રનાચૂર થઈ ગયા. હવે સુમિત્રા સાસુ ઘરમાં જ છે. વહુ રસોડામાં પગ મૂકતી નથી. ઘરનું બધું કામકાજ સાસુને માથે. હવે ઘરમાં પગાર ક્યાં લાવે છે? આખો કાર્યક્રમ બદલાઈ ગયો. દીકરો બપોરે લંચમાં ઘરે આવે, વહુ દીકરો સાથે જમવા બેસી જાય. સુમિત્રાએ ગરમાગરમ રોટલી જમાડવી પડે છે. ધીરે ધીરે સવારની રસોઈ તેના ગળામાં આવી ગઈ. સાંજની રસોઈ તો પહેલેથી જ એને માથે હતી.

સુમિત્રા-મહેન્દ્રે જીવવાનું પ્લાનીંગ કરી રાખેલું. નિવૃત્ત થયા, હવેથી મોર્નિંગ વોક કરવા જઈશું. આવીને સેવા પૂજા કરીશું. થોડું વાંચન, થોડા વ્યવહારિક કામો - કોઈ સામાજિક સંસ્થામાં ઓનરરી સેવા - સિનિયર સિટિઝન ગ્રુપમાં જોડાઈશું, પિકનીક પર જઈશું. નિવૃત્તિમાં કરવા ધારેલી પ્રવૃત્તિઓની યાદી તૈયાર હતી. પરિતૃપ્તિનો આસ્વાદ માણવો હતો જીવનની સંધ્યાકાળે. હવે આખો કાર્યક્રમ પલટાઈ ગયો છે, પતિ મહેન્દ્રના જવાથી. કામવાળી ફરસદે કામ કરે, પણ સુમિત્રાની બધી પ્રવૃત્તિઓ પર કાપ આવવા લાગ્યો. સવારના ચા-પાણી કરે, મોર્નિંગ વોક બંધ, રસોઈ કરો, સેવા પૂજાના સમયમાં કામ, કામવાળીની રાહ જોઈ બપોરે ઘર સાચવવાનું, વહુરાણીનો પગ હવે ઘરમાં ટકતો નથી. બપોરે સૂવાનો, ટી.વી. જોવાનો, છાપા વાંચવાનો સમય રહેતો નથી. મંડળોમાં સેવા આપવા જવાની તો વાત જ વિસરાઈ ગઈ. સુમિત્રાબેનની હવે તો વહુ ઘરે કીટી પાર્ટી ગોઠવે, કામ સાસુએ કરવાનું - દીકરો રવિવારે જુદા જુદા મિત્રોને બોલાવે. મા તારા હાથના ખાંડવી, પૂરણપોળી બધાને ભાવશે. જાણે દીકરા-વહુએ મળીને માને નવરાશ આપવી જ નહીંને, ભલે ઢસરડો કર્યા કરે. એવો પ્રોગ્રામ ઘડી કાઢ્યો છે. ઘરમાં ઝીણું ઝીણું કામ આખો દિવસ ચાલ્યા કરે. છતાંયે મહેણું, આખો દિવસ ઘરમાં નવરા છો, નિવૃત્ત છો, તમારે શું કામ હોય?

સુમિત્રા ઉલમાંથી ચૂલમાં આવી પડી છે. થાકીને હુસ થઈ જાય છે

સુમિત્રા. આના કરતાં સ્કૂલની નોકરી સારી હતી, માનપાન હતા, બધા એમનો પડ્યો બોલ ઉપાડતા. હવે પૂરતી ઊંઘ મળતી નથી. માથું ભારે લાગે, બેચેની લાગે. ઘરકામ કરવાની આટલી બધી ટેવ ક્યાં હતી? એ ધૂંધવાયા કરે છે, પણ કોને કહે?

નહીં ક્યાંય જવાનું, આવવાનું. જિંદગી વ્યસ્ત થઈ ગઈ છે, છતાં જાણે સુસ્ત થઈ ગઈ છે. કારણ શારીરિક આરામ નથી અને માનસિક શાંતિ નથી. નિવૃત્તિનો નિર્ણય લીધો તે તદ્દન ખોટો હતો. હવે શું થાય?

ઘરમાં બધાને મજા પડી ગઈ, કારણ હવે સુમિત્રા તદ્દન નવરી છે, બધાના કામ કરી આપવા. ઘરમાં શું શું નથી. એનું લીસ્ટ કરવાથી માંડીને મહેમાનો જમાડવા સુધી. અચાનક દીકરા વહુ પ્રોગ્રામ બનાવી નાંખે, એડજસ્ટ થવાનું સુમિત્રાએ. મનમાં ચચર્યા કરે પણ હવે એનું સાંભળે છે જ કોણ? સુમિત્રાની આવી બધી હૈયાવરાળ નીકળી વિભા પાસે. હવે ધોબીનો કૂતરો ઘરનો રહ્યો નથી, નથી રહ્યો ઘાટનો.

વિભાએ જોરથી ધબ્બો માર્યો. સુમિત્રા આમ ઢીલા પડી જવાથી બાકીની જિંદગી નહીં નીકળે. મનથી મક્કમ થા. તારું પેન્શન આવે છે. મહેન્દ્ર પણ સારી એવી મૂડી મૂકી ગયો છે. ક્યાં ગયો તારો રૂઆબ? શા માટે દીકરા વહુથી ડરે છે, ફફડે છે. લંડનમાં મારે ઘેર પણ દીકરા-વહુ છે. આપણો વટ રાખવાનો. વહુ દીકરાને લાડ કરવાના. પણ આપણું સ્વમાન જાળવીને! તું તો જાણે વહુ-દીકરાની ઓશિયાળી ગુલામડી બની ગઈ?

વિભાએ સીધો હુકમ કર્યો, ચાલ બહુ ગીતડાં ગાઈ લીધા. કપડાં બદલ. આપણે બંને પીકચર જોવા જઈએ, આયોનોક્સમાં. આજનો દિવસ તારી કંપનીમાં વિતાવવાનું નક્કી કરીને જ આવી છું. સુમિત્રા કહે, સાંજની રસોઈ બાકી છે. વિભા કહે, આપણે બહાર જમી લઈશું, સ્ટેટસમાં - એ લોકો જોઈએ તો ઘરે રસોઈ કરે, જોઈએ તો જાય રેસ્ટોરંટમાં, બધાની ચિંતા કરવામાં તું વહેલી ઉકલી જઈશ. સાપ ડંખ ન મારે પણ ફૂંકાડો તો મારતા જ રહેવું પડે.

ઘરમાં ટેબલ પર ચિઢી મૂકી. વિભા માસી આવ્યા છે. અમે પીકચર જોવા જઇએ છીએ. સાંજે અમે ઘરે જમવાના નથી. તમે રસોઇ કરી જમી લેજો.

અહીંની અંધશાળામાં વિભામાસી ટ્રસ્ટી છે. આવતી કાલથી હું સવાર-સાંજ શાળામાં સેવા આપવા જવાની છું. રસોયાણીનો બંદોબસ્ત કરી લેજો.

અને હા, વિભા માસીનો ખાસ આગ્રહ છે. એની સાથે આવતા મહિને લંડન જવાનો કાર્યક્રમ નક્કી કર્યો છે, તે તમારી જાણ માટે.

વિભા સમયસર આવી ચડી છે, સુમિત્રાના જીવનમાં નવો મંત્ર ફૂંકવા, સ્વમાનભેર જિંદગી જીવવાનું આત્મબળ જગાવવા. તેજને ટકોરો બસ થાય. સુમિત્રાનો આત્મવિશ્વાસ હવે સુદૃઢ બની ગયો છે. પોતાની ભાવિ જીવનની કેડી એ હવે સ્વયં કંડારી લેશે. વિભાની ચેતનાની એક ફૂંક એના બુઝાતા જતા દીપકને સતેજ કરી ગઇ.

કંકુથાપા

કલ્યાણ દાદાનું નામ સાંભળી ગામના લોકોની ફેં ફાટે. પાટલા ઘો જેવી વજજર છાતી, હથોડા જેવા હાથ અને સાવજ જેવું માથું. મોટી મોટી મૂછો અને હાથમાં કડિયાળી ડાંગ. એની સામે ઊભા રહેવાની કોઇમાં હિંમત નહીં. દાદાના ચહેરા પર કરડાકી પણ હૈયું મીણ જેવું નરમ. કોઇ માથાભારે મળે તો એનું માથું ભાંગી નાંખે. પણ દુઃખી માણસનું દરદ જોઇ ન શકે. જેને માથે હાથ મૂકે એને તારી દે.

કલ્યાણ દાદાને એકની એક દીકરી. દીકરીનું નામ રૂખી. રૂખીનું શરીર ભરાવદાર, વીસમું બેઠું છે ઓણસાલ. રૂપવંતી કાયા, એમાં વીસે વાન ખીલે, જોબનવંતી રૂખીનો વટ ભારી. એની જીભ કાતર જેવી ચાલે. ભલભલાને ઝાપટી કાઢે. એ કોઇની સાડી બાર રાખે તેવી નથી. એમાં પાછું બાપનું ઉપરાણું. એટલે આખા બોલી. બાપની લાડકી, ભણવામાં મન નહીં, મેટ્રીક પછી બાપ કહે ઉઠાડી મેલો. દીકરીને સૂંડલો ભરી સોનું આલશું, કોઇ એને પરણવાની ના નહીં પાડે. જ્યાં જ્યાં કલ્યાણ દાદા નજર ફેરવે બધેથી ના આવે. જમાનો બદલાઇ ચૂક્યો છે. આજકાલ ગ્રેજ્યુએટનો યે જમાનો નથી. બધા ડબલ ગ્રેજ્યુએટ છે, ત્યાં રૂખી તો માંડ માંડ મેટ્રીક થઇ હો. બધાને કહે છે કે મેટ્રીક ભણી છું. પણ સાચું ખોટું રામ જાણે. એક તો ઓછું ભણેલી અને મોઢાની મોંફાડ. ગામમાં છાપ ખરાબ પડી ગઇ. બાપ રે કલ્યાણ દાદાની અડફેટમાં કોણ આવે? દૂરથી જ સંબંધો સારા. ઓછું ભણેલી છોડીને હવે ક્યાં નાંખવી. ગામ આખાને ઘોળીને પી જનારો દાદો હવે મશ્કરીને પાત્ર બનવા લાગ્યો છે. આજના જમાનામાં આવું અભણ જેવું ભોથું વળગાડવા કોણ તૈયાર થાય?

એવામાં રૂખીના મામા એક માંગુ લાવ્યા. કોલેજના પ્રોફેસર કિરણભાઈનો દીકરો મૃગાંક. મામાએ રૂખીની વાત મૂકી, પ્રોફેસરે

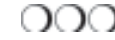
ના પાડી દીધી ઘસીને. મારો ભણેલો ગણેલો દીકરો... પણ મૃગાંક બોલી ઊઠ્યો, ચાલશે, પહેલાં મને છોકરીને જોવા દો. એની સાથે વાતચીત કરવા દો. બીજા રવિવારે કલ્યાણ દાદાને ત્યાં બધા છોકરી જોવા આવશે એવું નક્કી થયું. કલ્યાણ દાદા તો રાજી રાજીના રેડ. પ્રોફેસરનો દીકરો, સંસ્કારી અને ખાનદાન કુંટુંબ. એવો એ ભણેલો ગણેલો છોકરો રૂખીને હા પાડે ખરો? એમણે ઘરમાં વાત કરી. રૂખીની મા તો રાજી રાજીના રેડ. દીકરીનું ગોઠવાઈ જતું હોય, તો ધુમાડાબંધ ન્યાત જમાડશું. વેવાઈઓને પહેરામણીમાં સોનાની કંઠી ને વેવાણને સાડી. દીકરીને તગડો કરિયાવર. આપણી દીકરીમાં ક્યાં કંઈ કહેવાપણું છે ?

રૂખી ઉલટું વિચારતી હતી. માબાપ છોકરો મને પસંદ કરશે કે કેમ એની ચિંતા કરે છે. મને છોકરો ગમશે કે કેમ. બહુ ભણેલો હશે પણ આખર દીકરો તો પંતુજી-માસ્તરનો જ ને! રૂખીને મન માસ્તર અને પ્રોફેસર વચ્ચે કોઈ ફરક ન હતો. કોને ખબર કેમ પણ મૃગાંકને કલ્યાણ દાદાની દિલની દિલાવરી સ્પર્શી ગઈ હતી. બહારથી રફ ટફ દેખાતા કલ્યાણ દાદાની ભલમનસાઈની અનેક વાતો તેણે સાંભળી હતી.

રવિવારનો દિવસ આવ્યો, બરાબર નિયત સમયે સવારે નવ વાગે કલ્યાણ મુખીને દરવાજે ગાડી આવીને ઊભી રહી. મૃગાંક એના પિતા કિરણભાઈ અને માતા. ત્રણ જણા ગાડીમાંથી નીચે ઊતર્યા. મૃગાંકને જોઈ રૂખી ભડકી. આ તો ઓલો પરમ દહાડે મારી ઉપર ગંદા છાંટા ઉડાડનારો ગાડીવાળો છે. મેં તો એને બેફામ સંભળાવ્યું હતું. દેખતો નથી. બેફામ ગાડી ચલાવે છે. મારા કપડાં ગંદા કરી મૂક્યા. રૂખી બોલતી રહી અને ગાડી ચલાવનારો હસતો હસતો આગળ નીકળી ગયો હતો. રૂખી કહે એક તો કપડાં ગંદા કરી ગયો અને ઉપરથી હસે છે - સાલો. ઘરે આવીને રૂખીએ બે દિવસ છાંટાવાળા કપડાંનું પુરાણ ચલાવ્યું. એની મા કહે ધોવામાં નાંખી દે કપડાં, એમાં આટલું બધું તોફાન શાને? રૂખી કહે હવે બીજી વાર દેખા દે તો પાણીથી પાતળો કરી મૂકીશ એને. એ છે ને હું છું.

રૂખી હતી તો રૂડી રૂપાળી. એમાં આજે વાદળી રંગની સાડીમાં વિશેષ શોભતી હતી. બીજો સમય હોત તો રૂખીએ એનો ઉધડો લીધો હોત. આ તો આજે એને જોવા માટે આવ્યો હતો. કંઈ બડબડ કરું તો બાજી બગડી જાય. રૂખી ચૂપ રહી. સારું થયું એ ચૂપ રહી. રૂખી મૃગાંકના બા બાપાને વાંકી વળી પગે લાગી. મૃગાંક ને રૂખી ઉપરની રૂમમાં એકાંતમાં મળવા ગયા. રૂખી શરમની મારી પગ ખોતરતી રહી. તમે મને ના જ પાડશો ને! તમે છાંટા ઉડાડ્યા, હું જેમ ફાવે તેમ બોલી, સોરી.

મૃગાંક કહે અમે રહ્યા પ્રોફેસરો. માણસના માલ્લલાને ઓળખીએ. તને મારી મરજી મુજબ ઘડી શકીશ. તું મારે લાયક બનવા પ્રયત્ન કરશે તો. તે જ દિવસે તું મને ગમી ગઈ હતી. મેં જ તારા નામથી તપાસ કરી લીધી અને નિર્ણય કરીને જ અહીં આવ્યો છું. ચાલો નીચે જઈ વડીલોના આશીર્વાદ લઈએ. સ્પષ્ટવક્તા માણસો જ મને ગમે. મનના મેલા માણસો પસંદ નથી. મેં તારા ઉપર ઉડાડેલા ગંદા છાંટા આજે કંકુના થાપા બની ગયા. વડીલોની સમક્ષ સંમતિની મહોર મારીએ. મૃગાંક અને રૂખી પરણ્યા. રૂખીને આગળ ભણવાની તક આપી. એ ગ્રેજ્યુએટ થઈ. સંસ્કારી પરિવારમાં આવીને એને મૃગાંકનો પાસ લાગી ગયો.

પંગુતા

કોલેજકાળના મસ્તી-તોફાનના દિવસો પૂરા થયા. કામઘંઘે લાગી જવાનું હોય અને પરણીને ઘરસંસાર માંડવાનો હોય. કોલેજ કાળમાં મયુરીના નામના સીક્કા પડતાં. નૃત્યમાં વિશારદ, ફેશનેબલ, તુંડ મિજાજ હતી મયુરી. એની પાછળ અનેક છોકરાઓ ફરતાં રહેતાં. પણ મયુરી એમ દાદ આપે તેવી ન હતી. કોલેજનો અભ્યાસ પૂરો થયો. સૌ સૌને ઘરે ગયા. મને મયુરી પસંદ હતી, મયુરી પણ મને પસંદ કરતી હતી. બે વર્ષ બાદ મારા માટે પૂનાથી માંગું આવ્યું. મારા બા અને મોટાભાઈ પૂના ગયા છોકરીને જોવા માટે. ઋણાનુબંધ - આ એ જ મયુરી જે કોલેજમાં મારી સાથે ભણતી હતી. મયુરી નખશીખ પરી જેવી. દેહયષ્ટિ સુંદર, એનું મનોજગત પણ એટલું જ સુંદર. પ્રેમાળ છોકરી. હું તો હા પાડી બેઠો, મારે વિચારવા જેવું કંઈ હતું જ નહીં. મયુરીને હું નખશીખ ઓળખતો હતો. મંત્રમુગ્ધ થઈ ગયો હતો. ત્યાં એના બાપુજી બોલ્યા, એક વાત સ્પષ્ટ કરી દેવા માંગીએ છીએ. મયુરી બેટા સાડી થોડી ઊંચી કર, તારો પગ બતાવ. અમારી મયુરી નૃત્યવિશારદ છે. સીડી ઉપરથી પડી, પગમાં ફેકચર થયું. પગ થોડો ટૂંકો કરવો પડ્યો, હવે પગમાં જયપુર કુટ પહેરવો પડે છે.

મયુરીમાં બસ આટલી ખોડ છે, એ સ્વસ્થતાથી ચાલે છે. જરાયે ખોડંગાતી નથી. અમારે કોઈને ફસાવવા નથી. સાચેસાચું કહી દેવું છે. મને તો તો યે મયુરીનું ઘેલું હતું. ચલાવી લેવાની, આટલી નાનકડી ખોટ. લગ્ન પછી ફેકચર થયું હત તો શું કરત? પણ એ જમાનામાં બાપા સામે કંઈ બોલાતું ન હતું. બાપા મોહું મચકોડીને દરવાજા સુધી પહોંચી ગયા હતા. ગુસ્સામાં હતા. પહેલેથી કહી દીધું હોત તો મુંબઈથી પૂના સુધી ધક્કો ખાધો ન હોત. બાપાની પાછળ પાછળ મારે જવું જ પડે. મેં પાછા વળી મયુરી સામે જોયું, મયુરીની આંખમાંથી

બે અશ્રુબિંદુ ખરી પડ્યા. એની આંખમાં વિષાદ હતો.

એ વાતને પાંચ વર્ષ વીતી ગયા. બીજા જ મહિને અશ્વિની સાથે મેં લગ્ન કરી લીધા. આજે અમારે ત્યાં ત્રણ વર્ષનો દીકરો છે. એક દિવસ ઓફિસમાં હતો, પત્ની અશ્વિનીનો ફોન આવ્યો. કોઈ આવ્યું છે, તમને મળવા, સરપ્રાઈઝ. જલદી ઘેર આવો હું જલદી જલદી ઘરે પહોંચ્યો - મારો કોલેજ મિત્ર શ્રીકાંત ઘરમાં બેઠો હતો. જો કે એને મળવા માટે મને બહુ ઉમંગ ન હતો. કારણ એ મારી ફેન્ડ ઉપર લાઈન મારતો થઈ ગયો હતો. હું ખસી ગયો. સંબંધોમાં જબરદસ્તી થોડી ચાલે? આટલા વર્ષે શાને માટે આવ્યો હશે મારે ઘરે? હશે કોઈ સ્વાર્થ? હું ધૂંઆ-પૂંવા થતો હતો. મને એની સાથે વાત કરવામાં કાંઈ રસ ન હતો. એ સમજી ગયો હશે, છતાં સ્વસ્થતા ધારણ કરી બેઠો હતો. એણે એની હેન્ડબેગ ખોલી, એમાંથી એક કાર્ડ કાઢ્યું અને ખાસ આગ્રહ કર્યો કે અમારા આ કાર્યક્રમમાં જરૂરથી બંને પધારશો.

હવે ચોંકવાનો વારો મારો હતો. કાર્ડ હાથમાં લીધું. ચહેરો પરિચિત લાગ્યો - અરે આ તો મયુરી? આ શ્રીકાંતને એની સાથે શો સંબંધ? શ્રીકાંતે હળવે રહીને ખુલાસો કર્યો. આ મયુરી, મારી પ્રિય પત્ની થવાની છે, અઠવાડિયા પછી લગ્ન છે. હવે ડાન્સ ક્લાસ ચલાવવા માંગે છે. ડાન્સ ક્લાસનું આમંત્રણ ખાસ મયુરીએ પાઠવ્યું છે, જરૂરથી આવજો, બંને જણા. અમે બંને જણા ખૂબ રાજી થઈશું.

મને અંગે અંગે ઝાળ લાગી. આ શ્રીકાંત મયુરીને પડાવી ગયો? કોલેજમાં મારી એક ફેન્ડને પડાવી હતી અને હવે મયુરીને? સાલો નીચ? વળી મનમાં તરત જ ટકોરો થયો. મારે ને મયુરીને શું લાગે વાગે? મેં જ તો રીજેક્ટ કરી હતી, મયુરીને, એની અપંગ અવસ્થાને કારણે? શ્રીકાંતે ભારે હિંમત કરી કહેવાય. સામે ચાલીને કોઈ તંદુરસ્ત વ્યક્તિ શા માટે અપંગ વ્યક્તિ માટે જાણીબૂઝીને લગ્ન કરે? નક્કી કોઈ સ્વાર્થ હશે?

મારું મન ડહોળાવા લાગ્યું. આ શ્રીકાંતને ફસાવવામાં તો આવ્યો નહીં હોય ને! મારે મયુરીને ચેતવવી પડે, કે શ્રીકાંત કોલેજમાં

લફડાબાજ તરીકે પ્રખ્યાત હતો. મેં મયુરીને ફોન જોડ્યો, એને થોડી ચેતવણી આપવા જતો હતો ત્યાં જ વચ્ચે અટકાવીને મયુરી બોલી. ભાઈ મારા! તમે શું કહેવાના છો એની મને ખબર છે. શ્રીકાંતને બધી વાતની જાણકારી આપવામાં આવી છે. બધું જાણવા છતાં તેઓ મારી સાથે પરણવા તૈયાર થયા છે, એટલું જ નહીં - મને પ્રોત્સાહન આપવા ડાન્સ ક્લાસ પણ શરૂ કરવા માંગે છે. હું નસીબદાર છું કે શ્રીકાંત જેવી નિખાલસ વ્યક્તિને જીવનસાથી તરીકે મેળવી શકું છું. અપંગ હતી. તમને એ પંગુતામાં ખામી લાગી. મારા દૃઢ મનોબળ, નિર્ધાર અંગે તમે કંઈ વિચારવા માંગતા ન હતા. તમારી ઇચ્છા હતી, પણ મારા પગની ખોડ વચ્ચે આડી આવી. મારું પંગુપણું મને નડ્યું, પણ તમારું માનસિક પંગુપણું તમને નડ્યું.

પત્ની અશ્વિનીએ કહ્યું જે બની ગયું તે ભૂલી જાઓ. આપણે મયુરીના ઉદ્ઘાટનમાં જરૂરથી જઈશું. ભૂતકાળમાં તમે જે કંઈ ભૂલો કરી, એ બધું ભૂલી જઈએ. નવા સંબંધને નવેસરથી વિચારણા કરી અપનાવી લઈએ.

અમે ઓડિટોરિયમમાં ગયા. તાળીઓના ગડગડાટથી મયુરીને બિરદાવવામાં આવી. મને ખરેખર શરમ લાગી. મને બે બે સહીસલામત પગ હોવા છતાં હું માનસિક રીતે અપંગ નીવડ્યો. હું ફસડાઈ પડ્યો. લાકડીના ટેકા વિના હવે કદાચ હું ક્યારેય ચાલી નહીં શકું, એવી પ્રતીતિ થઈ.

પડઘો

શાંતાબા પરણીને સાસરે આવ્યા, ઘરમાં ઘેરો એક માણસ. એક પંગતે ચાલીસ માણસ જમવા બેસતા. દેરાણી-જેઠાણી રોટલા ટીપવામાંથી ઊંચી ન આવે. બપોરનું જમણ પૂરું થાય ત્યાં સાંજની તૈયારી. મહેમાનોથી ઘર ભરેલું હોય. પિયરમાં અલ્લહ હતી શાંતા. સાસરે આવ્યા, ભૂમિકા બદલાઈ ગઈ. જવાબદારી વધતી ચાલી. ત્રણ દીકરા અને એક દીકરી, ચાર ચાર સુવાવડો થઈ. સાસુ-સસરા, દિયર, નણંદ બધાની કાળજી લેવાની. કોઈની સેવામાં કયાશ રહી જવી ન જોઈએ. ઘરમાં સાસુ અને વડસાસુ બંને જમાદારો માથા ઉપર બેઠા હતા. સમસમીને, દબાઈ, દુણાઈને જેવું હોય તેવું સાસરું નિભાવવું પડતું. ગમે તેટલું પિયરથી આવે સાસુના મેણાં તો ઉભા જ હોય. દહેજનું દૂષણ હતું. પિયરથી લાવો, ઘર ભરો.

શાંતાબાએ વડીલોની સેવા કરી, આશીર્વાદ મેળવ્યા. પછી તો કુટુંબનું વિભાજન થતું ચાલ્યું. નણંદો પરણી ગઈ. દિયર પરણીને જુદો થયો. પણ શાંતાબાના ત્રણ-ત્રણ દીકરાનો પરિવાર વધતો ગયો. શાંતાબા સાસુ, વડસાસુના જુલમો સહી સહી રીઢા બની ગયા હતા. સંસારના સાચા સ્વરૂપને ઓળખી ચૂક્યા હતા. જમાનાને અનુરૂપ નહીં થઈએ તો ફેંકાઈ જઈશું. દીકરાઓ ભણેલા છે. ઘરમાં ભણેલી વહુઓ આવી છે. બધા કમાય છે. વહુ ઉપર હવે હુકમ ચલાવવાનો જમાનો રહ્યો નથી. સો દહાડા સાસુના હતા, હવે સાસુનો એક દહાડો અને વહુના સો દહાડાનો જમાનો આવ્યો છે. સંસારની એરણ પર ટીપાઈ ટીપાઈને રીઢા બની ગયા છે શાંતાબા. એમણે વડીલપણું દાખવવું છોડી દીધું છે. વહુઓ મને અનુકૂળ થાય એવી અપેક્ષા છોડી દીધી છે. પોતે જ બધાને અનુકૂળ થઈ રહેવું પડશે. પોતાની સાસુ જેવો કરડાકી ભર્યો ચહેરો હવેની વહુઓ સાંખી લેવાની નથી જ.

શાંતાબા મોડર્ન સાસુ બનતા જાય છે. જેને જ્યાં જવું હોય ત્યાં જાવ. ઘરમાં ખાવ, બહાર ખાવ, સાંજ માટે મારા માટે એક બાજરીનો રોટલો ઘડી રાખવો. હું દૂધ રોટલાનું વાળું કરી લઇશ. આજકાલ ટી.વી. સિરિયલમાં ધારાવાહિકોમાં નાયિકાઓ જૂની દુશ્મનીને કારણે કે ઇર્ષ્યાને કારણે એકબીજાને ફસાવે, ગેરલાભ લે હેરાન કરે.

શાંતાબાની દેરાણી કહેતી હવે ભાભીજીને ખબર પડશે, ત્રણ ત્રણ વહુઓ, ટાંટિયાખેંચ કરશે. પણ શાંતાબાનું ભાગ્ય ખીલેલું છે, ચડિયાતું છે, ત્રણે વહુઓ તીનબત્તી ચાર રસ્તા જેવી છે. કોઇ વધુ ભણેલી છે, તો કોઇ વધુ કમાતી છે, તો કોઇ ઘરનું કામકાજ ઉપાડી લે તેવી છે. કોઇ ગરીબ ઘરની છે, કોઇ પરન્યાતની છે. શાંતાબાના ત્રણેય દીકરા સમજુ અને ડાહ્યા છે. ઘરમાં ત્રણે વહુઓ સંપીને રહે છે. કહો કે સાસુજી શાંતાબાને ખુશ રાખવા ત્રણે વચ્ચે હરિફાઇ થાય છે.

બધા ઇચ્છે છે કે શાંતાબા અમારા ઘરે રહે, અમારા થઇને રહે. શાંતાબાને મન બધી આંખો સરખી. કોઇ પ્રત્યે ભેદભાવ નથી. જેને ઘરે જાય, દૂધમાં સાકર ભળે તેમ ભળી જાય તેવા છે શાંતાબા. વ્યક્તિગત કોઇ અપેક્ષા નથી. જેને ઘેર રહે, બેઠા બેઠા હાથ ચલાવતા જ હોય અને જીભ તો લગભગ સીવી લીધી જ છે. બને એટલું ઓછું બોલવું.

મોટો દીકરો શાંતાબાને ચારધામ જાત્રા કરાવી આવ્યો. બાને જરા પણ હાડમારી પડવી ન જોઇએ. વહુઓ બાની સેવાચાકરી કરે. હાથ પકડી બધે દર્શન કરાવે. સૌથી નાનો બાને અમેરિકા બે મહિના ફેરવી આવ્યો. જતી જિંદગીએ જીવ્યા કરતાં જોયું ભલું. કોઇ સાસુજીને ગંગા સ્નાન કરાવવા લઇ ગયા તો બધા ભાઇઓએ સાથે મળી બહેનને લઇ ભાઇબીજ ઉજવવા યમુનાસ્નાન કરવાનો પ્લાન બનાવ્યો. બા લાગણીવશ બની જાય. આંખમાંથી આંસુ સરી પડે. ધન્ય ભાગ્ય મારા. મેં મારા વડીલોની ચાકરી કરી, એમના આશીર્વાદ ફળ્યા. શ્રાવણ - અધિક માસ આવે, બાને જે દાનપુણ્ય કરવા હોય, કરે. બધા છૂટા હાથે પૈસા આપે. આ ઉંમરે શાંતાબા ક્યાં જવાના હતા પૈસા વાપરવા ?

બહુ બહુ તો મંદિરે જાય, ઓચ્છવ કરાવે.

ત્રણે દીકરાઓ શ્રવણ જેવા, પણ વહુઓ એમનાથી પણ અધિક. બાને જરા પણ ઓછું આવવું ન જોઇએ. આજના જમાનામાં આવી પુત્રવધૂઓ મળવી દુર્લભ છે. સાસુ સારી રીતે રહેવા માંગે તો યે વહુઓ આડે લાકડે આડો વહેર પાડે. બાને જે ખાવાનું મન થાય, વહુઓ બનાવી આપે. બાએ ખૂબ ગળપણ ખાધેલું છે, ઘી ખાધેલું છે જુવાનીમાં, ડાયાબીટીસ નથી. દરરોજ ભાણામાં ગળી વસ્તુ, મિષ્ટાન્ન તો જોઇએ જ.

શાંતાબાએ ત્રણ વહુઓને દીકરીથી અધિક ગણી, લાગણી અને પ્રેમ આપ્યા છે. શાંતાબા એટલે જાણે પ્રેમનો, સ્નેહનો મહાસાગર. વહુઓ માને છે કે અમે મા પ્રત્યેની ફરજ બજાવી રહ્યા છીએ. આજના જમાનામાં આવા મીઠાં સંબંધો-તેમાં યે ખાસ કરીને દેરાણી-જેઠાણી વચ્ચેના અને સાસુજી પ્રત્યેના, બહુ દુર્લભ છે. ત્રણે ભાઇઓ રહે છે અલગ, અલગ - સાંજે બધા ઓફિસેથી આવી સૌ પ્રથમ શાંતાબાને જયશ્રીકૃષ્ણ કરે, સૌ અલગના અલગ પણ સંયુક્તના સંયુક્ત. શાંતાબાએ પરિવારને એક અલગ પ્રકારની પરિભાષા આપી છે. આપણામાં કહેવત છે કે ભાભો રહે ભારમાં, તો વહુજી રહે લાજમાં. વડીલ જો નિષ્પક્ષપણે, ન્યાયપૂર્વક, વહાલપૂર્વક સંતાનો પ્રત્યે લાગણી દાખવે તો સાચે જ સામાપક્ષે પણ વળતો એવો સ્નેહપૂર્ણ વર્તવ મળે. આપણા વર્તનનો પડઘો જ ચોમેર પડતો હોય છે.

કુદરતના સાંનિધ્યે

કુદરતી તત્ત્વો અગમ્ય અને અદ્ભુત હોય છે. આ સૃષ્ટિનો સર્જનહાર કોણ? મંદિર તારું વિશ્વ રૂપાળું. સુંદર સર્જનહારા રે. નહીં પૂજારી, નહીં કોઈ દેવા, નહીં મંદિરને તાળા રે... આપણે માની લીધેલા દેવની મૂર્તિ બનાવી, એની પ્રતિષ્ઠા કરીએ. શ્રીનાથજી બાવાના ઠાઠમાઠ તો રાજર્ષિ. શણગારમાં તો લાલાને સજાવી, ધજાવી દર્શન કરીએ. કાને કુંડળ, ઉર વૈજયંતિ માળા, નાસિકાએ હીરલો ઝગમગે અને મોરપીછના પાધ ઉપર તો વારી જઈએ.

વાંકે અંબોડે શ્રીનાથજી, વાંકડિયાળા કેશ

નાકે હીરલો ઝગમગે, એના તેજ તણો તહીં પાર.

ભગવાનના બેસણા ઊંચા પહાડની ટોચ પર. ઠાકોરજીને હીરા-મોતીના દાગીનાથી શણગારીએ, નાથદ્વારાના દર્શને જઈને કુદરતે જે નૈસર્ગિક સુંદરતા માણવા માણીગર હૈયું જોઈએ. ટેકરી ઉપરના ચઢાણ અને ઢોળાવ. પહાડમાંથી કલકલ વહેતા ઝરણાં, પહાડ ફાડીને એની છાતી ઉપર ઊગી નીકળેલી વનરાજી, બદ્રી, કેદારનાથના હિમાલયજીનું સુરમ્ય કુદરતી સૌંદર્ય, પૃથ્વી ઉપર સ્વર્ગનો આભાસ કરાવે, ક્યાંક પહાડ પરથી પ્રપાતની જેમ પડતો જળપ્રવાહ, ક્યાંક શાંત કલકલ કરતી વહેતી નદી, ઊગતા સૂર્યનો ફૂંણો તડકો અને સલુણી સંધ્યાના સોનેરી સપ્તરંગી દળવાદળ જોઈ માનવમન હરખાઈ ઊઠે. ઉત્તર ધ્રુવ કે અલાસ્કા, કે હિમાલયનું બર્ફીલું સૌંદર્ય, નાયગરા કે ધોધનો જળપ્રવાહ, આપણા રોમેરોમને સ્પર્શી જાય. મેઘરાજા ધરતીને હરિયાળી ચૂંદડી ઓઢાડે:-

‘ધરતીએ સૂરજને ચૂમ્યો? વનેવન વાયરો ધૂમ્યો..’

કુણાં કુણાં તૃણો ઉપર ઉઘાડે પગે ચાલવાની મસ્તી અનોખી હોય. આપણા ચરણો ચાલતા રહે, ધરતીના સ્પર્શથી અનોખા સ્પંદનો જાગે. કુદરત સાથે નિઃશબ્દ ગોઠડી માંડતા રહીએ, આપણી ભીતર સોણલાઓ

નાચવા, કૂદવા, ધબકવા માંડે. ધરતીની ભીનાશ અંતરમાં ઠંડક પ્રસરાવી દે.

તરૂવરો સહેજે જમીનમાં મૂળિયાં ઊંડા ઊતારી સ્થિર ઊભા છે. અડગ, અચલ વિકસવું, ફૂલવું, ફળવું એ એનો જાતિ સ્વભાવ છે. ઋતુ અનુસાર એ પાંદડા ખેરવી નાંખે છે, જરા પણ દુઃખી થયા વગર. વસંત ઋતુ આવે પાંદડાં, ફૂલ આવે. ત્યારે પ્રફુલ્લિત વૃક્ષ થઈ હર્ષભર્યું થઈ રહે. વળી સમય આવે સહજ પણ ત્યજી પણ દે. એના ફૂલ ફળ કોઈ તોડે, કોઈ ખાય કે પડ્યાં પડ્યાં સડી જાય, એને કોઈ નિસ્ખત નથી. ઉપજાવવું, ફળવું ને ત્યજવું, સઘળું સહજ ભાવે. એવું જ મહાપુરુષોનું. પોતાની ફરજના ભાવ રૂપે, કર્તવ્ય બજાવ્યું, પ્રજાની ભલાઈનો વિચાર કર્યો, નિર્લેપ થઈને. કુદરતમાં માલિકીભાવ છે જ નહીં. લોકોની જરૂરિયાત પૂરી થવી જોઈએ. પાણીને તળાવમાં ફેરવો, બંધ બાંધો, વહી જવા દો, ખેતરમાં વાપરો કે ઉદ્યોગમાં વાપરો. પાણીને કોઈ ફરક પડતો નથી. દુનિયાની સુખાકારી અને સગવડ માટે એનો ગમે તે રીતે ઉપયોગ કરો. કુદરત એને ક્ષમ્ય ગણશે.

પણ જો કુદરતના નીતિનિયમોનું, એની ગતિવિધિઓનું ઉલ્લંઘન કરો એ છોડાઈ જશે, પ્રકોપ કરશે. કુદરત પાસે નિર્વ્યાજ પ્રેમ છે. તેમ અકારણ કોપ પણ છે. સૃષ્ટિના સંતુલનને ખોરવવાનો પ્રયાસ કરીએ એ હરગીજ ચલાવી નહીં લે. આપણે કહીએ મોસમ બદલાઈ છે. આપણે અમર્યાદિત પણે એનો દુરુપયોગ કરવા લાગ્યા, પહાડો ખોદી, સડકો બાંધી, ક્યાં સુધી પૃથ્વી આ બધો બોજો ઉઠાવે. એ એક કરવટ બદલે પાયમાલી કરી નાંખે. અતિવૃષ્ટિ, પૂર, સુનામી, ધરતીકંપ એ બધી કુદરતની કોપદૃષ્ટિ છે. માનવજાતે અજબ-ગજબની પ્રગતિ કરી છે. વનવાસી દશામાંથી સુખ-સગવડો અને સાહ્યબી ભોગવવા કુદરતનું આડેધડ નિકંદન કાઢ્યું છે. બસ કરવું જ નથી, અટકવું નથી. કારણ માણસના મનમાં ધરપત નથી. સંગ્રહખોરીનો અંત નથી. સુખનો અહેસાસ કરવા વલખાં મારીએ છીએ. પાપાચાર આદરીએ છીએ. વિધિની એ વક્તા છે. કુદરતી નિયમને નેવે મૂકી અઢળક અઢળક સંપત્તિ એકત્ર કર્યા પછી યે ધરવ નથી. માંહલો ડંખતો નથી કે અમે ક્યાં ખોદું કરી રહ્યા છીએ. પછી એક વાત સાફ છે, કુદરતનો ન્યાય અફર છે, કરો તેવું ભોગવો.

ગામડાના અભણ લોકો, એન્જનીયરીંગનું જ્ઞાન ન હતું. કોઠા સૂઝ હતી. ગામને પાદર તળાવ બાંધતા, પાળ બાંધતા, જરૂરિયાત જેટલું પાણી સંઘરતા. વાવ બાંધતા, કૂવા ગળાવતા, હવાડા કરતાં - બધું જરૂરિયાત પૂરતું. પોતાની અભિનવ સૂઝબૂઝથી સમાજમાં યોગદાન આપતા.

નાનપણમાં ગામડે જતા, ફળિયામાં ઢોલિયા ઢળાયા હોય, આકાશમાં એક પછી એક ચમકવા-ટમકવા માંડે તારલિયા, ગણ્યા ગણાય નહીં, વીણ્યા વીણાય નહીં, તોય મારી છાબડીમાં માય નહીં, જ્યારે જ્યારે પ્રકૃતિ સંગે ઓતપ્રોત થઈ જવાય. ભીતર જાણે એક નવા વિશ્વનો ઊઘાડ થાય. અંતરમાં સંચેતના જાગે જે જિંદગીને વિસ્તૃત ફલક પર લઈ જાય. આકાશને આંબતા ગિરિ શિખરો, સ્નોફોલ અને પાનખર જાણે જીવનને તમામ આસક્તિમાંથી મુક્તિ તરફ દોરી જાય. શૈશવમાં માતાની ગોદમાં અનુભવેલી સ્નેહોર્મિઓના સ્પંદનો જગાવીએ. ઓમકારેશ્વર પાસે નર્મદાના નીરમાં નિર્ઝરણીઓમાંથી નીપજતા સંગીતમાં ઓમકારના મધુર નાદનું શ્રવણ થાય. રાજસ્થાનના રણની ધવલ રેતકણોમાં જીવનના ધબકાર અને તાજગીનું સંગીત સંભળાય. નિસર્ગના સુખસભર સ્વરૂપમાં જીવનતત્વોનો પરિચય ભળે જીવનનો સાચો મર્મ ઉજાગર થાય.

આપણે માનવ છીએ. સૃષ્ટિના સર્જનહારે સર્જેલું એક અદ્ભુત અંગ. આપણી પાસે દેહનું લાલિત્ય છે, અંગભંગિમા છે. આપણી આગવી ઇચ્છાઓ, અરમાનો છે. આગવી સ્મૃતિઓ અને આગવા સંવેદનો છે. પ્રાકૃત માનવી પ્રકૃતિ સાથે સંલગ્ન હતો. આપણે પ્રકૃતિથી વિમુખ થઈ ગયા છીએ, તેથી ખુદના સામર્થ્યની વિસ્મૃતિ થઈ ગઈ છે. માનવ શરીર એટલે પ્રકૃતિની વિશિષ્ટ કલાકૃતિ. માનવદેહ વિશિષ્ટ સર્જન. નિસર્ગ આપણા હાંફેલાં ફેફસામાં ચેતનાનો પ્રાણવાયુ ભરી દે. તાજગીનો સંચાર કરાવે. ત્રસ્ત, કલાન્ત મનને આનંદનો આસ્વાદ કરાવે. આપણી ભીતરનું સામર્થ્ય અડીખમ હોય તો સંઘર્ષના સમયે આંતરિક શક્તિ જાગૃત થઈ જીવનને બહેતર બનાવી દે. મનુષ્ય જીવનનું અસ્તિત્વ પ્રેમ, કરુણા, શ્રદ્ધા અને અનુકંપા આદિ નિસર્ગદત્ત સોગાદનું સંવર્ધન કર્યા કરશે.

ભાભી

મેંદી તે વાવી માળવે એનો રંગ ગયો ગુજરાત રે -

મેંદી રંગ લાગ્યો. નાનો દેરીડો લાડકો ને કાંઈ લાવ્યો મેંદીનો છોડ રે.

વાટીધૂંટીને ભર્યા વાડકાને ભાભી રંગો તમારા હાથ રે.

દીયર ભોજાઈનો પ્રેમ અનોખો હોય છે. ભાભી મારી મા. મોટે ભાગે ઘરમાં જે મોટી ભાભી હોય એ પરિવારના સૌ નાનાની મા જેવો ભાગ ભજવતી હોય છે.

તનસુખ અને હસમુખ બે ભાઈઓ. મોટોભાઈ હસમુખ, નાનો તનસુખ. નાની ઉંમરમાં માનું મૃત્યુ થયું. મોટાભાઈ હસમુખે નાનાને સ્નેહથી ભણાવ્યો. હસમુખ પર ઘરની જવાબદારી એના ઉપર હતી. આમ તો હસમુખ થોડું ભણીને બાપાનો ધંધો સંભાળતો થઈ ગયો હતો. સારું કમાઈ લેતો. પણ ન્યાતમાંથી કોઈ એને કન્યા આપવા તૈયાર ન હતું. નાના ભાઈ તનસુખને કારણે. કોઈ છોકરી પરણીને ઘરમાં આવે એણે તનસુખની મા જેવો રોલ ભજવવાનો હતો. હસમુખની સૌથી પહેલી એ શરત હતી. હસમુખની શેરીમાં લતા રહેતી. વર્ષોથી એ હસમુખને ઓળખતી, એના પરિવાર સાથે સંબંધ હતો. એણે સામે ચાલીને હસમુખ સાથે લગ્ન કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી. નાનો તનસુખ એને પહેલેથી વહાલો લાગતો. તનસુખ એને ઘેર રમવા જતો. લતા હસમુખ બાબત એના ભાઈને વિગતો પૂછ્યા કરે. તનસુખ મારફતે હસમુખને સંદેશ મોકલે.

હસમુખના લગ્ન લતા સાથે કરાવવામાં તનસુખે જ મોટો ભાગ ભજવ્યો, એને લતા પોતાના ઘરમાં ભાભી તરીકે આવે એ પસંદ હતું. લતાને ભાભી તરીકે, મા તરીકે એણે હૃદયમાં ક્યારનું યે સ્થાન આપી દીધું હતું. લતાને ખબર હતી, જવાબદારી મોટી છે. પણ એના હૃદયમાં તનસુખ માટે વહાલનો દરિયો ઉછળતો હતો. હસમુખ લતાના

લગ્ન થયા. દીયર-ભાભીની જોડી જામી. કુટુંબમાં સંપત્તિ મહેક ઊઠી. હસમુખ અને લતાએ તનસુખને ભણાવ્યો. લતાએ પોતાની માસીની દીકરી સાથે તનસુખના લગ્ન કરાવ્યા. બે બહેનો અને બે ભાઈઓ. પરસ્પર હેતના કુવારા ઉછળે. મોટા ભાઈભાભીના ચારે હાથ નાનાભાઈ માથે.

તનસુખ સ્કૂલેથી આવતો, દફતર ફેંકી સીધો રસોડામાં જાય - ભાભીમા, નાસ્તો. કકડીને ભૂખ લાગી છે. ભાભી કહે, પહેલાં દફતર ઠેકાણે મૂક, હાથ ધો. પછી તનસુખ ટેબલ પર બેસે. ભાભી દૂધનો ગ્લાસ ભરે. નાસ્તો આપે. તનસુખ ભાભીની સાડી પકડી ભાભીની પાછળ પાછળ ફરે. કંઈ પણ જોઈતું હોય, ભાભીને કહી દીધું, ભાભી ભાઈ પાસેથી મંજૂરી મેળવી લે. ભાભી પિયર જાય, હસમુખ સાસરે ન જાય, પણ તનસુખ તો લતાભાભીને પિયર પણ એમની સાથે સાથે પહોંચી જાય. સરકસ જોવા જવું હોય, ભાઈ આઠ આના આપે, પણ ભાભી પાસેથી રૂપિયો મળવાનો હોય. તનસુખની જરૂરિયાતો ભાભી પૂરી પાડે.

પીકચર જોવા જવું હોય, ભાઈ તો ના જ પાડી દે. વાંચવા બેસો કહી દે. પણ ભાભી તો સાડીને છોડે બાંધેલો રૂપિયો લાડકા દીયરને આપી દે. લતાભાભી એટલે તનસુખને મન કલ્પવૃક્ષ. જે માંગો તે આપે અથવા અપાવી દે. ભાભીના રાજમાં બહુ લાડ ભોગવ્યા. લતાભાભી એટલે દીયર માટે ઢાલ. દરેક વખતે ભાભીનું શરણું લેવાનું, ભાભી બચાવી લે. ગામ આખામાં દીયર-ભોજાઈની જોડી વખણાય. ભારે નસીબદાર છે હસમુખ કે આવી ગુણીયલ પત્ની મળી.

નસીબજોગે લતાભાભીને કોઈ સંતાન થયું નહીં. અને તનસુખને એક દીકરો અને એક દીકરી. લતાભાભીએ દેરાણીની સુવાવડો કરી, છોકરાઓના બાળોતિયા બદલ્યા. દેરાણી માંદી પડે, જેઠાણી ચાકરી કરે. પથારીમાં ગરમ ગરમ રસોઈ જમાડે. છોકરાઓનું પંડના જણ્યાના જેમ લાલનપાલન કરે. ઘરમાં વસ્તી વધી, ઘર નાનું પડતું. તનસુખની ફેક્ટરી અંબરનાથ શીફ્ટ કરવી પડી. તનસુખનો પરિવાર છેક આટલે

દૂર રહેવા ગયો. દિયર-દેરાણીને ભાભી વગર ગમે નહીં, છોકરાઓ ભાભુ વિના હીજરાય. ભાભુનું વહાલ વરસતુંને છોકરાઓ ખુશખુશાલ. તનસુખને મન ભાભીના ઉપકારનો પાડ માનવા શબ્દો જ ન જડે. અંબરનાથનું ઘર ભાભીએ જ વસાવી આપ્યું હતું. ભાભી અવારનવાર અંબરનાથ મળવા આવે. રાત રોકાઈ જાય. ભાભુ એટલે ગોળનું ગાડું.

કોઈપણ માંદુ સાજું થાય, લતાભાભી સૌ પહેલાં પહોંચી જાય. એમના માતૃ વાત્સલ્યની તોલે કશું ન આવે. સુખમાં તો સૌ કોઈ સાથે આપે પણ લતાભાભી તો સૌને મન ભગવાનથી યે વિશેષ.

કોને ખબર ભાભીનો અળસીંગણો લાગ્યો કે શું, અંબરનાથ ગયા પછી તનસુખની તબિયત બગડ્યા કરે. તેને ત્યાંનું પાણી માફક નહીં આવતું હોય. લતાભાભી - હસમુખભાઈને લઈને અંબરનાથ ગયા. ચાલો પોટલા બાંધો. ઘરે ચાલો પાછા - તબિયત બગાડીને ધંધો કરવો નથી. આમે ય હવે મોટાભાઈથી કામને પહોંચી વળાતું નથી. તમે ધંધો સંભાળી લો, અમે તીરથયાત્રા કરીશું. જે મળે તે ભાગે પડતું ખાઈશું પણ તમને અલગ રહેવા દેવા નથી.

આનું નામ લેણાદેણી - તનસુખ ભાભીના ગુણ ગાતા થાકતો નથી. કોને ખબર ભગવાને લતાભાભીને કઈ માટીમાંથી ઘડ્યા હશે ! એનું હૃદય મીણ જેવું, હેતપ્રીતથી ભરેલું. જાણે સાક્ષાત્ અન્નપૂર્ણાનો અવતાર. બધાને હેતપ્રીતથી જમાડે. સેવાભાવના એમની રગરગમાં-કોઈનું દુઃખ એમનાથી જોવાય નહીં.

વીરો મારો તે મધુર મોરલો રે લોલ,

ભાભી ઢળકતી શી ઢેલ રે - ભાભીના ભાવ મને ભીંજવે રે લોલ.

તનસુખ કહે, આવા પ્રેમાળ, ઉદાર, સમજદાર ભાભી મળ્યા એ અમારા સદનસીબ. આજે ભાઈ તથા લતાભાભીની હયાતિ નથી. તનસુખ ભાઈ-ભાભીની છબી ભગવાનના ફોટા સાથે ટીંગાડી, રોજ આરતી-દીવો કરે છે.

